

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Αριθμ. Πρωτ.:..... 716

Ημερομηνία:..... 19 / 04 / 2019

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΚΑΠΝΟΥ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ
ΣΤΟ ΑΓΡΙΝΙΟ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

Μακρή Αικατερίνη

Α.Μ.Φ. 1580

Επιβλέπουσα: Μαρία Ζουμπούλη

Αρτα, Απρίλιος, 2019

**Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΚΑΠΝΟΥ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ
ΣΤΟ ΑΓΡΙΝΙΟ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ**

**THE TOBACCO ECONOMY AND CULTURE
AT THE INTER-WAR PERIOD IN AGRINIO**

Εγκρίθηκε από τριμελή εξεταστική επιτροπή

Αρτα, 10 Μαΐου 2019

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

1. Επιβλέπουσα

Μαρία Ζουμπούλη

Αναπληρώτρια καθηγήτρια

2. Μέλος επιτροπής

Ηλίας Σκουλίδας

Επίκουρος καθηγητής

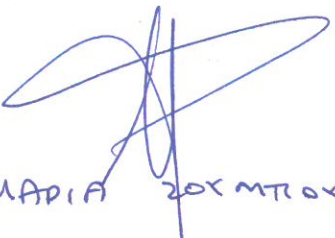
3. Μέλος επιτροπής

Φωτεινή Ρεράκη

Επιστημονική συνεργάτης

Η ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ

ΜΑΡΙΑ ΖΟΥΜΠΟΥΛΗ

© Μακρή Αικατερίνη, 2019.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Δήλωση μη λογοκλοπής

Δηλώνω υπεύθυνα και γνωρίζοντας τις κυρώσεις του Ν. 2121/1993 περί Πνευματικής Ιδιοκτησίας, ότι η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία είναι εξ ολοκλήρου αποτέλεσμα δικής μου ερευνητικής εργασίας, δεν αποτελεί προϊόν αντιγραφής ούτε προέρχεται από ανάθεση σε τρίτους. Όλες οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν (κάθε είδους, μορφής και προέλευσης) για τη συγγραφή της περιλαμβάνονται στη βιβλιογραφία.

Μακρή Αικατερίνη

Υπογραφή

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θέλω να ευχαριστήσω ιδιαίτερα την επόπτρια καθηγήτρια μου κ. Ζουμπούλη Μαρία, για την πολύτιμη στήριξη και καθοδήγηση της σε όλη την διάρκεια της εργασίας, καθώς μέσα από τις συμβουλές και τις διορθώσεις της με βοήθησε σημαντικά στην εκπόνηση της. Ακόμα θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Ηλία Σκουλίδα για την πολύτιμη βοήθεια του στο αρχικό στάδιο της εργασίας μου, όπως και όλους τους καθηγητές του τμήματος. Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω τους υπαλλήλους της Παπαστράτειας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Αγρινίου, της βιβλιοθήκης του ΤΕΙ Ηπείρου και του Πανεπιστημίου Πατρών, τον κ. Κονήδα Βασίλειο, αρχιμουσικό της φιλαρμονικής Αγρινίου, για το φωτογραφικό υλικό και τις πολύτιμες πηγές του καθώς και την κ. Γίτσα Πανταζή-Ναστούλη για το φωτογραφικό υλικό και τα άρθρα που μου παραχώρησε από την ιστοσελίδα της. Επιπλέον θα ήθελα να πω ένα μεγάλο ευχαριστώ σε όσους άμεσα ή έμμεσα με βοήθησαν στην συγγραφή του πονήματος μου και ιδιαίτερα στον φίλο μου Ανδρέα που βρίσκονταν δίπλα μου με τις ατελείωτες ώρες συζητήσεων, διαβάσματος και σίγουρα την ηθική υποστήριξη ώστε να καταφέρω να υλοποιήσω αυτή την εργασία. Τέλος θα ήθελα να πω το μεγαλύτερο ευχαριστώ στην οικογένεια μου για την πολυετή και πολύτιμη στήριξη τους σε όλη την διάρκεια των σπουδών μου.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το Αγρίνιο στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ήταν μια επαρχιακή κομόπολη με ελάχιστες υποδομές. Λόγω της γεωγραφικής του θέσης άργησε να αναπτυχθεί σε σχέση με άλλες καπνοπαραγωγικές πόλεις όπως η Καβάλα ή ο Βόλος, που διέθεταν φυσικά λιμάνια. Ωστόσο η γεωγραφική του θέση είναι και αυτή που αποτέλεσε προνόμιο στην πορεία με την διάνοιξη των δρόμων και των έργων υποδομής καθώς βρίσκονταν σε στρατηγική θέση και διευκόλυνε την εμπορία του προϊόντος του καπνού. Η ραγδαία επέκταση της καπνοκαλλιέργειας, συνυφασμένη με την εγκατάσταση των προσφύγων μετέβαλε ριζικά την οικονομία της πόλης και έπαιξε πρωταρχικό ρόλο στην μετέπειτα εξέλιξη της. Μαζί με την επέκταση των καπνομάγαζων-καπναποθηκών δημιουργήθηκαν και τα πρώτα συνδικαλιστικά και ιδεολογικά κινήματα. Παράλληλα η εξέλιξη αυτή θα δώσει και την ανάλογη ώθηση για την ανάπτυξη του τοπικού Τύπου καθώς και της πνευματικής ζωής γενικότερα. Ιδρύθηκαν διάφοροι σύλλογοι όπως το σωματείο καπνεργατών, ο μουσικός σύλλογος «Ορφεύς» και άλλοι, καθώς και αρκετά θέατρα και κινηματογράφοι. Σημαντική επίσης ήταν και η παρουσία των γυναικών με το σωματείο «Εργάνη Αθηνά» που διεκδικούσε τα δικαιώματά τους. Εκθέσεις βιβλίων και ζωγραφικής λάμβαναν μέρος στα θέατρα του Αγρινίου και οι οπερετικοί θίασοι διαδέχονταν ο ένας τον άλλον. Η κοινωνία του Αγρινίου άρχισε να εξελίσσεται με γρήγορους ρυθμούς και να υιοθετεί αστικά χαρακτηριστικά που οδηγούσαν στον εκμοντερνισμό της. Η ανάπτυξη της πρωτογενούς παραγωγής λοιπόν, και οι κοινωνικές συνέπειες της, καθώς και η αφύπνιση του συνδικαλιστικού κινήματος και οι διεκδικήσεις τους συμβάλουν προοδευτικά στην ανάπτυξη των υποδομών, του πολιτισμού και των γραμμάτων στην πόλη του Αγρινίου. Χτίζονται σχολεία, αεροδρόμιο, νοσοκομείο, θέατρα και κινηματογράφοι συνθέτοντας το σκηνικό μιας σύγχρονης πόλης με ισχυρή την παρουσία του Τύπου και ακμάζουσα πολιτιστική ζωή. Το Αγρίνιο βιώνει έναν απότομο εξαστισμό λόγω της ραγδαίας προόδου που γνώρισε η οικονομία του καπνού.

Λέξεις-κλειδιά: Πολιτισμός, Αγρίνιο, Καπνός, Μεσοπόλεμος, Σύλλογοι

ABSTRACT

At the end of the 19th century Agrinio was a suburban town with limited infrastructure. Due to its geographic location, it didn't develop as rapidly as other tobacco production towns such as Kavala and Volos, which included harbors. On the contrary, its geographic position was consequently the main factor contributing to its development, with the creation of new streets and the urban infrastructure. In fact, Agrinio was located in a strategical location that made the tobacco products trade much easier. The rapid increase of the tobacco cultivation combined with the refugees resettlement, affected radically the town's economy and its future development. Along with the extension of the tobacco shops and tobacco storages, the first trade union and ideological movements were established for the first time. This evolution was inevitable the right "push" for the creation of the local press and development of the everyday social life. Many local clubs were created during this period, such as the tobacco union, the music club "Orphephs" and others, as well as many theaters and cinemas. Furthermore, the "Ergani Athina" union, a club established by woman made its appearance in town while fighting for women rights. In the meantime, book and art exhibitions took place in the town's theaters, followed by opera troupes, one after another. Agrinios society started to grow rapidly and adopt characteristics that lead to its modernization. Therefore, the growth of the primary production, as well as the social consequences and the establishment of the trade union and its accomplishments are contributing factors to Agrinio's culture and art. New schools, airport, hospital, theaters and cinemas are built, composing a new, modern town with fierce local press and evolving social life. Agrinio is facing attenuation, as a consequence of the rapid evolution of the economy, due to tobacco industry.

Key-words: Culture, Agrinio, Tobacco, Inter-war, Unions

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	v
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	vi
ABSTRACT.....	vii
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
Κεφάλαιο 1: Το πλαίσιο.....	4
1.1 Το Αγρίνιο από την αρχαιότητα στα νεότερα χρόνια.....	4
1.2 Ο Μεσοπόλεμος και η οικονομία του καπνού.....	7
Κεφάλαιο 2: Η έρευνα και η μεθοδολογία της.....	14
2.1 Ο Τύπος του Αγρινίου.....	14
2.2 Το «Φως» και η αποδελτίωσή του.....	16
Κεφάλαιο 3: Οι πολιτιστικοί χώροι.....	19
3.1 Το κινηματοθέατρο «Θέσπης».....	20
3.2 Η μάντρα του Κρίππα.....	23
3.3 Ο κινηματογράφος «Πάνθεον».....	25
3.4 Καφεενεία και ταβέρνες.....	27
Κεφάλαιο 4: Οι θεσμοί και οι άνθρωποι.....	30
4.1 Ο «Ορφέας» και η Φιλαρμονική.....	32
4.2 Η «Εργάνη Αθηνά» και οι γυναίκες.....	36
4.3 Ο Γυμναστικός σύλλογος.....	39
Κεφάλαιο 5: Ψυχαγωγία και διασκέδαση.....	41
5.1 Μουσική ζωή.....	41
5.2 Καραγκιόζης.....	48
5.3 Πανηγύρια.....	51
Συμπεράσματα.....	53
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	57
ΠΗΓΕΣ.....	59
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: ΟΠΤΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ.....	60

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην εργασία αυτή θα ασχοληθούμε με την οικονομία του καπνού και την επίδραση που αυτή είχε στην πνευματική και πολιτιστική ανάπτυξη της πόλης του Αγρινίου κατά τον Μεσοπόλεμο. Είναι αποτέλεσμα πρωτογενούς έρευνας και μελετάται η ιστορία της πόλης μέσα από τις πολιτιστικές εκδηλώσεις, τους διάφορους Συλλόγους και την ύπαρξη μουσικής όπως αυτές δημοσιεύθηκαν από τον τοπικό Τύπο. Μέσα από αυτή την εργασία γίνεται μια προσπάθεια να δούμε πως μια κωμόπολη 2.500 κατοίκων μετατρέπεται σε μεγάλο αστικό κέντρο με πλήθος εκδηλώσεων, έντονη πνευματική ζωή και αρκετά αξιόλογο Τύπο.

Ο 19^{ος} αιώνας χαρακτηρίζεται από την παγκόσμια αύξηση της κατανάλωσης καπνού, γεγονός που δίνει τεραστία ώθηση στην καλλιέργεια και στην παραγωγή καπνού και στην Ελλάδα. Ο καπνός αποτελεί το μεγαλύτερο μέρος της ελληνικής ιστορίας και οικονομίας. Η σημαντικότερη περίοδος ανάπτυξης του είναι το 1920-1940 όπου ο καπνός αποτέλεσε το πολυτιμότερο εξαγωγικό προϊόν της χώρας. Βοήθησε πόλεις όπως το Αγρίνιο, η Καβάλα, ο Βόλος και η Δράμα να αναπτυχθούν σε μεγάλα καπνικά κέντρα και οδήγησε όχι μόνο στην ανάπτυξη της βιομηχανίας αλλά και στην ανάπτυξη του εμπορικού, του κοινωνικού και του πολιτιστικού κλάδου. Η πόλη του Αγρινίου άρχισε να αναπτύσσεται και πνευματικά με τους διανοούμενους της πόλης, κυρίως τους φοιτητές και τους επιστήμονες, να κάνουν αισθητή την παρουσία τους. Την εποχή που μελετάται, η πνευματική ζωή της πόλης είναι αρκετά έντονη. Μέσα από τα φύλλα της εφημερίδας «Φως» που αποδελτιώθηκαν είναι ξεκάθαρο πως παρουσιάζεται μια κοινωνία ολότελα διαφορετική από την σημερινή ακόμα και προς το καλύτερο σε ορισμένες περιπτώσεις. Εκδηλώσεις κοσμικές, ετήσιοι χοροί, λαχειοφόροι αγορές των διάφορων συλλόγων, πανηγύρια, Καραγκιόζης και οπερετικοί θίασοι, που διαδέχονται ο ένας τον άλλο, συνθέτουν την εικόνα μιας σύγχρονης πόλης με ενδιαφέρουσα πολιτιστική ζωή αλλά και ακμάζουσα οικονομία. Στόχος αυτής της εργασίας λοιπόν είναι να μελετηθεί το παρελθόν και η απότομη εξέλιξη της πόλης του Αγρινίου.

Στο πρώτο κεφάλαιο ξεκινάμε από το ιστορικό πλαίσιο όπου γίνεται μια ιστορική αναδρομή στην τοποθεσία, την ονομασία και την ιστορία του Αγρινίου από τα αρχαία χρόνια μέχρι και την περίοδο του Μεσοπολέμου. Στη συνέχεια αναφέρεται η οικονομική κατάσταση της πόλης από τον 19^ο αιώνα μέχρι την περίοδο που μελετάται καθώς και η σταδιακή εξέλιξη της. Κάνουμε μια μικρή σύγκριση με την πόλη της Καβάλας και την

εξέλιξη των δύο πόλεων. Αναφερόμαστε στην ανάπτυξη του συνδικαλισμού και εξηγείται μέσα από τον τοπικό Τύπο η πολεοδομική ανάπτυξη της πόλης του Αγρινίου

Στο δεύτερο κεφάλαιο ξεκινάμε μιλώντας για την γέννηση του ελληνικού Τύπου. Στη συνέχεια μέσα από την μελέτη του Θεόδωρου Θωμόπουλου, αναλύεται η παρουσία του αγρινιώτικου Τύπου και μαθαίνουμε για την ιστορία της εφημερίδας «Φως» που αποδελτιώσαμε. Γίνεται μια ολοκληρωμένη παρουσίαση της δομής της εφημερίδας και αναλύεται η μεθοδολογία καθώς και οι δυσκολίες του θέματος που αντιμετωπίσαμε.

Στο τρίτο κεφάλαιο της εργασίας γίνεται λόγος για τους χώρους διασκέδασης που υπήρχαν στην πόλη και αναλύεται η έντονη πολιτιστική δραστηριότητά τους. Αναφερόμαστε στους κινηματογράφους και στα θέατρα όπου η συχνότητα που επισκέπτονταν την πόλη οι διάφοροι αθηναϊκοί θίασοι μας προκάλεσε τρομερή εντύπωση. Εξίσου έντονη ήταν και η πολιτιστική τους δράση αφού φιλοξενούσαν στους χώρους τους διαλέξεις, συναυλίες, ρεσιτάλ και πολλά άλλα. Ο κόσμος του Αγρινίου φαίνεται να τα στήριζε πολύ γι' αυτό και οι ιδιοκτήτες των χώρων αυτών προσπαθούσαν να εμπλουτίσουν διαρκώς το πρόγραμμά τους. Στο τέλος αυτού του κεφαλαίου αναφέρονται και τα διάφορα καφενεία και εξοχικά κέντρα της περιοχής. Το κάθε ένα από αυτά κινούνταν σε ένα διαφορετικό πλαίσιο και μέσα σε αυτά τα μαγαζιά συναντάμε και τις διάφορες κομπανίες εκείνης της περιόδου καθώς και ένα διαφορετικό είδος μουσικής από αυτό που φιλοξενείται στους χώρους των θεάτρων και στα εξοχικά κέντρα. Στα τελευταία γινόντουσαν οι χοροεσπερίδες και οι κοσμικοί χοροί των διαφόρων Συλλόγων αλλά και των κοσμικών οικογενειών της πόλης σχεδόν πάντα με την συνοδεία της φιλαρμονικής.

Στο τέταρτο κεφάλαιο αναλύουμε τους διάφορους συλλόγους και τα σωματεία της πόλης. Αρχικά γίνεται αναφορά στους συλλόγους που συναντάμε στην εφημερίδα χωρίς ωστόσο να επεκταθούμε λόγω έλλειψης σχετικής βιβλιογραφίας. Παρουσιάζουμε την ιστορία του «Μουσικού Συλλόγου» και μαθαίνουμε για την ίδρυση και την δράση του. Το σωματείο της «Φιλαρμονικής» είχε αρκετά έντονη πολιτιστική δράση αφού φαίνεται να συμμετέχει σε όλες τις εκδηλώσεις της πόλης ακόμα και στις διαδηλώσεις και τις απεργίες. Στη συνέχεια αναφερόμαστε στον σύλλογο «Εργάνη Αθηνά», που ιδρύθηκε το 1896 στο Αγρίνιο και αποτελεί ένα δείγμα της προόδου που είχε ήδη αρχίσει στην πόλη. Περιγράφουμε την δράση των γυναικών καθώς και τη θέση τους στην κοινωνία όπως αυτή παρουσιάζεται στην εφημερίδα. Τέλος αναλύεται ο «Γυμναστικός Σύλλογος» της πόλης που μαζί με τον «Μουσικό» αποτελούν τους μακροβιότερους συλλόγους της. Η συμβολή

αυτού του συλλόγου ήταν ιδιαίτερα σημαντική για την πόλη του Αγρινίου. Εκτός από τις αθλητικές διακρίσεις συναντάμε και μια σπουδαία πορεία στην εκπαίδευση, αλλά και στα πολιτιστικά δρώμενα με τις διάφορες χοροεσπερίδες που διοργάνωνε.

Στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας, αναλύεται το μουσικό και πολιτιστικό πλαίσιο μέσα από στοιχεία που βρήκαμε στην εφημερίδα για τους αποκριάτικους χορούς, την μουσική εκπαίδευση και την εκπαίδευση γενικά, την θρησκεία, τα λαογραφικά έθιμα και τις διαφημίσεις. Ακόμα γίνεται λόγος για το θέατρο σκιών όπου το κοινό του Αγρινίου φαίνεται να απολαμβάνει τις παραστάσεις Καραγκιόζη και έτσι τους καλοκαιρινούς μήνες τα θέατρα της πόλης φιλοξενούν γνωστούς Καραγκιοζοπαίχτες της εποχής. Τέλος μια αγαπημένη συνήθεια όλων των κοινωνικών τάξεων φαίνεται να είναι τα πολλά πανηγύρια που γίνονται στον νομό. Η συμμετοχή του κόσμου ήταν αρκετά μεγάλη και η εμφάνιση λαϊκών ορχηστρών αναπόσπαστο κομμάτι τους.

Μέσα από την εργασία αυτή θα γίνει μια προσπάθεια ανάδειξης και μελέτης του πολιτισμού. Πώς δηλαδή μία αγροτική πόλη όπως το Αγρίνιο κατάφερε να εξελιχθεί σε σημαντικό αστικό κέντρο με πλούσια πολιτιστική ζωή. Τέλος στο παράρτημα της εργασίας υπάρχει φωτογραφικό υλικό το οποίο προέκυψε μετά από έρευνα στους ντόπιους Συλλόγους.

Κεφάλαιο 1: Το πλαίσιο

1.1 Το Αγρίνιο από την αρχαιότητα στα νεότερα χρόνια

Κάθε πόλη έχει έναν μοναδικό, δικό της χαρακτήρα και τα ιδιαίτερα στοιχεία που κρύβει μέσα της είναι και αυτά που την κάνουν να ξεχωρίζει ανάμεσα στις υπόλοιπες. Ανακαλύπτοντας τα ποικίλα τοπικά στοιχεία είμαστε σε θέση να συνθέσουμε μια μοναδική εικόνα για κάθε μια από τις ελληνικές πόλεις. Η ιστορία, η λαογραφία, η πολιτιστική κληρονομιά καθώς και η γεωγραφική θέση είναι μερικά από αυτά.

Το Αγρίνιο είναι ένας τόπος που έχει μια μοναδικότητα στη φύση και στους ανθρώπους με πολυδιάστατο χαρακτήρα και φυσιογνωμία. Βρίσκεται στον νομό Αιτωλοακαρνανίας, που είναι ένας από τους πιο προνομιούχους νομούς της Ελλάδας καθώς η γεωγραφική του θέση είναι τέτοια που συνδέει την Ήπειρο, τα νησιά του Ιονίου και μεγάλο μέρος της Ευρυτανίας με την Πελοπόννησο και την Αττική. Έχει έκταση 5.447 τ.χ. και είναι ο μεγαλύτερος νομός της Ελλάδας ως προς την έκταση¹. Έχει πολύ μεγάλη επαφή με το θαλάσσιο στοιχείο αφού βρέχεται κατά το μεγαλύτερο μέρος του από θάλασσα και έχει πολλούς ασφαλείς όρμους και λιμάνια. Τα κύρια χαρακτηριστικά του όμως είναι η ύπαρξη των πολύ σημαντικών υδάτινων πόρων λιμνών και βιοτόπων². Το Αγρίνιο είναι η μεγαλύτερη πόλη του νομού Αιτωλοακαρνανίας. Βρίσκεται στους πρόποδες του Παναιτωλικού όρους στο βορειοανατολικό άκρο εύφορης πεδιάδας, ανατολικά του ποταμού Αχελώου και βόρεια των λιμνών Τριχωνίδας³ και Λυσιμαχείας. Είναι ένα από τα τρία μεγαλύτερα αστικά κέντρα της δυτικής Ελλάδας μαζί με την Πάτρα και τα Ιωάννινα.

1 «Τουριστική ανάπτυξη και υποδομή στον νομό Αιτωλοακαρνανίας και η προοπτική ζεύξης Ρίου-Αντιρρίου», Πτυχιακή εργασία, Μηλιώνης Αριστείδης, Μεσολόγγι, 1995, σελ. 2

2 «Μηλιώνης Αριστείδης, ό.π., σελ. 3-5

3 «Πρόκειται για την μεγαλύτερη λίμνη της Ελλάδας με επιφάνεια 95.8 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Συνδέεται με την γειτονική λίμνη Λυσιμαχεία και παρουσιάζει μεγάλη βιοποικιλότητα και φυσική ομορφιά. Είναι από τις λίγες περιοχές στην Ελλάδα που συναντάται η Βίδρα (συγγενείς με το κουνάβι). Φιλοξενεί περισσότερα από 200 είδη πουλιών και 25 είδη ψαριών αλλά και πανέμορφα δάση στις όχθες της.» <https://www.clickatlife.gr/taksidi/story/92005>

Κατά τη μυθολογία το Αγρίνιο χτίστηκε από τον βασιλιά Άγριο που ήταν γιος του Πορθάωνος του Αιτωλού⁴. Ο μύθος αυτός χρονολογείται περί τα 1600 π.Χ. Μια άλλη εκδοχή αποδίδει την ονομασία στον Άγριο Απόλλωνα προς τιμήν του οποίου γίνονταν τα Αγριάνεια⁵. Η πιο σωστή άποψη όμως ίσως να είναι πως το Αγρίνιο χτίστηκε από τους Αγραίους, οι οποίοι κατέβηκαν από την περιοχή των Αγράφων ακολουθώντας την κοίτη του Αχελώου ποταμού. «Άγριος» στην αρχαιοελληνική γραμματεία σημαίνει καλλιεργητής αγρού οπότε το «Αγρίνιον» ήταν η πόλη των καλλιεργητών, η πόλη των αγροτών⁶. Ο Αχελώος ποταμός ήταν το φυσικό σύνορο που χώριζε την Αιτωλία από την Ακαρνανία. Ως προς το που βρίσκονταν η θέση του οι απόψεις είναι διάφορες. Άλλοι υποστήριζαν ότι το Αρχαίο Αγρίνιο βρίσκονταν στην χώρα των «Αγραίων» (τα Άγραφα), άλλοι στην περιοχή του Βλοχού ενώ άλλοι υποστηρίζανε ότι βρίσκονταν στο Παλαιόκαστρο⁷. Οι ανασκαφές του Μηλιάδη το 1923 στην Μεγάλη χώρα (σημερινή ονομασία του χωριού Ζαπάντι) έδειξαν ότι το Αρχαίο Αγρίνιο πρέπει να βρίσκονταν κάπου εκεί καθώς βρέθηκαν πολλά κτίσματα με λίθους κλασικής εποχής και υπολείμματα από αρχαίους τοίχους⁸. Από πρόσφατες ανασκαφικές έρευνες συμπεραίνεται ότι το Αγρίνιο ήδη κατοικούνταν από τον 6^ο Αιώνα. Τα τελευταία χρόνια έχουν βρεθεί πολλά αρχαία ακόμα και στο κέντρο της σημερινής πόλης⁹.

Βρίσκονταν για αρκετούς αιώνες στην αφάνεια και την εποχή της Τουρκοκρατίας εμφανίζεται ξανά με το όνομα Βραχώρι. Σχετικά με την ονομασία αυτή υπάρχουν πολλές ερμηνείες. «Μια εκδοχή είναι πως ονομάστηκε έτσι διότι κατοικήθηκε από Εβραίους (Εβραιοχώρι - Βραχώρι). Μια άλλη το παρουσιάζει ως παραλλαγή του Ραχοχώρι επειδή οι πρώτοι κάτοικοι εγκαταστάθηκαν στις ράχες. Τρίτη άποψη αποδίδει την ονομασία στο ότι ανήκε στην διοικητική περιφέρεια του Βλοχού (Βλοχοχώρι–Βλοχώρι–Βραχώρι). Τελευταία, και μάλλον πιο πιθανή άποψη, είναι ότι οι πρώτοι κάτοικοι του Αγρινίου ήρθαν

⁴ «Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική εγκυκλοπαίδεια», τόμος πρώτος, διευθυντής Ιωάννης Ν. Κουφός, ΑΙΤΩΛΙΑ, σελ. 176

⁵ Ιωάννης Ν. Κουφός, ό.π., σελ 176

⁶ Κώστας Δήμου Μαραγιάννης «Το Αγρίνιο, Μια περιδιάβαση στον τόπο. Μια προσέγγιση σε πρόσωπα και γεγονότα», Πάραλος, σελ. 23-24

⁷ Η θέση αυτή εγκαταλείφθηκε αμέσως γιατί η τοποθεσία βρίσκονταν μακριά από την πεδιάδα Θεόδωρος Θωμόπουλος, «Το Αγρίνιο Από την Αρχαιότητα μέχρι σήμερα», Αθήνα 1954, σελ. 17

⁸ Ιωάννης Ν. Κουφός, σελ. 177-189

⁹ Παλιούρας Αθ, «Το Βυζαντινό Αγρίνιο» στο Μπαρχαμπάς Αριστείδης, «Το Αγρίνιο Κάποτε», ERGO, Αθήνα 2003, σελ 23-24

από τον Βλοχό οπότε δόθηκε η ονομασία Βλοχοχώρι, αυτό έγινε Βλαχοχώρι επειδή οι κάτοικοι ήταν βοσκοί (βλάχοι)»¹⁰.

Μέχρι το 1868 το Αγρίνιο ήταν ένα κεφαλοχώρι που αριθμούσε 2.000-2.500 κατοίκους¹¹. Σε αντίθεση με άλλες αιτωλοακαρνανικές πόλεις η πρόοδος του Αγρινίου ήταν μηδαμινή. Αυτό ίσως εν μέρει να οφείλεται στο γεγονός ότι οι κάτοικοι δεν ζούσαν αρμονικά μεταξύ τους, διότι το ένα μέρος του πληθυσμού ήταν Σουλιώτες και οι υπόλοιποι Βραχωρίτες αλλά και λόγω της έλλειψης συγκοινωνιών. Μέχρι το 1870 είχε μόνο ένα δημοτικό σχολείο. Η πρόοδος του Αγρινίου άρχισε με την διάνοιξη της οδού Μεσολογγίου-Αμφιλοχίας όπου και το 1881 έγιναν τα εγκαίνια της γέφυρας του Αχελώου. Κυρίως όμως η ανάπτυξη του Αγρινίου συνδέεται με την έναρξη λειτουργίας του σιδηροδρόμου όπου η καθημερινή επικοινωνία με Μεσολόγγι και Πάτρα το καθιστά κόμβο για την διακίνηση των εμπορευμάτων προς την Αμφιλοχία και την Άρτα και έτσι δημιουργούνται οι πρώτες εμπορικές και βιοτεχνικές μονάδες¹². Μετά την Μικρασιατική καταστροφή το Αγρίνιο αναδείχθηκε σε μεγάλο καπνικό κέντρο παρά τα προβλήματα που υπήρχαν μέχρι το 1928¹³. Γνώρισε μεγάλη αύξηση του πληθυσμού τα τελευταία χρόνια και αυτό κατέστησε την πόλη εμπορικό και οικονομικό κέντρο της περιοχής. Έχοντας τον καπνό σαν βασικό πλουτοπαραγωγικό στοιχείο, το Αγρίνιο εξελίχθηκε σε μία σύγχρονη πόλη, που αναπτύσσεται ακόμα και σήμερα.

¹⁰Η ονομασία αυτή περιέχει δυο όμοιες αλληπάλληλες συλλαβές και χάριν συντομίας η μια κόπηκε (κάτι που ακόμα και σήμερα συνηθίζεται στην Δυτική Στερεά, την Ευρυτανία και σε μέρος της Θεσσαλίας) Ιωάννης Ν. Κουφός, ό.π., σελ. 179

¹¹ Ιωάννης Ν. Κουφός, ό.π., σελ. 188

¹² Ιωάννης Ν. Κουφός, ό.π. σελ. 191-192

¹³ Ανδρικόπουλος Ευθύμιος, «Η Αρχιτεκτονική και η πολεοδομία του μεσοπολέμου στην πόλη του Αγρινίου» Τεχνικό επιμελητήριο Ελλάδας, σελ. 91

1.2 Ο Μεσοπόλεμος και η οικονομία του καπνού

Ο Μεσοπόλεμος αποτελεί μια πολύ ενδιαφέρουσα περίοδο στην ιστορία και ιδιαίτερα στην ανάπτυξη της πόλης του Αγρινίου. Η σταδιακή επικράτηση της οικονομίας του καπνού συντελεί αποφασιστικά στον βαθμιαίο αστικό μετασχηματισμό και στην έξοδο της πόλης από την αφάνεια που βρισκόταν μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. «Το Αγρίνιο μετασχηματίστηκε με γρήγορους ρυθμούς σε μια σημαντική περιφερειακή πόλη, που κατάφερε όχι μόνο να επιβιώσει αλλά και να ακμάσει σε περιόδους διεθνούς κρίσης»¹⁴.

Μισό αιώνα μετά την απελευθέρωση, το Αγρίνιο, παραμένει μια κωμόπολη με έντονα αυτοκαταναλωτική οικονομία. Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα όμως, θέτει τις βάσεις για την ανάπτυξη του σε μεγάλο εμπορικό κέντρο και από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα σε σημαντικό κέντρο παραγωγής και επεξεργασίας του καπνού¹⁵. Παρατηρείται λοιπόν μια στροφή προς τις εμπορευματικές καλλιέργειες, κυρίως του καπνού και της ελιάς, με το πρώτο να ευδοκμεί στην περιοχή ήδη από το 17^ο αιώνα¹⁶. Μετά το 1870¹⁷ η καλλιέργεια του καπνού άρχισε να αποκτά μεγάλη σημασία για την τοπική οικονομία οπότε και έγινε επιτακτική η ανάγκη για διάνοιξη δρόμων. Άργησε να αναπτυχθεί έναντι άλλων ελληνικών καπνουπόλεων όπως η Δράμα, η Καβάλα, ο Βόλος κ.λπ.¹⁸ Η φυσική θέση της πόλης δημιουργούσε μεγάλα προβλήματα στη διακίνηση των προϊόντων καθώς οι χερσαίες μεταφορές ήταν πανάκριβες και περιορισμένες¹⁹, οπότε ήταν δύσκολο να βρουν διέξοδο στα κοντινά εξαγωγικά λιμάνια του Μεσολογγίου και της Πάτρας. Η Καβάλα για παράδειγμα, βρίσκονταν σε προνομιακή θέση λόγω του φυσικού λιμανιού της και ήδη από τα χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχε αρχίσει το εμπόριο και την επεξεργασία

¹⁴ Δώρα Μανιούδη-Γαβαλά, «Πολεοδομική εξέλιξη από την αναδημιουργία στην ακμή του μεσοπολέμου (1830-1940)», Δήμος Αγρινίου, 2010, σελ 164

¹⁵ Μπάδα Κωνσταντίνα, Μαρία Αγγέλη, «Οι γυναίκες του καπνού», Πάτρα, 2007, σελ. 3

¹⁶ «Στην περιοχή του Αγρινίου η καπνοκαλλιέργεια χρονολογείται τουλάχιστον από τον 17^ο αιώνα. Ήδη το 1668 ο περιηγητής Evliya Celebi περιέγραψε τα πλατύφυλλα, με βαριά οσμή, καπνά του Ζαπαντίου που είχαν κατακτήσει όλο τον κόσμο» Πατρόνης Β. «Η οικονομία του καπνού και το καπνεργατικό ζήτημα στο Αγρίνιο του Μεσοπολέμου» στο Μπάδα Κων. «Η μνήμη του επαρχιακού αστικού τόπου και τοπίου: Το Αγρίνιο μέχρι τη δεκαετία του 60», Αθήνα, Μεταίχμιο –Δήμος Αγρινίου, σελ. 161

¹⁷ Περιοδικό Ιστορικά, «Αγρίνιο η πόλη του καπνού», Ελευθεροτυπία, 2002, σελ. 15

¹⁸ Διπλωματική εργασία Σπανού Μαρία «Πολεοδομική εξέλιξη και κοινωνικά-οικονομικά χαρακτηριστικά των ελληνικών καπνουπόλεων στον 20^ο αιώνα. Η περίπτωση του τριγώνου Δράμα-Καβάλα-Βόλος», Βόλος, 2010, σελ. 21-24

¹⁹ «Η καταλυτική επίδραση που είχε η έλλειψη δρόμων στο εσωτερικό εμπόριο φαινόταν από το ότι οι παραθαλάσσιες περιοχές της χώρας εισήγαγαν σιτάρι από την Οδησό, ενώ στο εσωτερικό υπήρχε υπερπαραγωγή δημητριακών, καθώς και από τις μεγάλες διαφορές τιμών μεταξύ παραθαλάσσιων περιοχών και ενδοχώρας», Τσουκαλάς Κ., «Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος», Αθήνα 1980, σελ. 15

του καπνού²⁰. Από το λιμάνι της Καβάλας γίνονταν το κύριο εξαγωγικό εμπόριο προς την Ευρώπη, με την πόλη να είναι ήδη έδρα πολλών προξενείων που εξυπηρετούσαν τους εμπορικούς οίκους. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα η αύξηση των εταιριών καπνού καθώς και των καπναποθηκών ήταν τεράστια και όπως είναι φυσικό απασχολούσαν χιλιάδες εργάτες²¹. Αυτό επομένως οδήγησε και στην έντονη αύξηση του πληθυσμού καθώς και στην ανάπτυξη της πόλης. Την περίοδο του Μεσοπολέμου, 1920²², οπού έχουμε και την κορύφωση της ακμής του καπνεμπορίου η Καβάλα αναδεικνύεται στο πρώτο εξαγωγικό κέντρο της χώρας με τετραπλάσιες εξαγωγές από ότι το λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Στο Αγρίνιο από την άλλη «την εποχή αυτή το εμπόριο της πόλης βρίσκεται ακόμη στα σπάργανα και η οργάνωση του είναι υποτυπώδης»²³. Μέχρι τότε οι παραγωγοί και οι καλλιεργητές του Αγρινίου και της ευρύτερης περιοχής, βρίσκονται σε ένα καθεστώς κλειστής οικονομίας, καθώς δεν μπορούσαν να έχουν άμεση επικοινωνία με τις γειτονικές πόλεις.

«Η ετήσια παραγωγή του καπνού, ενώ προ δεκαετίας ήταν ασήμαντη, από το 1870 και εξής ανέρχεται σε 1.000.000 οκάδες εκ των οποίων το μεγαλύτερο μέρος εξαγωγίμο»²⁴ οπότε και γίνεται επιτακτική η ανάγκη για πρόσβαση στα μεγάλα λιμάνια. «Το Αγρίνιο του 1880 δεν είναι παρά μια πολίχνη 5.000 κατοίκων με ένα μόνο δημοτικό σχολείο, Σχολαρχείο, ένα μονοτάξιο Γυμνάσιο, Ειρηνοδικείο, χωρίς πλατείες και σκυροστρωμένους δρόμους, με εμφανή προβλήματα τεχνικής υποδομής και με φτωχή κοινωνική και πνευματική ζωή»²⁵. Η πρωθυπουργία του Χαρίλαου Τρικούπη, 1880-1890, συντέλεσε αποφασιστικά στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη του Αγρινίου αλλά και του ελληνικού κράτους γενικότερα. Τα ποικίλα έργα αναδιοργάνωσης που έγιναν στον νομό συντέλεσαν στην έξοδο της πόλης από την απομόνωση που βρίσκονταν μέχρι εκείνη την στιγμή, και την συνέδεσαν με τα μεγάλα εξαγωγικά λιμάνια της χώρας. Η διάνοιξη του

²⁰ Σπανού Μαρία, ό.π., σελ. 23

²¹ Ντόκα Ροδόπη-Ηρίννα, «Αγρίνιο –Καβάλα, Ήσαν μήπως τα καπνεργοστάσια μια κάποια λύσις», Διάλεξη, Ιούλιος, 2013 σελ. 21-22

²² Ντόκα Ροδόπη-Ηρίννα, ό.π. σελ. 25

²³ Γκιόλιας Μ., «Το εργατικό κίνημα στην Ελλάδα και ο Κώστας Χατζόπουλος», Αγρίνιο 1996, σελ. 15

²⁴ Περιοδικό «Ιστορικά» : τεύχος 152, «Αγρίνιο: Η πόλη του καπνού», Ελευθεροτυπία, Σεπτέμβριος 2002, σελ. 15

²⁵ Πατρώνης Β., «Η οικονομία του καπνού και το καπνεργατικό ζήτημα στο Αγρίνιο του Μεσοπολέμου», στο Παπατρέχας Γερ. Ηρ., «Ιστορία του Αγρινίου», Αγρίνιο, 1991, σελ. 162

δρόμου Μεσολογγίου-Αμφιλοχίας, το 1881²⁶, η γεφύρωση του Αχελώου, αλλά κυρίως η λειτουργία της σιδηροδρομικής γραμμής Αγρινίου-Μεσολογγίου αρχικά, και έως το Κρουνέρι στην συνέχεια, συντέλεσαν αποφασιστικά στην ανάπτυξη της πόλης. Τα προϊόντα μπορούσαν πλέον να φτάσουν με ευκολία στα λιμάνια του Κρουνερίου και της Πάτρας και έτσι δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για την τεράστια πρόοδο της πόλης. Σίγουρα στους παράγοντες που οδήγησαν σε αυτή την εξέλιξη θα πρέπει να προστεθεί και η μεγάλη εισροή των προσφύγων της Μικράς Ασίας το 1920²⁷. Το γεγονός αυτό μετέβαλε τα δεδομένα της ελληνικής κοινωνίας κάτι που επέδρασε ως καταλύτης στη δυναμική της ελληνικής οικονομίας²⁸. «Το 1873 η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος ιδρύει υποκατάστημα στο Αγρίνιο γεγονός που επιτρέπει την πρόσβαση του εμπορικού κόσμου της πόλης σε δανειακά κεφάλαια και περιορίζει κάπως το φαινόμενο της τοκογλυφίας»²⁹. Ωστόσο, η γενικότερη ανάπτυξη της πόλης, στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα οφείλεται και στη μετεγκατάσταση κατοίκων από τις γύρω περιοχές, λόγω της ευνοϊκής οικονομικής συγκυρίας που άρχισε να αναπτύσσεται. Κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, η ευρύτερη περιοχή του Αγρινίου ταυτίζεται με την καλλιέργεια και την επεξεργασία του καπνού. Γενικά ο καπνός αποτελεί το μεγαλύτερο μέρος της ελληνικής ιστορίας και οικονομίας και η σημαντικότερη περίοδος ανάπτυξης του υπήρξε μεταξύ του 1920 και του 1940³⁰. Αποτέλεσε ένα από τα πολυτιμότερα εξαγωγικά προϊόντα της χώρας καθώς τα ελληνικά καπνά ήταν ποιοτικά ανάμεσα στα καλύτερα παγκοσμίως³¹. Η εργασία στον τομέα της επεξεργασίας του καπνού συντέλεσε όχι μόνο στην ανάπτυξη πόλεων όπως η Καβάλα, η

²⁶ Κουφός Ιωάννης, ό.π., σελ. 192

²⁷ Πατρώνης Β., ό.π., σελ. 164

²⁸ «Η περίοδος της ανόρθωσης και του Μεσοπολέμου, 1909-1940: Ο Αγροτικός τομέας», Πανεπιστήμιο Πατρών, 2015 σελ.2-3

²⁹ Περιοδικό «Ιστορικά», ό.π., σελ. 16

³⁰ Χατζηϊωσήφ Χρήστος, «Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο μεσοπόλεμος 1922-1940», Β' τόμος, μέρος 1^ο, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002 σελ. 189-192

³¹ Στα ελληνικά εδάφη λόγω των ιδιαίτερων καιρικών συνθηκών και τον μοναδικό συνδυασμό ευνοϊκού κλίματος και εδάφους η καλλιέργεια του καπνού όχι μόνο ευδοκίμησε αλλά απέδωσε και την καλύτερη, ευγενέστερη και αρωματικότερη ποικιλία ανατολικών καπνών στον κόσμο «Ο Ιταλός καπνολόγος O.Comes αναφέρει ότι Αμερικάνοι μετέφεραν από την Μακεδονία στην Καλιφόρνια σπόρο Μπασμά (παγκοσμίως αναγνωρισμένος σπόρος Ξάνθης, Χρυσούπολης και Αστακού), χόμα και καλλιεργητές και επιχείρησαν να τον καλλιεργήσουν, Παρά τις συστηματικές προσπάθειες τους, δεν κατόρθωσαν να παράγουν έστω και κατά προσέγγιση το προϊόν, αφού δεν μετέφεραν και το Μακεδονικό κλίμα», Τσιμούρτα Σ., «Η Καπνοκαλλιέργεια στην Ελλάδα και η συμβολή της στην εθνική οικονομία», Καβάλα 1998, σελ. 07

Δράμα, η Ξάνθη και το Αγρίνιο αλλά και στο θέμα ένταξης των προσφύγων³². Σχετικά άρθρα συναντάμε και στην εφημερίδα³³ καθώς και στο βιβλίο του Βασίλη Πατρώνη, όπου αναφέρει πως χάριν της ακμάζουσας τοπικής οικονομίας η ένταξη 2.500 προσφύγων, που το 1928 αντιπροσώπευαν το 15% περίπου του πληθυσμού της πόλης, έγινε αναίμακτα³⁴.

Επιπλέον απόρροια της προαναφερθείσας ανάπτυξης είναι και η δημιουργία των πολλών καπνεμπορικών οίκων που υπήρχαν στο Αγρίνιο το 1920³⁵. «Η εκλεκτή ποιότητα που είχαν τα Αγρινιώτικα καπνά, η τεχνογνωσία, των καπνεργατών Αγρινίου, μα και το άριστο μάρκετινγκ των αδελφών Παπαστράτου, Παναγόπουλου, Ηλιού και Παπαπέτρου κατέστησαν τα καπνά του Αγρινίου περιζήτητα τόσο από την εσωτερική κατανάλωση όσο κυρίως από την διεθνή αγορά. Μαζί με τους προαναφερθέντες οι Αφοί Σακελλαριάδη, Αφοί Κόκκαλη, ο Θ. Καπέρδας, ο Αμβρακικός και ο Καμποσιώρας, ο Β. Παπαβασιλείου και ο Χ. Φαρμάκης έκαναν το Αγρίνιο ένα από τα πιο ξακουστά κέντρα καπνοπαραγωγής και καπνεργασίας της χώρας»³⁶. Φυσικά όλο αυτό δημιούργησε μια αυξανόμενη ζήτηση σε εργατικά χέρια και στην εκμετάλλευση από τους εμπόρους. Η εφημερίδα «Φως» το 1931 έγραφε «Στη δεκαετία 1920-1930, καπνοπαραγωγή και καπνεμπόριο βρίσκονται στο κατακόρυφο. Μαζί τους ανεβαίνει και το συνδικαλιστικό κίνημα των καπνεργατών. Τον Απρίλιο του 1910, είχε ιδρυθεί στο Αγρίνιο το Σωματείο Καπνεργατών η «Αλληλοβοήθεια», από τους Κ. Χαντζάρα, Δ. Τριανταφύλλου, Χρ. Τσαμπά, Δ. Κουτσούκη, Μίχ. Γαζέτα, Θ. Κάμπα, Χρ. Μπάκα». Στο Αγρίνιο έλαβαν χώρα πολλές μαζικές κινητοποιήσεις, συλλαλητήρια και απεργίες. Τα διάφορα προβλήματα στην διάθεση του προϊόντος του καπνού και τα παράπονα για τους πολιτικούς οδηγούν τους κατοίκους του Αγρινίου σε μαζικές κινητοποιήσεις. Διαρκώς αλλάζει το καθεστώς πώλησης και φορολογίας του καπνού καθώς και οι επιτρεπόμενες ποικιλίες για επεξεργασία, γεγονός που δημιουργεί αντιδράσεις στον αγροτικό κόσμο. Οι καπνοπαραγωγοί διαμαρτύρονται για την «τραστοποίηση» του καπνού και θεωρούν πως με αυτόν τον τρόπο η παραγωγή και η εθνική οικονομία μπαίνουν στο περιθώριο³⁷.

32 «Εάν δεν υπήρχε ο καπνός, δε θα ήτο δυνατόν να αντιμετωπιστεί το δημογραφικό πρόβλημα, το οποίον προέκυπεν μετά την Μικρασιατική συμφοράν. Ο εποικισμός της Μακεδονίας και της Θράκης κατά το 1922, εστηρίχθη μόνο εις τον καπνόν» Πρακτικά της Βουλής του 1946

33 Βλ. εφημερίδα «Φως», 15/02/1931

34 Πατρώνης Βασίλης, ό.π., σελ. 164

35 «Το Αγρίνιο του 1920», Εκδόσεις Ιστορικής - Αρχαιολογικής Εταιρίας Δυτικής Στερεάς Ελλάδος

36 Μπαρχαμπάς Αριστείδης, «Καπνεργάτες οι κυνηγοί του ονείρου», Ίβυκος, 2007, σελ. 97

37 Βλ. εφημερίδα «Φως», 05/01/1930

Συλλαλητήρια πραγματοποιούνται σε όλο τον νομό Αιτωλοακαρνανίας με μεγάλη απήχηση και από την τοπική κοινωνία αφού σε αρκετές από αυτές τις εκδηλώσεις διαμαρτυρίας αναφέρεται και η συμμετοχή απλών πολιτών καθώς και της φιλαρμονικής³⁸. Σε κάποιες περιπτώσεις το κλίμα των διαδηλώσεων δεν κυμαίνεται σε τόσο ειρηνικά πλαίσια αφού έχουμε και αναφορές μέσα στα φύλλα της εφημερίδας για ένοπλες³⁹ διαδηλώσεις κατά της κυβέρνησης⁴⁰. Άρρηκτα συνδεδεμένη με τα συλλαλητήρια και η παρουσία του καπνεργατικού σωματείου⁴¹. Από το 1931 και έπειτα τα παράπονα πληθαίνουν και η πόλη του Αγρινίου φαίνεται να περνάει δεινή οικονομική κρίση λόγω των αδιάθετων καπνών παλιάς εσοδείας. Οι διαμαρτυρίες πολλές και οι απεργίες αυξάνονται όλο και περισσότερο μέχρι και τον Μάιο του 1932 όπου ολοκληρώνεται η εξαγορά των αποθεμάτων⁴².

Η πρόοδος και ο βαθμιαίος εξαστισμός φανερώνονται και από την πρωτοφανή κίνηση στον πολιτιστικό τομέα. Το 1896 αποτελεί γενέθλιο έτος για τους πολιτιστικούς συλλόγους «Εργάνη Αθηνά» και «Γυμναστικό Σύλλογο Ηρακλή». Όπως αναφέρει και στο βιβλίο του ο Ευθύμιος Ανδρικόπουλος αλλά και σε άρθρο της εφημερίδας τον Ιανουάριο του 1931 «Η σταδιακή επικράτηση της οικονομίας της αγοράς, μετρίασε τις κοινωνικές αντιθέσεις και συντέλεσε βαθμιαία στον αστικό μετασχηματισμό της πόλης. Η πορεία αυτή αντανακλάται και στην Α΄ Πανελλήνια έκθεση Γυναικείων Έργων και Χειροτεχνίας, που οργανώθηκε στην πόλη το 1898, σε συνδυασμό με το Πανελλήνιο Φεμινιστικό Συνέδριο, από το τοπικό παράρτημα του αθηναϊκού συλλόγου «Εργάνη Αθηνά», με θέμα «ποια πρέπει να είναι η θέση της Ελληνίδος εις την οικογένεια και την κοινωνία».

Το Αγρίνιο τότε με την επίσκεψη της βασιλικής οικογένειας και το πλήθος των πολιτικών, διπλωματών, διανοούμενων, επιχειρηματιών αλλά και επισκεπτών από την Ευρώπη, πήρε την όψη μεγαλούπολης κάτι που απηχούσε ακριβώς την νέα τάξη πραγμάτων, που άρχισε να αναδύεται⁴³. Αυτό συνοδεύεται από την δημιουργία των απαραίτητων έργων υποδομής: το 1880 αρχίζουν να διαμορφώνονται οι δύο κεντρικές πλατείες και οι κύριοι δρόμοι, το 1888 δόθηκε το πράσινο φως για την κατασκευή

³⁸ Βλ. εφημερίδα «Φως», 19/01/1930

³⁹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 12/01/1930

⁴⁰ Βλ. εφημερίδα «Φως», 30/03/1930

⁴¹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 04/12/1932

⁴² Βλ. εφημερίδα «Φως», 22/05/1932

⁴³ Ανδρικόπουλος Ευθύμιος ό.π., σελ 24, Βλ. εφημερίδα «Φως», 01/02/1931

σιδηροδρομικού σταθμού, ενώ το 1889 ολοκληρώνεται το έργο φωτισμού της πόλης με φανούς ασετιλίνης⁴⁴. Τον Φεβρουάριο του 1928 εγκαινιάστηκε ο ηλεκτροφωτισμός με το δίκτυο και την κατασκευή του εργοστασίου να δημιουργούνται από την οικογένεια Παπαστράτου⁴⁵, η οποία το 1930 προσέφερε δωρεάν την εγκατάσταση ηλεκτροφωτισμού⁴⁶ στο δασύλλιο του Αγίου Χριστοφόρου⁴⁷. Όσον αφορά την ύδρευση, ήταν κάτι που ταλαιπώρησε για αρκετά χρόνια τους κατοίκους του Αγρινίου. Ωστόσο λόγω των υπόγειων νερών που περνούσαν από την πόλη αντιμετωπίστηκε το πρόβλημα με μία σειρά από πηγάδια στο κέντρο και στις συνοικίες⁴⁸. Ήταν μια προσωρινή λύση μέχρι τον Απρίλιο του 1931 όπου αναγγέλλονται και από την εφημερίδα τα εγκαίνια του νέου υδραγωγείου⁴⁹.

Το Μάιο του 1930 ο διευθυντής του υπουργείου αεροπορίας επισκέπτεται το Αγρίνιο για να επιλέξει σε ποιόν χώρο θα στεγαστεί το αεροδρόμιο⁵⁰ το οποίο και ξεκίνησε την λειτουργία του ένα χρόνο αργότερα. Αρχικά γίνεται αναφορά στην εφημερίδα για τον Ιούνιο του 1931⁵¹, που αναγγέλλεται η επερχόμενη έναρξη της αεροπορικής γραμμής. Ωστόσο συναντάμε δεύτερο άρθρο τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους που φανερώνει πως δεν έχει αρχίσει ακόμα η λειτουργία της γραμμής, εφόσον αναφέρει πως τώρα ολοκληρώνονται οι εργασίες του αεροδρομίου⁵². Εν τέλει, έναν μήνα αργότερα το αεροδρόμιο είναι σε λειτουργία, με άγνωστο χαρακτήρα. Δεν ήταν πολιτικό αρχικά, αλλά έγινε λίγο αργότερα μετά από αίτηση των αρμόδιων και των πολιτών για διευκόλυνση των ντόπιων αλλά και των ξένων εμπόρων. Το αίτημά τους έγινε δεκτό και από τον Νοέμβριο του ίδιου έτους ξεκίνησε και η προσγείωση επιβατικών αεροσκαφών⁵³. Η αεροπορική σύνδεση ήταν ένα σημαντικό γεγονός το οποίο επιβεβαιώνει την

⁴⁴ Περιοδικό «Ιστορικά», ό.π., σελ 17

⁴⁵ Ανδρικόπουλος Ευθύμιος, ό.π., σελ. 95

⁴⁶ Βλ. εφημερίδα «Φως», 20/07/1930

⁴⁷ «Το Άλσος του Αγίου Χριστοφόρου οφείλεται στον αρχιμανδρίτη Απόστολο Φαφούτη και εκτείνεται δίπλα στην εκκλησία του παλαιού Αγίου Χριστοφόρου. Καλύπτει έκταση πολλών εκατοντάδων στρεμμάτων και βρίσκεται στην βορειοδυτική πλευρά της πόλης. Έχει πανύψηλα πεύκα και είναι το αρχαιότερο αξιοθέατο της πόλης.» Ιωάννης Ν. Κουφός, ό.π., σελ. 211

⁴⁸ Ανδρικόπουλος Ευθύμιος, ό.π., σελ 95

⁴⁹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 12/04/1931

⁵⁰ Βλ. εφημερίδα «Φως», 04/05/1930

⁵¹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 28/06/1931

⁵² Βλ. εφημερίδα, «Φως» 20/09/1931

⁵³ Βλ. εφημερίδα «Φως», 22/11/1931

οικονομική και πολιτισμική ανάπτυξη που είχε ήδη αρχίσει στο Αγρίνιο. Πρόκειται για ένα σπουδαίο απόκτημα καθώς πλέον ο επιχειρηματικός κόσμος εξασφάλιζε ταχύτητα επικοινωνίας αλλά και ταξίδια χωρίς κούραση⁵⁴.

Επιπλέον σημασία δόθηκε και στην εκπαίδευση, με την επέκταση του σχολικού δικτύου με δύο γυμνάσια και ένα δημοτικό σχολείο δωρεά της οικογένειας Παπαστράτου⁵⁵ και του Δ. Στάικου καθώς και τέσσερα δημοτικά σχολεία από το κράτος⁵⁶. Παράλληλα η κοινωνική και η πνευματική ζωή εμπλουτίζονται και οι διανοούμενοι της πόλης κάνουν αισθητή την παρουσία τους διοργανώνοντας συχνά εκθέσεις βιβλίων, εκθέσεις ζωγραφικής⁵⁷, όπως και διαλέξεις με θέμα την δημοτική γλώσσα και την εξέλιξή της⁵⁸, βραδιές ποίησης παρουσιάζοντας ποιήματα ντόπιων ποιητών⁵⁹, όπως και πολλά άλλα.

Η αξιοσημείωτη παρουσία του Τύπου ήδη από το 1886⁶⁰, αλλά και η άνθιση στην λογοτεχνία, την μουσική, το θέατρο και τις εικαστικές τέχνες, γίνεται ορατή μέσα από την πνευματική κίνηση που είχε ξεκινήσει με τους ποιητές, τους ζωγράφους και τους γλύπτες της πόλης. Ενδεικτικά αναφέρουμε τον Κωνσταντίνο Χατζόπουλο⁶¹, τα ποιήματα του οποίου βρίσκουμε δημοσιευμένα στην εφημερίδα⁶², καθώς και τα νέα δεδομένα που διαμορφώνουν οι πολυάριθμοι πολιτιστικοί σύλλογοι που ιδρύθηκαν τότε, πολλοί από τους οποίους συνεχίζουν να υφίστανται μέχρι και σήμερα.

⁵⁴ Ανδρικόπουλος Ευθύμιος, ό.π. σελ. 95

⁵⁵ Βλ. εφημερίδα «Φως», 29/06/1930

⁵⁶ Βλ. εφημερίδα «Φως», 29/06/1930

⁵⁷ Βλ. εφημερίδα «Φως», 01/01/1931, 04/12/1932

⁵⁸ Βλ. εφημερίδα «Φως», 12/01/1930

⁵⁹ Βλ. εφημερίδα «Φως» 23/02/1930

⁶⁰ Γερ. Ηρ. Παπατρέχας, ό.π., σελ. 452

⁶¹ «Ο Κωνσταντίνος Χατζόπουλος (1868-1920) θεωρείται το πνευματικό κεφάλαιο του Αγρινίου: ο λεπταίσθητος ποιητής και πεζογράφος, ο πρωτοποριακός σιαννούμενος και κριτικός και, επιπλέον, ο ανανεωτής των ποιητικών μας τρόπων και ρυθμών» Περιοδικό «Ιστορικά», ό.π., σελ. 18

⁶² Βλ. εφημερίδα «Φως», 01/06/1930, 19/10/1930, 17/08/1932

Κεφάλαιο 2: Η έρευνα και η μεθοδολογία της

2.1 Ο Τύπος του Αγρινίου

Η γέννηση του ελληνικού τύπου χρονολογείται στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και συγκεκριμένα το 1790 στην Βιέννη όπου εκδόθηκε η πρώτη ελληνική εφημερίδα από ομογενείς της Αυστρίας. Από αντίτυπα που υπάρχουν στην βιβλιοθήκη της Βουλής γνωρίζουμε ότι η κυκλοφορία των εφημερίδων αυτών δεν περιοριζόνταν μόνο στην τοπική ελληνική κοινωνία της Αυστρίας αλλά επεκτείνονταν και σε πολλές άλλες χώρες όπου υπήρχαν ελληνικές παροικίες αλλά και στην τουρκοκρατούμενη τότε Ελλάδα. Ανάμεσα στους εμπνευστές και συντάκτες της εφημερίδας βρίσκονταν και πνευματικές μορφές του απελευθερωτικού αγώνα⁶³.

Η έκρηξη της ελληνικής επανάστασης του 1821 γέννησε την ανάγκη δημοσιογραφικών οργάνων που θα έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην μετέπειτα απελευθέρωση. Παρά την έλλειψη τυπογραφείων και πιεστηρίων καταβλήθηκαν προσπάθειες από τις κατά τόπους προσωρινές διοικήσεις και κατέφυγαν στην έκδοση χειρόγραφων εφημερίδων. Αξίζει να σημειωθεί πως η πρώτη χειρόγραφη εφημερίδα της κυβερνήσεως της Ελλάδας εκδόθηκε στο Αγρίνιο (τότε Βραχώρι) το 1822 με τον τίτλο «Αχελώος»⁶⁴. Συντάκτης ήταν ο Νικόλαος Λουριώτης και σήμερα στην εθνική βιβλιοθήκη διασώζεται ένα φύλλο από αυτήν την εφημερίδα⁶⁵.

Μετά το πέρας της επανάστασης και την οργάνωση του νεοελληνικού κράτους γίνεται πιο αισθητή η παρουσία δημοσιογραφικών εντύπων στις μεγάλες επαρχιακές πόλεις και το Αγρίνιο φυσικά μπαίνει δυναμικά στον αγώνα αυτό τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα. Ο Φεβρουάριος του 1886, ήταν μια καθοριστική χρονολογία για την αγρινιώτικη τυπογραφία. Ο Αγρινιώτης τυπογράφος Γ. Σταυρόπουλος μετέφερε το τυπογραφείο του από το Μεσολόγγι στο Αγρίνιο και εγκαινίασε την έκδοση της

⁶³ «Ρήγας Φεραίος, ο Αδαμάντιος Κοραής, ο Άνθιμος Γαζής, ο Θεόκλητος Φαρμακίδης, ο Κ. Κοκκινάκης και άλλοι.» Μάγερ Κ., «Η ιστορία του ελληνικού τύπου», Τόμος Α' 1790-1900, Δημόπουλος Α., Αθήνα 1957, σελ 11

⁶⁴ Γερ. Ηρ. Παπατρέχας, ό.π., σελ 264

⁶⁵ Μπάδα Κωνσταντίνα, «Η μνήμη του επαρχιακού αστικού τόπου και τοπίου, Το Αγρίνιο μέχρι τη δεκαετία του 60», Μεταίχμιο, Ιούνιος 2003, σελ. 187

εφημερίδας «Παναιτώλιον»⁶⁶. Έχουμε αξιοσημείωτη παρουσία του Τύπου αρκετά μεγάλης διάρκειας από το 1886 μέχρι και την επιβολή της δικτατορίας το 1936 όπου εκδόθηκαν συνολικά 15 εφημερίδες⁶⁷. Εφημερίδες όπως «η «Αιτωλική συμπολιτεία» το 1887, ο «Πολίτης» το 1889, το «Αγρίνιον» το 1894, η «Τριχωνία» το 1895 η οποία κατείχε την πρώτη θέση ανάμεσα στα φύλλα της εποχής της, το «Παναιτώλιον» το 1907, το «Θάρρος» το 1926 υπό την διεύθυνση του Μιλτιάδη Τζάνη»⁶⁸ και αρκετές άλλες.

⁶⁶ Μπάδα Κωνσταντίνα, *ό.π.*, σελ. 187

⁶⁷ Ανδρικόπουλος Ε. *ό.π.*, σελ 24

⁶⁸ Θωμόπουλος Θεόδωρος, «Το Αγρίνιο από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα», Αθήνα 1954, σελ. 190-201

2.2 Το «Φως» και η αποδελτίωσή του

Στις ιστορικές εφημερίδες του Αγρινίου συγκαταλέγεται και η εφημερίδα «Φως», την οποία αποδελτιώσαμε κατά τη διάρκεια της παρούσας μελέτης.

Το «Φως» είναι η πρώτη ημερήσια εφημερίδα που εκδίδεται στο Αγρίνιο το 1916 από τους Γ. Κουτσονίκα και Δ. Καραγιάννη. Επειδή ήταν φτωχή σε ύλη δεν κατάφερε να υπερισχύσει έναντι των Πατρινών εφημερίδων που έφθαναν κάθε μεσημέρι στην πόλη με την σιδηροδρομική συγκοινωνία, και έτσι η έκδοση της κράτησε λιγότερο από ένα χρόνο⁶⁹. Επανεκδόθηκε το 1927 από τον Μιλτιάδη Τζάνη σαν εβδομαδιαία πλέον εφημερίδα με άριστα επιμελημένη ύλη⁷⁰. Ήταν τετράφυλλη εφημερίδα από την αρχή της έκδοσης μέχρι και το 1932 που λόγω του νέου νόμου⁷¹, αλλά και των οικονομικών προβλημάτων γίνεται δίφυλλη, με εξαίρεση τα επετειακά και τα πρωτοχρονιάτικα φύλλα που διατήρησαν την αρχική τους μορφή. Το 1934 πιθανότατα για οικονομικούς λόγους διακόπηκε η έκδοση της, ωστόσο είναι η πρώτη αγρινιώτικη εφημερίδα που είχε καταφέρει να συναγωνίζεται επάξια τα αθηναϊκά φύλλα⁷².

Εντυπωσιακά ήταν τα πρωτοχρονιάτικα πολυσέλιδα του «Φωτός» καθώς και τα επετειακά⁷³. Απέκτησε μεγάλο κύρος ανάμεσα στον πανελλαδικό τύπο λόγω της εκλεκτής ύλης και της συντακτικής επιμέλειας που είχε, και αποτελεί σταθμό στον επαρχιακό τύπο⁷⁴. Μέσα από τα φύλλα της εξέφραζε την γνώμη για τα θέματα της τοπικής κοινωνίας και οικονομίας χωρίς ωστόσο να αποκλείει και γενικότερα θέματα της χώρας. Χαρακτηριστική είναι η διαφήμιση που βλέπουμε σε κάθε φύλλο της εφημερίδας με στοιχεία επικοινωνίας για τους συνεργάτες του «Φωτός» από Αθήνα και Πειραιά, που κάθε εβδομάδα δημοσίευαν στην εφημερίδα άρθρα με τα νέα της πρωτεύουσας⁷⁵. Παρουσίαζε αξιολογητή φιλολογική και λογοτεχνική ύλη και μέσα από τις στήλες της εφημερίδας είδαν το φως της δημοσιότητας τα πιο εκλεκτά ποιήματα και πεζογραφήματα

⁶⁹ Κουφός Ιωάννης, ό.π. σελ. 219

⁷⁰ Θωμόπουλος Θ., ό.π. σελ. 199-200

⁷¹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 03/04/1932 : «Η Εφημερίδες Φως και τριγωνίς κατόπιν του νέου νόμου περί σχήματος των εφημερίδων και προς αντιμετώπιση των οικονομικών συνθηκών, θα εκδίδονται από εδώ και πέρα σε δισέλιδη έκδοση τις τρεις φορές του μήνα και σε τετρασέλιδη τις υπόλοιπες όπως και τις επίσημες γιορτές».

⁷² Θωμόπουλος Θ., ό.π., σελ. 199-200

⁷³ Βλ. εφημερίδα «Φως», 01/01/1931, 01/01/1932

⁷⁴ Θωμόπουλος Θ., ό.π., σελ. 199-200

⁷⁵ Βλ. εφημερίδα «Φως», 13/03/1932

των Αγρινιωτών λογοτεχνών και όχι μόνο⁷⁶. Μια ολόκληρη σελίδα κάθε εβδομαδιαίου φύλλου αφιερώνονταν στα γράμματα και στις τέχνες με τίτλο «Πενιές-ειδησούλες-περίεργα κ.λπ.». Το Μάιο του 1930, με την είσοδο της εφημερίδας στο 4^ο έτος έκδοσης, η στήλη αυτή εμπλουτίζεται και μετονομάζεται σε «Γράμματα και Τέχνες»⁷⁷.

Υπήρχαν πολλές διαφορετικές στήλες που αναφερόντουσαν είτε σε ελληνικά μυθιστορήματα είτε σε μουσικά και πάσης φύσης καλλιτεχνικά δρώμενα του δήμου και των γύρω περιοχών ακόμα και των Αθηνών. Μια ξεχωριστή στήλη αποτελούνταν από ποιήματα και πεζογραφήματα ερασιτεχνών που συμπληρώνονταν πάντα με γνωστά ποιήματα του Κωστή Παλαμά⁷⁸, Κώστα Καρυωτάκη⁷⁹, Μιλτιάδη Μαλακάση⁸⁰ και άλλων. Επιπλέον παρουσιάζονταν γνωστοί πίνακες ζωγραφικής όπως η Μόνα Λίζα⁸¹ και η Οπτασία του Αγίου Δομνίκου⁸² καθώς και γλυπτά με επεξήγηση του ζωγράφου αλλά και της τοποθεσίας του κάθε εκθέματος. Ακόμα δημοσίευε μελέτες ειδικών συνεργατών του για όλα τα ζωτικά τοπικά ζητήματα σε σχέση με τον καπνό, την ύδρευση, την οδοποιία, την εκπαίδευση, τον ηλεκτροφωτισμό, την συγκοινωνία καθώς και των πολιτικών εξελίξεων στον νομό και στην Ελλάδα γενικά.

Επιπλέον αποτελούσε χώρο αναγγελίας για τις πολλές διαφημίσεις του τσιγάρου και των διαφόρων γνωστών προϊόντων της εποχής. Εκτός των άλλων θεμάτων, στην εφημερίδα μπορούσε κάποιος να βρει γνωστοποιήσεις για τις συνεδριάσεις των συλλόγων, για τις διαλέξεις, να ενημερωθεί για τις προβολές του κινηματογράφου καθώς και για τις παραστάσεις των θεάτρων, να μάθει για τις γυμναστικές επιδείξεις και να πληροφορηθεί για τα διάφορα εγκαίρια έργων υποδομής. Τέλος είχε μια στήλη με τίτλο «Η Ζωή των Κοινοτήτων» και αφορούσε τα ζητήματα των γύρω χωριών, την οικονομία, την εκπαίδευση και άλλα. Σε αυτές τις στήλες μπορούσε κάποιος να ενημερωθεί για τις εμπορικές πανηγύρεις καθώς και για τις διάφορες εκδηλώσεις στα χωριά.

⁷⁶ Βλ. εφημερίδα «Φως», 01/06/1930, 19/10/1930, 17/08/1932

⁷⁷ Βλ. εφημερίδα «Φως», 18/05/1930

⁷⁸ Βλ. εφημερίδα «Φως», 19/04/1931

⁷⁹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 14/06/1931

⁸⁰ Βλ. εφημερίδα «Φως», 05/07/1931

⁸¹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 24/08/1930

⁸² Βλ. εφημερίδα «Φως», 27/07/1930

Από τα παραπάνω καθίσταται προφανές ότι ο πλούτος των πληροφοριών που μπορεί να αντλήσει κανείς από τις σελίδες της εφημερίδας όσον αφορά την πολιτιστική κίνηση του Αγρινίου είναι μεγάλος και ανεκτίμητος. Για την συγκέντρωσή του, αποδελτιώσαμε το ψηφιακό αρχείο της Βουλής και δημιουργήσαμε μια βάση δεδομένων όπου καταγράψαμε τα δεδομένα που αφορούν την αγρινιώτικη πολιτιστική ζωή κατά τα έτη 1930-1932.

Για την όσο γίνεται πληρέστερη σκιαγράφηση της εποχής εκείνης μέσα από τα «μάτια» της εφημερίδας, εκμεταλλευτήκαμε κάθε διαθέσιμο άρθρο της. Χρησιμοποιήσαμε το excel για την καταγραφή της αποδελτίωσης κάνοντας αρχικά μια περίληψη στα άρθρα της εφημερίδας και κατόπιν δημιουργήσαμε στήλες με τον τίτλο, την ημερομηνία και την σελίδα στο διαδίκτυο.

Η διαδικασία συλλογής του υλικού από την εφημερίδα ήταν μια δουλειά που αποδείχθηκε αρκετά κουραστική, επίπονη αλλά και εξαιρετικά χρονοβόρα. Υπήρχαν πολλές δυσκολίες στην ανάγνωση των άρθρων καθώς η γραμματοσειρά ήταν υπερβολικά μικρή αλλά και η γλώσσα που χρησιμοποιούνταν ήταν η καθαρεύουσα. Χρειάζονταν να γίνει αρκετή μεγιστοποίηση στα φύλλα της εφημερίδας ώστε να είναι ευανάγνωστα ενώ ήταν και αρκετές οι φορές που λόγω της φθοράς των φύλλων σε συνδυασμό με την γλώσσα η κατανόηση και η ανάγνωση των κειμένων γίνονταν με εξαιρετική δυσκολία.

Ωστόσο η όλη διαδικασία αποδείχθηκε εξαιρετικά ενδιαφέρουσα. Για όσο διάστημα διήρκησε είχαμε την δυνατότητα να μεταφερθούμε νοητά σε εκείνη την εποχή και να μάθουμε ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τον τόπο μας, για τις συνθήκες διαβίωσης, για τις μουσικές προτιμήσεις και την διασκέδαση, για την κοινωνία αλλά και γενικότερα την ζωή των ανθρώπων εκείνης της περιόδου.

Μετά το πέρας της αποδελτίωσης, στην οποία καταναλώθηκε ο περισσότερος χρόνος, έγινε σύγκριση των δεδομένων της εφημερίδας με πληροφορίες από την βιβλιογραφία που αφορά την τοπική ιστορία, καθώς και από τα αρχεία των τοπικών συλλόγων που επισκεφτήκαμε και από συζητήσεις με ντόπιους. Στη συνέχεια η κεντρική βιβλιοθήκη του Αγρινίου όπως και οι βιβλιοθήκες του ΤΕΙ Ηπείρου και του Πανεπιστημίου Πατρών μας βοήθησαν στην συλλογή περαιτέρω πηγών μέσα από βιβλία και τεύχη περιοδικών για την τεκμηρίωση των πηγών για την εκπόνηση της εργασίας.

Κεφάλαιο 3: Οι πολιτιστικοί χώροι

«Όταν μιλάμε για τον πολιτισμό ενός τόπου εννοούμε αφενός την πρόοδο και την ανάπτυξη που έχει να δείξει αυτός ο τόπος στο εμπόριο και στην βιομηχανία, τα οποία φέρνουν τον πλούτο και την οικονομική άνθηση, και αφετέρου στην πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση που βοηθούν τον άνθρωπο να εξελιχθεί. Το Αγρίνιο είναι ένας τόπος που συνδυάζει τις δύο αυτές όψεις του πολιτισμού. Είναι ένας προνομιούχος σε εμπορική κίνηση και επομένως οικονομική ακμή τόπος»⁸³.

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, στο Αγρίνιο δημιουργήθηκαν χώροι που κλήθηκαν να φιλοξενήσουν τις εστίες της πνευματικής καλλιέργειας και του πολιτισμού, στηρίζοντας τις διάφορες πρωτοβουλίες των Σωματείων και των Συλλόγων της πόλης αλλά και των απλών πολιτών. Αυτοί οι χώροι εκτός από τους διάφορους χορούς και τις λαχειοφόρους αγορές φιλοξενούσαν και παραστάσεις θιάσων, διαλέξεις, κινηματογραφικές προβολές, Καραγκιόζη κ.α.

Η αποδελτίωση του «Φωτός» μας βοήθησε να περιγράψουμε τους πιο συχνά αναφερόμενους χώρους κατά την εποχή που μελετάμε, και τους οποίους παρουσιάζουμε στις επόμενες σελίδες.

⁸³ Βλ. εφημερίδα «Φώς», 11/10/1931

3.1 Το κινηματοθέατρο «Θέσπις»

Το κινηματοθέατρο «Θέσπις» ήταν ένας χώρος με αρκετά έντονη πολιτιστική δραστηριότητα που βρίσκονταν απέναντι από την τράπεζα της Ελλάδος κοντά στην κεντρική πλατεία, και λειτουργούσε υπό την διεύθυνση του Μάνθου Καζαντζή⁸⁴. Ήταν ένας χώρος πολύ προσεγμένος, αρχικά με βωβό κινηματογράφο και από τον Μάιο του 1931 ο διευθυντής του έκανε προετοιμασίες για «ομιλώντα και ηχητικό κινηματογράφο ενταύθα»⁸⁵. Τον Σεπτέμβριο του ιδίου έτους έχουμε άρθρο που αναφέρει την έναρξη των προβολών με τα καινούργια μηχανήματα⁸⁶.

«Τα ωραιότερα θέατρα της Αθήνας, Μαρίκα Κοτοπούλη, Αφές Καλουτά κ.α. περνούσαν από το Αγρίνιο στο κινηματοθέατρο «Θέσπις» όπου υπήρχαν θεωρεία με βελούδινες κουρτίνες και κάθε οικογένεια έπιανε το θεωρείο της»⁸⁷. Το Θέσπις φαίνεται ότι έχει κεντρικό ρόλο στην ανάπτυξη και διάδοση του πολιτισμού στο Αγρίνιο, όπως προκύπτει από την εφημερίδα, αφού έναντι όλων των άλλων χώρων που υπάρχουν στην πόλη το όνομα «Θέσπις» δεσπόζει παντού. Στους χώρους του φιλοξένησε διαλέξεις, βραδιές ποίησης, συνελεύσεις συλλόγων, σχολικές γιορτές, συναυλίες, ρεσιτάλ, θιάσους ελληνικούς και ξένους, Καραγκιόζη και πολλά άλλα.

Φαίνεται να έχει και θερινό κτίριο, αφού στην εφημερίδα τους καλοκαιρινούς μήνες γίνεται αναφορά για το θερινό «Θέσπις» στο οποίο είχε δοθεί μεγάλη συναυλία υπέρ της φιλαρμονικής από τον αρχιμουσικό Βασίλειο Σωζόπουλο καθηγητή του εθνικού ωδείου Αθηνών και διοικητή της μουσικής φρουράς Αθηνών⁸⁸, θέλοντας να τιμήσει την γενέτειρα του και τον σύλλογο στον οποίο έκανε τα πρώτα του μουσικά βήματα. Το πρόγραμμα⁸⁹ της συναυλίας περιελάμβανε έργα των Haydn, Bizet, Puccini, Massenet, Grieg, Boito αλλά και μία δική του σύνθεση. Σαν θεατρικό κομμάτι της συναυλίας οι μουσικοί εγκατέλειπαν ένας-ένας την σκηνή και αφού ο αρχιμουσικός έμεινε μόνος του, η σκηνή καταλείφθηκε από ατσίγγανους οργανοπαίχτες που κρατούσαν λαούτα, κλαρίνα και νταούλια και διασκέδασαν τον κόσμο. Στην συναυλία προσήλθε κόσμος όλων των

⁸⁴ Βλ. εφημερίδα «Φως», 24/05/1931

⁸⁵ Βλ. εφημερίδα «Φως», 08/02/1931

⁸⁶ Βλ. εφημερίδα «Φως», 20/09/1931

⁸⁷ Μπάδα Κωνσταντίνα, ό.π., σελ. 58

⁸⁸ Βλ. εφημερίδα «Φως», 28/09/1930, 31/05/1931

⁸⁹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 07/06/1931

κοινωνικών τάξεων και το θέατρο ήταν κατάμεστο με πολλούς ανθρώπους να στέκονται όρθιοι. Όπως αναγράφει η εφημερίδα η πρωτοφανής αυτή μουσική βραδιά, αποτέλεσε μια μουσική όαση η οποία αναζωογόνησε τους κατοίκους του Αγρινίου. Λίγες μέρες νωρίτερα στον ίδιο χώρο δόθηκε ρεσιτάλ τραγουδιού υπέρ του πατριωτικού συλλόγου από εκλεκτές κυρίες της πόλης. Η Αλεξάνδρα Φραγκουδάκη (έχει πάρει χρυσό βραβείο από το ωδείο Αθηνών) και η Βεατρίκη Παπαχρήστου (Αριστούχος του ωδείου Αθηνών) εκτέλεσαν έργα Ελλήνων και ξένων καλλιτεχνών όπως του Σακελλαρίδη, του Puccini⁹⁰ κ.α.

Από τον κινηματογράφο δεν έλειπαν οι μεγάλες κινηματογραφικές παραγωγές της «Ούφα» (UFA⁹¹) όπως «Ταξίδι στη Σελήνη», «η μικρούλα του Μπαρ», «Έρωσ Τζόκεϋ» «Ο Φοιτητής του Ντάνσιγκ», «Κατάσκοπος Οδησού», «Τρελή Δούκισσα» και πολλά ακόμα⁹², άλλα με «σχετική» και άλλα με απόλυτη επιτυχία. Επιπλέον σχεδόν κάθε μήνα έκαναν την εμφάνιση τους οπερετικοί θίασοι από την Αθήνα ακόμα και από το εξωτερικό. Συγκεκριμένα ο Καζαντζής είχε φέρει έναν θίασο από Τουρκία για δύο παραστάσεις⁹³. Το κοινό του Αγρινίου συνηθισμένο πλέον σε αυτού του είδους διασκέδαση δεν έχανε την ευκαιρία να απολαύσει εκλεπτυσμένες παραστάσεις όπως οι «Άθλιοι» του Βίκτωρος Ουγκώ, που συγκέντρωσαν όλον τον καλό κόσμο του Αγρινίου⁹⁴ αλλά και θιάσους που έπαιζαν μια σειρά από διαφορετικά έργα κατά τη διάρκεια της εβδομάδας⁹⁵, καθώς και κωμικές οπερέτες του Γ. Δράμαλη και του Σακελλαρίδη⁹⁶.

Το «Θέσπις» θέλοντας να χαρίσει διασκέδαση και στις νεαρές ηλικίες της πόλης πρόσθεσε και παιδικές προβολές αλλάζοντας την ώρα προβολής και την τιμή των εισιτηρίων και αντικαθιστώντας τις ταινίες με Μίκυ-μάους⁹⁷. Επιπλέον γινόντουσαν και κάποιες σχολικές παραστάσεις στον χώρο όπου τα παιδιά είχαν την ευκαιρία να δείξουν το ταλέντο τους με μονόπρακτες κωμωδίες αλλά και διάφορους μονολόγους τα οποία

⁹⁰ Βλ. εφημερίδα «Φως», 17/05/1931

⁹¹ «Η UFA είναι εταιρία παραγωγής κινηματογραφικών ταινιών στην Γερμανία. Ιδρύθηκε το 1917 και αναπτύχθηκε με εντυπωσιακούς ρυθμούς. Προωθούσε τις πρεμιέρες των ταινιών της με διαφημιστικές καμπάνιες, βασισμένες κυρίως σε αφίσες που δημιουργήθηκαν από τους καλύτερους γραφίστες της εποχής». http://www.cinephilia.gr/cinephilia_old/classic/ufa.htm

⁹² Βλ. εφημερίδα «Φως», 24/08/1930, 12/04/1931, 17/05/1931, 21/02/1932

⁹³ Βλ. εφημερίδα «Φως», 24/05/1931

⁹⁴ Βλ. εφημερίδα «Φως», 31/05/1931

⁹⁵ Βλ. εφημερίδα «Φως», 23/08/1931

⁹⁶ Βλ. εφημερίδα «Φως», 05/01/1930

⁹⁷ Βλ. εφημερίδα «Φως», 12/04/1931, 08/05/1932

γινόντουσαν για να μπορέσουν τα σχολεία να μαζέψουν χρήματα για σχολικές εκδρομές, για την βιβλιοθήκη κ.λ.π.

Από τον χώρο αυτόν δεν έλειπαν και οι πολλές διαλέξεις που διοργάνωναν είτε οι διάφοροι Σύλλογοι είτε καθηγητές. Τα θέματα ήταν ποικίλα και αφορούσαν απλές διαλέξεις σχετικά με το εμπόριο⁹⁸ αλλά και διαλέξεις με θέματα, την δημοτική γλώσσα και την εξέλιξη της⁹⁹, εθνικά ζητήματα όπως «Το Βαλκανικόν ζήτημα»¹⁰⁰, βραδιές ποίησης ή διαλέξεις με θέμα την ποίηση παρουσιάζοντας ποιήματα ντόπιων και ξένων ποιητών¹⁰¹, εκθέσεις ζωγραφικής του Γεωργιάδη¹⁰² και πολλά ακόμα. Η συμμετοχή του κοινού ήταν πολύ μεγάλη και αυτό έδειχνε την ανάγκη των Αγρινιωτών για επιμόρφωση.

⁹⁸ Βλ. εφημερίδα «Φως», 26/01/1930

⁹⁹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 12/01/1930

¹⁰⁰ Βλ. εφημερίδα «Φως», 22/11/1931

¹⁰¹ Βλ. εφημερίδα «Φως» 23/02/1930, 02/03/1930

¹⁰² Βλ. εφημερίδα «Φως», 12/01/1930, 01/01/1931, 04/12/1932

3.2 Η μάντρα του Κρίππα

Ένας ακόμα χώρος με έντονη πολιτιστική ζωή ήταν η μάντρα του μπάριμα Λάμπρου του Κρίππα¹⁰³, η οποία βρισκόταν στην οδό Σταΐκου και Μπουκογιάννη, λίγο πιο πάνω από το άγαλμα του Φλέμιγκ¹⁰⁴. Σαν κτίριο ήταν απλά μια αδιάφορη μάντρα με ασβεστωμένους τοίχους, ωστόσο κάθε καλοκαίρι χάριζε στον κόσμο ώρες χαλάρωσης, διασκέδασης και επιμόρφωσης με τον Καραγκιόζη, τα μελοδράματα και τους θιάσους¹⁰⁵. Τα σκηνικά που είχε ήταν ζωγραφισμένα από τον αγρινιώτη ζωγράφο Ανδρέα Γεωργιάδη και στο θέατρο υπήρχε και πιάνο.

Έφερνε αρκετούς θιάσους τραγωδίας καθώς και κωμωδίας το κύριο όμως μέσο διασκέδασης που χάριζε ήταν ο Καραγκιόζης¹⁰⁶. Στην εφημερίδα το συναντάμε για πρώτη φορά τον Ιούνιο του 1930 που αναφέρει πως έκανε έναρξη των παραστάσεων με τον καραγκιοζοπαίχτη Βασίλαρο¹⁰⁷. Κάθε καλοκαίρι από τον Μάιο μέχρι και τον Οκτώβριο κάποιες φορές, αν βοηθούσε ο καιρός, υπήρχε Καραγκιόζης στο θέατρο αυτό.

Με την λήξη των παραστάσεων ή ακόμα και παράλληλα ερχόντουσαν και μεγάλοι θίασοι στον χώρο, με κυριότερο το Ελληνικό Μελόδραμα που συναντάμε στο τέλος του καλοκαιριού το 1930. Αποτελούνταν από πάρα πολλούς εξαιρετους καλλιτέχνες, «υψίφωνους, μεσόφωνους, τενόρους και βαθύφωνους» και έπαιζαν γνωστές όπερες όπως «Ριγολέτος», «ο Κουρέας της Σεβίλλης», «Λουτσία», «Τραβιάτα», «Φάουστ», «Τόσκα» και άλλες¹⁰⁸. Ο συγκεκριμένος θίασος είχε και μπαλέτο επί σκηνής αλλά και πολύ πλούσια σκηνικά. Ακόμα βλέπουμε στο θεατράκι αυτό και ρεσιτάλ τραγουδιού από τον βαρύτονο του Εθνικού Μελοδράματος κ. Α. Πρεδάρη ο οποίος είχε δώσει συναυλία με τα κλασικά τραγούδια των τελευταίων εκατό χρόνων και όπως αναφέρει η εφημερίδα ήταν «άφθαστος

¹⁰³ Βλ. εφημερίδα «Φως», 14/09/1930

¹⁰⁴ Μπαρχαμπάς Αριστείδης «Το Αγρίνιο Κάποτε», Ergo, Αθήνα, 2003, σελ. 135

¹⁰⁵ <http://agriniomemories.blogspot.com/search?q=καραγκιόζης>

¹⁰⁶ Μπάδα Κωνσταντίνα, ό.π., σελ. 58

¹⁰⁷ Βλ. εφημερίδα «Φως», 01/06/1930

¹⁰⁸ Βλ. εφημερίδα «Φως», 24/08/1930

στον Ριγολέττο»¹⁰⁹. Βρίσκουμε μια ακόμα συναυλία «με εκλεκτά τραγούδια του ελληνικού ρεπερτορίου από τον διακεκριμένο Έλληνα Καλλιτέχνη κ. Σπ. Καψάλη»¹¹⁰.

Το κοινό αγαπούσε αυτές τις πρωτοβουλίες του «μπάρμπα Λάμπρου» και στήριζε το μικρό «δροσόλουστο θεατράκι»¹¹¹ πάρα πολύ. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η εφημερίδα «Ο Κυρ-Λάμπρος από την περασμένη Κυριακή ύστερα από το Μελόδραμα μας έφερε τον Οπερετικό θίασο. Εύγε του! Γιατί, με την ψυχαγωγία που μας παρέχει μας βγάζει από την μονοτονία των βουβών σινεμά, στους οποίους θολώσανε τα μυαλά μας»¹¹².

¹⁰⁹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 21/06/1931

¹¹⁰ Βλ. εφημερίδα «Φως», 30/08/1930

¹¹¹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 16/08/1931

¹¹² Βλ. εφημερίδα «Φως», 14/09/1930

3.3 Ο κινηματογράφος «Πάνθεον»

Το «Πάνθεον» ήταν ο κινηματογράφος του Γιώργου Αμπέση. Απ' ό,τι προκύπτει από την εφημερίδα δεν πρέπει να είχε έναν συγκεκριμένο χώρο στέγασης αλλά συνεργαζόταν με διάφορα κέντρα και καφενεία της πόλης, ωστόσο αυτή η πηγή δεν ήταν δυνατό να επιβεβαιωθεί από κάπου λόγω έλλειψης στη βιβλιογραφία.

Τον Ιούλιο του 1930 βρίσκουμε στην εφημερίδα άρθρο για την έναρξη των εργασιών στο «εξοχικό κέντρο Πεταλούδα», όπου θα στεγαστεί ο νέος θερινός κινηματογράφος «Πάνθεον»¹¹³ και έναν μήνα μετά μας αναφέρει πως έχει εφοδιαστεί με καινούργια μηχανή συστήματος BALE¹¹⁴. Μένει στον χώρο αυτό όλο το καλοκαίρι προβάλλοντας διάφορα έργα όπως «Ο έρωσ είναι τυφλός», «Η Κυρία με τας Καμελίας»¹¹⁵ και πολλά άλλα, και στα τέλη Οκτωβρίου βρίσκουμε άρθρο που αναγγέλλει την έναρξη προβολών του κινηματογράφου «Πάνθεον» στο χώρο της «Αίγλης», με το έργο «Βασίλισσα ιπποδρόμου». Γρήγορα όμως ανακαλείται η λειτουργία του λόγω έλλειψης εξόδων κινδύνου στον χώρο της «Αίγλης»¹¹⁶.

Ένα μήνα μετά ο κινηματογράφος αυτός εγκαθίσταται στην οδό Ερμού πάνω από την πλατεία, όπως αναφέρει η εφημερίδα, και ξεκινά τις προβολές του με διάφορες ταινίες¹¹⁷. Έμεινε για μεγάλο χρονικό διάστημα εκεί μέχρι τον Μάιο του ίδιου έτους. Κάτι που αξίζει να σημειωθεί είναι «το ρεσιτάλ τραγουδιού και χαβάγιας» που δόθηκε από τους κιθαρίστες της πόλης Κ. Μπέζο, Κ. Στίπα, Γ. Κεφαλώνιτη και Σπ. Βλάση και είχε μεγάλη επιτυχία¹¹⁸.

Το καλοκαίρι η εφημερίδα αναφέρει πως ο κινηματογράφος «Πάνθεον» στεγάστηκε στην «Γαράτσα Τσιτσιμελή» που όπως προκύπτει ήταν και αυτή ιδιοκτησία του Γ. Αμπέση. Εκεί προβλήθηκαν τα έργα «Η πριγκίπισσα Βουβαλείν», «Δον Καίσαρτου Βυζάν», «Λέων της Μογγολίας» και «έρως και συκοφαντία». Επίσης η εφημερίδα αναφέρει πως προβλήθηκε με εξαιρετική επιτυχία το τελευταίο ματς Ολυμπιακού-

¹¹³ Βλ. εφημερίδα «Φως», 06/07/1930

¹¹⁴ Βλ. εφημερίδα «Φως», 03/08/1930

¹¹⁵ Βλ. εφημερίδα «Φως», 21/09/1930, 05/10/1930

¹¹⁶ Βλ. εφημερίδα «Φως», 26/10/1930, 02/11/1930

¹¹⁷ Βλ. εφημερίδα «Φως», 16/11/1930

¹¹⁸ Βλ. εφημερίδα «Φως», 29/03/1931

Παναθηναϊκού¹¹⁹ ενώ μία φορά είχε φέρει και θέατρο σκιών με τον Καραγκιοζοπαίχτη Κουτσούρη¹²⁰.

Ο κινηματογράφος αυτός μάλλον έκλεισε στις αρχές Αυγούστου καθώς συναντάμε άρθρο που αναφέρει πως «ο κινηματογράφος Πάνθεον αργεί», και από τότε δεν τον συναντάμε ξανά στις σελίδες της εφημερίδας¹²¹.

¹¹⁹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 21/06/1931, 05/07/1931, 12/07/1931

¹²⁰ Βλ. εφημερίδα «Φως», 26/07/1930

¹²¹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 02/08/1931

3.4 Καφενεία και ταβέρνες

Από την εφημερίδα μαθαίνουμε πως στο Αγρίνιο του Μεσοπολέμου υπήρχαν και αρκετά καφενεία, καφωδεία, ταβέρνες και εξοχικά κέντρα. Το καθένα από αυτά κινούνταν σε διαφορετικό πλαίσιο αλλά απευθύνονταν σε όλους. Ο Αριστείδης Μπαρχαμπάς στο βιβλίο του μας λέει: «Σε αυτά τα στέκια γλεντιού οι κοινωνικές τάξεις άφηναν την ιδιότητά τους έξω από την εξώπορτα, γίνονταν όλοι άνθρωποι που ρουφούσαν κρασί κι ομορφιά και μίλαγαν γι' αγάπη»¹²². Οι ταβέρνες και τα καφενεία που εμφανίζονται ανά διαστήματα στην εφημερίδα είναι: «η ταβέρνα του Σπανού», «η ταβέρνα Μποέμ», «το μεράκι του Νίκα», «η ταβέρνα του Ντιντή», «το καφενείο Παρθένη», «το καφενείο Στεροδήμα», «το καφενείο Αυδή και πρώην Μακρή», και τα ουζοπωλεία «Τις πταίει», «Γιαννάκη» και «Ντορέ»¹²³. Δυστυχώς εκτός από τις πληροφορίες που μας έδωσε η εφημερίδα δεν ήταν δυνατό να εντοπίσουμε περαιτέρω πηγές για τα μαγαζιά αυτά.

Για την «Ταβέρνα του Σπανού»¹²⁴ γνωρίζουμε ότι βρίσκονταν πολύ κοντά στην κεντρική πλατεία και είχε γίνει το δημοφιλές στέκι των διανοούμενων, των καλλιτεχνών, αλλά και των απλών ανθρώπων. Ήταν ένας χώρος με αυλή που ανήκε σε δύο αδέρφια, τον Αποστόλη και τον Κώστα Σπανό¹²⁵. Στην ταβέρνα αυτή συναντάμε μια μόνιμη παρέα, την παρέα «της Γκρίνιας» όπως είχαν ονομάσει μόνοι τους τον εαυτό τους¹²⁶. Ήταν τροβαδούροι και καλοί οργανοπαίχτες οι οποίοι αυτοσχεδίαζαν μαντινάδες, και ενίοτε γυρνούσαν την πόλη κάνοντας καντάδες¹²⁷. Το ρεπερτόριό τους κινούνταν γύρω από το λαϊκό και το ρεμπέτικο, κάτι που είναι λογικό για την εποχή που μελετάται, μια εποχή που σημαδεύεται από τα «καφέ-αμάν»¹²⁸ και «καφέ-σαντάν»¹²⁹. Στο Αγρίνιο, από το 1880 έως

¹²² Μπαρχαμπάς Αριστείδης, «Καπνεργάτες οι κυνηγοί του ονείρου», Ίβυκος, 2007, σελ. 113

¹²³ Βλ. εφημερίδα «Φως», 20/04/1930, 07/12/1930, 25/12/1931, 01/03/1931, 19/04/1931, 26/07/1931, 10/01/1932, 20/03/1932

¹²⁴ Βλ. εφημερίδα «Φως», 20/03/1932

¹²⁵ Μπάδα Κωνσταντίνα, ό.π., σελ. 58

¹²⁶ Βλ. εφημερίδα «Φως», 25/12/1931

¹²⁷ Βλ. εφημερίδα «Φως», 05/04/1930

¹²⁸ «Ως καφέ-αμάν στην Αθήνα και τον Πειραιά χαρακτηρίζονταν τα οθωμανικού τύπου καφενεία όπου υπήρχε μουσική. Ωστόσο στις εφημερίδες ο όρος που χρησιμοποιούνταν ήταν καφέ-σαντούρ, λόγω του βασικότερου οργάνου που υπήρχε εκείνη την εποχή, το σαντούρι. «Οι μουσικοί, οι τραγουδιστές, όπως επίσης και οι χορευτήριες των καφέ-αμάν ήταν Οθωμανοί, Έλληνες και Αρμένιοι από την Κωνσταντινούπολη». Risto Pekka Penanen, «Η ελληνοποίηση της Οθωμανικής λαϊκής μουσικής», Μουσικός λόγος, τεύχος 8, Τμήμα Μουσικών Σπουδών Ιονίου Πανεπιστημίου, Γαβριηλίδης, 2009, σελ. 126-127

το 1940 φαίνεται να υπάρχει ρεύμα προς τα μαγαζιά αυτά¹³⁰. Αξιοσημείωτο είναι ότι από την εφημερίδα μαθαίνουμε ότι για ένα χρονικό διάστημα τα καφωδεία της πόλης είχαν παραμείνει κλειστά μέχρι να δώσει εντολή ο Νομάρχης και να γίνει άρση της απαγόρευσης¹³¹. Έτσι τα καφωδεία της πόλης γέμιζαν την «απόλυτη ησυχία» της πόλης με τις μουσικές τους¹³². Δυστυχώς στην εφημερίδα δεν συναντάμε παραπάνω στοιχεία για αυτή την ταβέρνα και τα καφωδεία.

Λίγες πληροφορίες έχουμε και για κάποιες ακόμα ταβέρνες και καφενεία μέσω της εφημερίδας. Το καφενείο «Στεροδήμα» ήταν ο συνήθης τόπος όπου λάμβαναν χώρα οι πλειστηριασμοί¹³³. Η «ταβέρνα του Ντιντή» φαίνεται να φιλοξενεί ζωντανή μουσική, καθώς σε άρθρο τον Νοέμβριο του 1931 μαθαίνουμε ότι είχαν χορούς υπό την συνοδεία κιθάρας¹³⁴. Ακόμα, στην «ταβέρνα Μποέμ» βρίσκουμε και την «παρέα της γκρίνιας» «με τον τενόρο της... να φέρει και πολλά στιχάκια»¹³⁵. Τέλος η «ταβέρνα του Παρθένη» την Πρωτοχρονιά μαζεύει τον περισσότερο κόσμο για το καθιερωμένο «χαρτοπαίγνιο»¹³⁶.

Ένας χώρος που η ταυτότητά του δεν είναι πλήρως κατανοητή είναι η «Αίγλη»¹³⁷. Παρουσιάζεται σαν εξοχικό κέντρο, ωστόσο από νωρίς μας γίνεται γνωστή και η παρουσία γυναικών στον χώρο αφού σε περιπαικτικό άρθρο διαβάζουμε, «ένας ελαφρόμυαλος νεαρός μας, ερωτεύτηκε κάργα όλα τα κορίτσια (!!) της Αίγλης»¹³⁸. Ένα μήνα αργότερα, καταγράφεται ένα παρόμοιο γεγονός με κάποιον άντρα και ένα από τα κορίτσια της Αίγλης¹³⁹. Αυτό που μας προκαλεί εντύπωση όμως είναι πως ένα χρόνο πριν αυτός ο χώρος είχε επιλεγεί από τον Αμπέση και τον κινηματογράφο «Πάνθεον» για να προβάλλει

¹²⁹ «Τα καφέ-σαντάν άρχισαν να δημιουργούνται μετά την απελευθέρωση και συγκέντρωναν τους νέους αστικών οικογενειών της πόλης, καθώς δεν ακούγονταν ανατολίτικη μουσική, αλλά ευρωπαϊκή μουσική και ελαφρά τραγούδια. Το προσωπικό που εργαζόταν, οι σερβιτόρες και οι αρτίστες συγκεκριμένα, ήταν ξένες, ενώ το θέαμα που προσέφεραν δεν ήταν πολύ καλής ποιότητας». Καλλιάρια Δήμητρα, «Η Μουσική ζωή των Τρικάλων την περίοδο 1900-1920 μέσα από την εφημερίδα «Αναγέννησις», Άρτα, Μάρτιος 2014, σελ. 22

¹³⁰ Μαραγγιάννης Κώστας Δήμου, ό.π., σελ. 357

¹³¹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 20/09/1930

¹³² Βλ. εφημερίδα «Φως», 27/09/1931

¹³³ Βλ. εφημερίδα «Φως», 27/08/1930, 11/01/1931, 09/08/1931, 20/09/1931, 10/01/1932, 24/07/1932

¹³⁴ Βλ. εφημερίδα «Φως», 15/11/1931

¹³⁵ Βλ. εφημερίδα «Φως», 25/12/1931

¹³⁶ Βλ. εφημερίδα «Φως», 10/01/1932

¹³⁷ Βλ. εφημερίδα «Φως», 19/04/1931

¹³⁸ Βλ. εφημερίδα «Φως», 27/11/1931

¹³⁹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 06/12/1931

τις ταινίες του¹⁴⁰, ενώ έναν χρόνο μετά ο Σύλλογος Απόρων Πολυτέκνων έδωσε εκεί συναυλία με την βυζαντινή χορωδία των ιεροψαλτών της πόλης¹⁴¹. Δυστυχώς δεν μπόρεσε να διασταυρωθεί ο ακριβής χαρακτήρας του χώρου αυτού με άλλες πηγές.

Στο Αγρίνιο την εποχή που μελετάται υπήρχαν πολλά εξοχικά κέντρα, από τα οποία στην εφημερίδα αναφέρονται το «Παλλάδιον», η «Χαραυγή» και το εξοχικό «Πεταλούδα»¹⁴². Στους χώρους αυτούς γινόντουσαν χοροί και λαχειοφόροι αγορές από τους διάφορους συλλόγους, και κατά κάποιο τρόπο ήταν τα καφενεία της αστικής τάξης. Στο κέντρο «Χαραυγή» συναντάμε την ομάδα του Παναιτωλικού γυμναστικού συλλόγου μετά από αγώνα με την ομάδα της Άρτας, να γιορτάζουν και να απολαμβάνουν το γεύμα τους παρακολουθώντας διάφορες ατραξιόν¹⁴³. Στο εξοχικό κέντρο «Παλλάδιον» βρίσκουμε χορό του ίδιου συλλόγου προς τιμήν των νυχτερινών σχολών και της νεολαίας. «Ο χορός ξεκίνησε την 5^η απογευματινή ... υπό τους ήχους ωραίας τζαζ-μπαντ όπου χορεύτηκαν όλοι οι χοροί και κατά προτίμηση οι ελληνικοί»¹⁴⁴. Για το εξοχικό κέντρο «Πεταλούδα» μαθαίνουμε ότι φιλοξενεί την προβολή κινηματογραφικών ταινιών από τον κινηματογράφο «Πάνθεον»¹⁴⁵.

Συμπερασματικά, λοιπόν, αυτό που παρατηρείται μέσα από τα δημοσιεύματα της εφημερίδα «Φως», είναι πως τα μέρη που μπορούσε κάποιος να διασκεδάσει ήταν ποικίλα. Η μουσική φαίνεται να αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι, αν όχι όλων, των περισσότερων εκδηλώσεων που πραγματοποιούνταν στην πόλη. Τα θέατρα που υπήρχαν φιλοξενούσαν παραστάσεις και εκδηλώσεις που πλαισιώνονταν από ξένους αλλά και ντόπιους καλλιτέχνες, μουσικούς, ποιητές, ηθοποιούς και άλλους, δίνοντας την ευκαιρία στους κατοίκους του Αγρινίου, αλλά και των γύρω περιοχών να έχουν διεξόδους και να είναι σε θέση να επιλέγουν το είδος διασκέδασης που τους ευχαριστούσε και τους ψυχαγωγούσε. Στα καφενεία το κλίμα δεν διέφερε πολύ. Μαζευόντουσαν άνθρωποι από όλες τις κοινωνικές τάξεις και γλεντούσαν υπό τους ήχους της ζωντανής μουσικής ή του γραμμοφώνου.

¹⁴⁰ Βλ. εφημερίδα «Φως», 26/10/1930, 02/11/1930

¹⁴¹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 25/12/1932

¹⁴² Βλ. εφημερίδα «Φως», 05/07/1930, 06/07/1930, 01/03/1931

¹⁴³ Βλ. εφημερίδα «Φως», 01/06/1930

¹⁴⁴ Βλ. εφημερίδα «Φως», 01/03/1930

¹⁴⁵ Βλ. εφημερίδα «Φως», 06/07/1930

Κεφάλαιο 4: Οι θεσμοί και οι άνθρωποι

Στο Αγρίνιο κατά τον μεσοπόλεμο θα συναντήσουμε μια πληθώρα θεσμών που προάγουν την κοινοτική ζωή μέσα από την πολιτιστική δραστηριότητα. Στις σελίδες του «Φωτός» συναντάμε τον Εμπορικό Σύλλογο¹⁴⁶, τον Σύλλογο Δημοσίων Υπαλλήλων¹⁴⁷, τον Γυμναστικό Σύλλογο¹⁴⁸, τον Σύλλογο Ευρυτάνων¹⁴⁹ «τον Διδασκαλικό, τον Καπνεμπορικό, των Οπωροπωλών, των Κρεοπωλών, τον Σύλλογο Αναπήρων, Κουρέων, Υποδηματοποιών, Δικηγόρων»¹⁵⁰, τον Αθλητικό Σύλλογο¹⁵¹, τον Σύλλογο Απόρων Πολυτέκνων¹⁵² και έναν ορειβατικό σύνδεσμο¹⁵³. Δυστυχώς για τους περισσότερους από αυτούς τους Συλλόγους δεν μπορέσαμε να βρούμε περεταίρω πληροφορίες εκτός από την αναφορά στην εφημερίδα.

Για τον «Σύλλογο Δημοσίων υπαλλήλων» μαθαίνουμε ότι, εκτός από τις τακτικές διαλέξεις που έδινε¹⁵⁴, διοργάνωνε και πολλούς χορούς κυρίως τις μέρες των Αποκριών, στα διάφορα εξοχικά κέντρα της πόλης¹⁵⁵. Σημείωναν μεγάλη επιτυχία και ο κόσμος γενικά τους στήριζε πολύ, με την σύμπραξη της φιλαρμονικής αποτελούσαν σπουδαίες φιλανθρωπικές εκδηλώσεις για την πόλη αφού όλες γινόντουσαν για την στήριξη κάποιας ασθενέστερης οικονομικής ομάδας, όπως ο χορός που έγινε «υπέρ των πτωχών».

Από την εφημερίδα μαθαίνουμε και την ίδρυση του αθλητικού συλλόγου «Αστήρ»¹⁵⁶. Γενικά η παρουσία αυτού του συλλόγου ήταν έντονη στα φύλλα που αποδελτιώθηκαν κυρίως για τους αθλητικούς αγώνες. Είχε τμήματα σκοποβολής,

¹⁴⁶ Βλ. εφημερίδα «Φως», 01/02/1931

¹⁴⁷ Βλ. εφημερίδα «Φως», 19/01/1930

¹⁴⁸ Βλ. εφημερίδα «Φως», 27/09/1931

¹⁴⁹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 22/02/1931

¹⁵⁰ Βλ. εφημερίδα «Φως», 22/02/1931

¹⁵¹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 13/09/1931

¹⁵² Βλ. εφημερίδα «Φως», 25/12/1932

¹⁵³ Βλ. εφημερίδα «Φως», 07/12/1930

¹⁵⁴ Βλ. εφημερίδα «Φως», 12/01/1930, 19/01/1930

¹⁵⁵ Βλ. εφημερίδα «Φως», 18/01/1931, 28/02/1932, 06/03/1932

¹⁵⁶ Βλ. εφημερίδα «Φως», 16/11/1930

ποδηλασίας και κλασικών αγωνισμάτων¹⁵⁷. Ακόμα αυτός ο Σύλλογος διοργάνωσε τους Παναιτωλοακαρνανικούς αγώνες στίβου που έλαβαν μέρος στο Στάδιο του Αστέρος και είχαν πλήρη συμμετοχή του κόσμου¹⁵⁸. Επιπλέον είχε διοργανώσει και έναν χορό στην αίθουσα «Παλλάδιον» με εκλεκτή συγκέντρωση σε αριθμό προσκεκλημένων. Υπήρχε πολύ κέφι, καλή οργάνωση και η φιλαρμονική συνόδευε την βραδιά με ελληνικούς και ξένους χορούς¹⁵⁹.

Οι δύο θεσμοί όμως που φαίνεται να κυριαρχούν στο αγρινιώτικο προσκήνιο είναι ο μουσικός σύλλογος «Ορφέας» και η Φιλαρμονική του, καθώς και ο γυναικείος σύλλογος «Εργάνη Αθηνά». Μαζί με τον Γυμναστικό σύλλογο, είναι οι θεσμοί για τους οποίους αποδελτιώνουμε τις περισσότερες και πιο ενδιαφέρουσες πληροφορίες, όπως θα δούμε στις επόμενες σελίδες.

¹⁵⁷ Βλ. εφημερίδα «Φως», 13/09/1931

¹⁵⁸ Βλ. εφημερίδα «Φως», 27/11/1932

¹⁵⁹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 15/02/1931

4.1 Ο «Ορφέας» και η Φιλαρμονική

Η Φιλαρμονική του Δήμου Αγρινίου, έχει μακρά ιστορία και ένα σπουδαίο ενεργητικό και πλούσιο έργο για την πόλη. Αριθμεί χιλιάδες εκδηλώσεις, συναυλίες, παρελάσεις και παρά τα εκάστοτε εσωτερικά προβλήματα που βίωνε το σωματείο ανά περιόδους κατάφερε να έχει μια σπουδαία πορεία έως σήμερα.

Η Φιλαρμονική ξεκίνησε το 1896 ως μουσικό τμήμα του Γυμναστικού Συλλόγου «Ηρακλής»¹⁶⁰. «Αρχιμουσικός τότε ήταν ένας Αυστριακός, γιος του Αρχιμουσικού της Κέρκυρας με το όνομα Σαΐλερ»¹⁶¹. Σύμφωνα με την ίδια πηγή που μας έδωσε ο σημερινός αρχιμουσικός της Φιλαρμονικής κύριος Κονήδης Βασίλης, η λειτουργία της φιλαρμονικής διακόπηκε το 1940 και ανασυστάθηκε το 1950 με την επωνυμία «Μουσικός Σύλλογος Ορφεύς». Το 1960 η Φιλαρμονική έγινε ένα ξεχωριστό σωματείο με συγχρηματοδότηση του Μουσικού Συλλόγου και του Δήμου Αγρινίου μέχρι το 1995 που ανέλαβε εξολοκλήρου ο Δήμος την διοίκηση και την χρηματοδότησή της.

Στενά συνυφασμένος με την φιλαρμονική είναι και ο Μουσικός Σύλλογος «Ορφεύς», που είναι ένας από τους μακροβιότερους και παλαιότερους πολιτιστικούς συλλόγους της πόλης, που υφίσταται μέχρι και σήμερα. Ιδρύθηκε το 1896 και αρχικά δεν ήταν ένα σωματείο που είχε συσταθεί νόμιμα αλλά δημιουργήθηκε με σκοπό την λειτουργία Φιλαρμονικής, την μουσική παιδεία και γενικά τις μουσικές και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις. Αρχικά ήταν και αυτός υπό την στέγη του Γυμναστικού Συλλόγου «Ηρακλής». Αποτελούνταν από μία χορωδία αντρών και η σύνθεση της άλλαξε κατά καιρούς μέχρι να φτάσει στην τελική μορφή μικτής χορωδίας το 1954, όπως τη συναντάμε και σήμερα¹⁶². Στην εφημερίδα συναντάμε άρθρο με αναδρομή στο παρελθόν, που αναφέρει την ίδρυση του αθλητικού συλλόγου «Ηρακλής» με τμήμα μουσικής και σωματείο Φιλαρμονικής¹⁶³. Επιπλέον κάτι που διαβάζουμε στην εφημερίδα αλλά δεν φαίνεται να επιβεβαιώνεται στις πηγές είναι η προσωρινή, κατά πως φαίνεται, διάλυση του «Μουσικού Συλλόγου Ορφέα» μετά από συνέλευση των μελών με σχετική ανακοίνωση

¹⁶⁰ Μπαρχαμπάς Αριστείδης, «Το Αγρίνιο Κάποτε», ό.π., σελ. 142

¹⁶¹ Μπαρχαμπάς Αριστείδης, «Το Αγρίνιο Κάποτε», ό.π., σελ. 142-143 και στο http://agriniopolitismos.gr/keda_new/index.php/philharmoniki-agrinio/

¹⁶² http://agriniomemories.blogspot.com/2013/04/blog-post_9.html

¹⁶³ Βλ. εφημερίδα «Φως», 03/04/1932

στην εφημερίδα το 1931¹⁶⁴. Η ίδια ανακοίνωση γράφει πως η περιουσία του Συλλόγου μεταβιβάζεται στο νεοσυσταθέν νομικό πρόσωπο της Φιλαρμονικής. Μέχρι και το τέλος των ετών που αποδελτιώσαμε δεν συναντήσαμε νεότερη ανακοίνωση που να αναγράφει την επανασύσταση του Μουσικού Συλλόγου «Ορφεύς». Ωστόσο αυτό που φαίνεται ξεκάθαρα στην εφημερίδα είναι η τεράστια συμβολή αυτού του συλλόγου στις διάφορες πολιτιστικές και όχι μόνο εκδηλώσεις της πόλης, με την συστηματική διοργάνωση και συμμετοχή σε αυτές.

Δεν γνωρίζουμε ακριβώς ποιο ήταν το ρεπερτόριο στο οποίο κινούνταν ο Μουσικός Σύλλογος, ωστόσο από την εφημερίδα διαβάζουμε πως έπαιζαν ελληνικές αλλά και ευρωπαϊκές μελωδίες¹⁶⁵. Όπως είναι φυσικό ήταν περισσότερο επηρεασμένο από την δυτική μουσική και ίσως βασισμένο σε αυτή. Ανάλογα το πλαίσιο στο οποίο καλούνταν να παίζει συναντάμε και ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς¹⁶⁶ αλλά στις εκάστοτε συναυλίες που δίνονταν ή στους χορούς των συλλόγων προτιμούνταν οι ευρωπαϊκοί χοροί όπως «Βαλς, Τάνγκο, Φόξ, Μαζούρκα, πά ντε κάρτ κ.α.»¹⁶⁷. Ενδεικτικά αναφέρουμε κάποια κομμάτια που φαίνεται να παίζει η φιλαρμονική στην κεντρική πλατεία της πόλης: «Μάρς, Βάλς Πατινάζ (Βάλτεφ), Καλίφης Βαγδάτης (Οβερτούρα), Μάρς Αμερικαίν, Τροβατόρε (όπερα), Το μαγεμένο ταγκό, Τσάρδας (οπερέττα), Φόξ-τρότ “No-νό”»¹⁶⁸.

Η φιλαρμονική φαίνεται να πλαισίωνε τις αθλητικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις της πόλης. Χαρακτηριστικά αναφέρεται σε διαφήμιση της εφημερίδας πως στην ποδοσφαιρική συνάντηση του Παναιτωλικού με ομάδα της Άρτας έπαιξε η μουσική του «Ορφέα»¹⁶⁹. Αυτό θα μπορούσαμε να πούμε ότι φανερώνει την ιδιαίτερη προσοχή που δίνονταν στην ψυχαγωγία των θεατών συνδυάζοντας τον αθλητισμό με την μουσική παιδεία. Επιπλέον, φαίνεται και ο επαγγελματικός της χαρακτήρας από άρθρο της ίδιας εφημερίδας το 1933 με συμμετοχή της φιλαρμονικής από τον αρχιμουσικό της Δ. Σταυρόπουλο στη συναυλία τραγουδιού από τον βαθύφωνο Χρ. Ζαμάνο και τη Ρ.

¹⁶⁴ Βλ. εφημερίδα «Φως», 21/06/1931

¹⁶⁵ Βλ. εφημερίδα «Φως», 15/02/1931, 22/02/1931

¹⁶⁶ Βλ. εφημερίδα «Φως», 20/04/1930

¹⁶⁷ Βλ. εφημερίδα «Φως», 02/03/1930

¹⁶⁸ Βλ. εφημερίδα «Φως», 19/05/1932

¹⁶⁹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 25/05/1930

Ζαμάνου¹⁷⁰. Ακόμα διαβάζουμε σε άρθρο του Willi Schwier, διευθυντή ορχήστρας της οπερέτας του Γεώργιου Δράμαλη που είχε φιλοξενηθεί στο Αγρίνιο, πως έμεινε έκπληκτος από την ακρίβεια της απόδοσης και τον χρωματισμό των κομματιών που άκουσε από την Φιλαρμονική της πόλης. Μάλιστα με την εκτέλεση της «Λουτσία» αναφέρει πως «η φιλαρμονική της πόλεως Αγρινίου θέλει καταστή εφάμιλλος -υπό την μαεστρία του κ. Σπ. Μπιφέρνο- των καλλιτέρων Μουσικών της Ελλάδας δια την οποίαν θα υπερηφανεύεται το Αγρίνιον»¹⁷¹. Αυτά θα μπορούσαμε να πούμε ότι προσδίδουν ένα κύρος και μία γενική, πέραν των συνόρων της πόλεως, αναγνώριση στην Φιλαρμονική ενώ φαίνεται να συμμετέχει ενεργά σε πολλά δρώμενα της πόλης.

Άλλο ένα παράδειγμα είναι η συμμετοχή της στους εορτασμούς των εθνικών επετείων όπως η 25^η Μαρτίου¹⁷² και η έξοδος του Μεσολογγίου¹⁷³. Οι εορτασμοί για την έξοδο του Μεσολογγίου που πραγματοποιήθηκαν στην πόλη του Αγρινίου συνέπεσαν με την επίσκεψη του τότε πρωθυπουργού Ελευθέριου Βενιζέλου όπου ήταν η πρώτη φορά που επισκέπτονταν την πόλη. Οι εορτασμοί ήταν πανηγυρικοί και ξεκίνησαν από πολύ νωρίς. Τις πρώτες πρωινές ώρες η φιλαρμονική έκανε περιοδεία στην πόλη και ανήγγειλε στην ουσία την έναρξη των εορτασμών παίζοντας το «εθνικό εγερτήριο». Μετά την δοξολογία οδήγησε την τεράστια πομπή στο μνημείο των ηρώων για να γίνει η κατάθεση στεφάνων και στο τέλος της ημέρας με την αποχώρηση του πρωθυπουργού έπαιζε στην κεντρική πλατεία της πόλης συνοδεύοντας τους μαθητές και τις μαθήτριες του Γυμνασίου που χόρευαν Ελληνικούς χορούς φορώντας τις παραδοσιακές ενδυμασίες.

Ο Μουσικός Σύλλογος έκανε αισθητή την παρουσία του και μέσα από τις ποικίλες εκδηλώσεις που διοργάνωνε αλλά και από αυτές που συμμετείχε. Όπως μαθαίνουμε από τις πηγές αλλά και από την εφημερίδα, η μπάντα της Φιλαρμονικής κάθε Κυριακή απόγευμα¹⁷⁴, «αν το επέτρεπε ο καιρός» έπαιζε στην κεντρική πλατεία της πόλης ψυχαγωγώντας τους κατοίκους¹⁷⁵. Ακόμα φαίνεται να συμμετέχει ενεργά σε όλες τις σημαντικές στιγμές της πόλης και να βρίσκεται κοντά στον λαό, στηρίζοντας με την

¹⁷⁰ Μπαρχαμπάς Αριστείδης, «Το Αγρίνιο Κάποτε», ό.π., σελ. 111

¹⁷¹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 12/01/1930

¹⁷² Βλ. εφημερίδα «Φως», 30/03/1930

¹⁷³ Βλ. εφημερίδα «Φως», 20/04/1930

¹⁷⁴ Μπάδα Κωνσταντίνα, ό.π., σελ. 59

¹⁷⁵ Βλ. εφημερίδα «Φως», 15/11/1931, 19/05/1932

παρουσία της μπάντας τις γυμναστικές επιδείξεις¹⁷⁶, τα εγκαίνια ναών¹⁷⁷, τη λιτανεία του Πολιούχου της πόλης¹⁷⁸ ακόμα και τα διάφορα συλλαλητήρια που γινόντουσαν¹⁷⁹. Επιπλέον διοργάνωνε πλήθος από χοροεσπερίδες, συναυλίες, λαχειοφόρους αγορές αλλά και συμμετείχε σε διοργανώσεις άλλων συλλόγων, είτε για κάποιο φιλανθρωπικό σκοπό¹⁸⁰ είτε απλά για την διασκέδαση και την ενίσχυση του Συλλόγου. Οι χοροί αυτοί γινόντουσαν στις αίθουσες των καπναποθηκών, στα μεγάλα εξοχικά κέντρα ή στις οικοδομές των εύπορων οικογενειών της πόλης¹⁸¹. Αν και φαίνεται να είναι πολύ σημαντική για την πόλη η ύπαρξη της Φιλαρμονικής οι κάτοικοι, όπως αναφέρεται στην εφημερίδα, δεν στηρίζουν οικονομικά το σωματείο όσο θα έπρεπε¹⁸². Ωστόσο αυτό που προκύπτει από τα άρθρα είναι πως στους διάφορους χορούς που πραγματοποιούνταν υπέρ της Φιλαρμονικής και του Μουσικού Συλλόγου έχουμε μεγάλη συμμετοχή των πολιτών.¹⁸³

Αυτό λοιπόν που προκύπτει είναι πως η φιλαρμονική έπαιξε σπουδαίο ρόλο στην ζωή των κατοίκων διοργανώνοντας ποικίλες πολιτιστικές εκδηλώσεις και συμμετέχοντας σχεδόν σε όλες τις εκδηλώσεις που γινόντουσαν από ιδιωτικούς ή δημόσιους φορείς της πόλης. Εκτός όλων αυτών που αναφέρθηκαν παραπάνω η Φιλαρμονική είχε και εκπαιδευτικό χαρακτήρα αφού δίνονταν η δυνατότητα εκμάθησης πνευστών μουσικών οργάνων καθώς και η συμμετοχή στη μπάντα¹⁸⁴.

¹⁷⁶ Βλ. εφημερίδα «Φως», 25/05/1930, 01/06/1930, 29/05/1932

¹⁷⁷ Βλ. εφημερίδα «Φως», 10/08/1930

¹⁷⁸ Βλ. εφημερίδα «Φως», 15/05/1932

¹⁷⁹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 19/01/1930

¹⁸⁰ Βλ. εφημερίδα «Φως», 22/02/1931

¹⁸¹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 16/02/1930

¹⁸² Βλ. εφημερίδα «Φως», 01/02/1931

¹⁸³ Βλ. εφημερίδα «Φως», 16/02/1930, 09/03/1930, 16/11 1930, 18/01/1931, 20/11/1932

¹⁸⁴ Βλ. εφημερίδα «Φως», 10/01/1932

4.2 Η «Εργάνη Αθηνά» και οι γυναίκες

Το Αγρίνιο φαίνεται να είναι πρωτοπόρο και στο γυναικείο κίνημα με την ίδρυση του Συλλόγου Γυναικών «Εργάνη Αθηνά» το 1896¹⁸⁵, ως παράρτημα του ομώνυμου Αθηναϊκού Συλλόγου¹⁸⁶. Το 1898 οργανώθηκε στην πόλη η Α΄ Πανελλήνια έκθεση Γυναικείων Έργων και Χειροτεχνίας με πρωτοφανή επιτυχία, και λίγο αργότερα πραγματοποιήθηκαν δύο συνεδριακές συσκέψεις γυναικών με θέμα «Ποια πρέπει να είναι η θέση της Ελληνίδος εις την οικογένεια και την κοινωνία»¹⁸⁷. Με αυτές τις πρωτοβουλίες η πόλη βοήθησε στην προαγωγή της θέσης της γυναίκας στην κοινωνία σε πανελλήνια και παγκόσμια κλίμακα. Το Αγρίνιο, με την επίσκεψη της τότε βασιλικής οικογένειας, το πλήθος των διπλωματών και πολιτικών, τα μέλη της κυβέρνησης αλλά και τους ανταποκριτές του Ελληνικού και του ξένου τύπου πήρε μια άλλη όψη. «Η πρωτοβουλία αυτή των γυναικών αποδεικνύει ότι η πόλη και η κοινωνία του Αγρινίου, από τον 19^ο αιώνα, διεκδίκησε δυναμικά την εξέλιξη της, ενισχύοντας κάθε προσπάθεια για τον εξαστισμό της και την άνοδο του επιπέδου της»¹⁸⁸. Επιπλέον το ίδιο έτος αποφασίστηκε και η έκδοση του περιοδικού «Πλειάς» για να μπορούν να βρίσκονται σε άμεση επαφή με τα μέλη του Συλλόγου σε όλη την Ελλάδα¹⁸⁹. «Η ύλη του περιλαμβάνει άρθρα σχετικά με τη θέση της γυναίκας και της γυναικείας εργασίας, λογοτεχνικά και θεατρικά έργα, εκτεταμένες αναφορές στον ελληνικό λογοτεχνικό Τύπο και ειδικό παράρτημα, στα πρώτα τεύχη του περιοδικού με τις δραστηριότητες, τις λογοδοσίες, τα πεπραγμένα και την ιστορία του συλλόγου»¹⁹⁰. Από το περιοδικό αυτό βρίσκουμε διασωθέντα τεύχη στη βιβλιοθήκη και κέντρο πληροφόρησης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Η θέση της γυναίκας τόσο στην κοινωνία όσο και στην οικογένεια φαίνεται να αλλάζει. Βγαίνει από το σπίτι της για να εργαστεί στο πλευρό του άνδρα της στα χωράφια ή στις καπνοβιομηχανίες, αποκτά δικαίωμα ψήφου και αναπτύσσει φεμινιστικά κινήματα

¹⁸⁵ Μπάδα Κωνσταντίνα, ό.π., σελ. 55

¹⁸⁶ Βλ. εφημερίδα «Φως», 18/01/1931

¹⁸⁷ Βλ. εφημερίδα «Φως», 01/02/1931

¹⁸⁸ Μαραγγιάνης Δήμου Κώστας, ό.π., σελ. 143-144

¹⁸⁹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 01/02/1931

¹⁹⁰ Εφημερίδα «Το Βήμα», Μάιος 2002, Κ. Τριανταφυλλίδη, περιοδικό Ρίζα κ.α.

προωθώντας τις θέσεις της μέσα από την ίδρυση των διάφορων συλλόγων¹⁹¹. Φυσικά όλα αυτά προκάλεσαν ποικίλες αντιδράσεις καθώς θεωρήθηκε πως με την χειραφέτηση της γυναίκας απειλούνται οι κυρίαρχες αξίες, όπως η ηθική και η οικογένεια και αλλάζει ο πρωταρχικός ρόλος των γυναικών ως σύζυγοι και μητέρες¹⁹². Οι συντηρητικές εφημερίδες της εποχής ασκούσαν έντονη κριτική¹⁹³ στην νέα τάξη πραγμάτων. Στην εφημερίδα «Φως» ωστόσο μας προκάλεσε αρκετά θετική εντύπωση, δεδομένης της χρονικής περιόδου που αποδελτιώθηκε, η έντονη παρουσία του γυναικείου φύλλου μέσα από εγκωμιαστικά ή προοδευτικά για την εποχή άρθρα. Εβδομαδιαίες στήλες, διαφημίσεις και συγχαρητήρια σημειώματα που αναφέρονται στην γυναίκα εμφανίζονται πολύ συχνά στα φύλλα της εφημερίδας.

Συγκεκριμένα το πρώτο άρθρο που συναντάμε φέρει τον τίτλο «Αι κοινωνικά πρόοδοι»¹⁹⁴ και αφορά το δικαίωμα ψήφου στις γυναίκες. Μέσα στο άρθρο αναφέρονται οι ποικίλες αντιδράσεις που προκάλεσε στην κοινωνία η εξέλιξη αυτή, και κατά κύριο λόγο στον ανδρικό πληθυσμό. Ωστόσο ενώ ο αρθρογράφος είναι άντρας τονίζει πόσο ικανή είναι η γυναίκα να ανταπεξέλθει στην νέα τάξη πραγμάτων και χαρακτηριστικά αναφέρει «Η γυναίκα συναγωνίζεται σήμερα τον άνδρα εις όλας τας εκδηλώσεις του κοινωνικού βίου. Τείνει να γίνη ισότιμος με τον άνδρα εις όλα. Και ασφαλώς δεν είναι μακράν ο καιρός καθ' όν η γυναίκα δεν θα διαφέρει από τον άνδρα ει μη μόνον κατά το φύλλον»¹⁹⁵. Μερικά ακόμα χαρακτηριστικά παραδείγματα που φαίνεται να δείχνουν μια πρόωπη αποδοχή της γυναικείας χειραφέτησης αποτελούν, μια διάλεξη που είχε πραγματοποιηθεί στο «Θέσπις» με κεντρική ομιλήτρια την κα. Βεατρίκη Παπαχρήστου, η στήλη με τίτλο «Οι διανοούμενες γυναίκες» που παρουσίαζε με εγκωμιαστικά λόγια την νεαρή ποιήτρια Σοφία Λαζοπούλου-Μωρές¹⁹⁶ αλλά και η έκδοση διηγημάτων σε στήλες της εφημερίδας από γυναίκες συγγραφείς¹⁹⁷. Στη διάλεξη που προαναφέρθηκε με θέμα τον ποιητή Μαβίλη και το έργο του η αίθουσα του «Θέσπις» ήταν κατάμεστη από όλη την καλή κοινωνία του Αγρινίου που παρακολούθησε με «έκπληξη» την Παπαχρήστου να

¹⁹¹ Χατζηϊωσήφ Χρήστος, «Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο μεσοπόλεμος 1922-1940», Β' τόμος, μέρος 1^ο, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002, σελ. 337

¹⁹² Μπαρχαμπάς Αριστείδης, «Καπνεργάτες οι κυνηγοί του ονείρου», ό.π. σελ 76

¹⁹³ Μπαρχαμπάς Αριστείδης, «Καπνεργάτες οι κυνηγοί του ονείρου», ό.π. σελ 76

¹⁹⁴ Βλ. εφημερίδα «Φως», 12/03/1930

¹⁹⁵ Βλ. εφημερίδα «Φως», 12/03/1930

¹⁹⁶ Βλ. εφημερίδα «Φως», 28/02/1932

¹⁹⁷ Βλ. εφημερίδα «Φως», 15/06/1930

απαγγέλει, να αναλύει και να παρουσιάζει το έργο του ποιητή¹⁹⁸. Αυτά μας δείχνουν και την πνευματική καλλιέργεια που είχαν ορισμένες γυναίκες εκείνης της εποχής.

Ακόμα, μια στήλη που δέσποζε σε αρκετά φύλλα της εφημερίδας είχε τον τίτλο «Η Μοντέρνα Γυναίκα»¹⁹⁹ και χάριζε συμβουλές συμπεριφοράς, ντυσίματος, ομορφιάς και σε ορισμένες περιπτώσεις «παρότρυνε» τις γυναίκες να δοκιμάσουν νέους τρόπους διασκέδασης και συμπεριφοράς. Φυσικά δεν έλειπαν και οι διαφημίσεις για κομμωτήρια και μοδίστρες που ωθούσαν τις γυναίκες να ακολουθήσουν την νέα μόδα που δέσποζε στο εξωτερικό και είναι απαραίτητο για κάθε μοντέρνα γυναίκα. Έτσι συναντάμε διαφημίσεις για μοδίστρες που αναγράφουν ότι φέρουν καινούργια «μοντελάκια από το Παρίσι»²⁰⁰ αλλά και για κομμωτήρια με νέες υπερπολυτελείς αίθουσες για μανικιούρ, λουτρά και τμήματα αρωμάτων²⁰¹. Οι γυναίκες φαίνεται να ακολουθούσαν τις νέες προσαγές της μόδας αφού όπως μας λέει άρθρο στην εφημερίδα «Κουκλίστικα κεφαλάκια εξέρχονται καθημερινώς από το εργαστήριο κομμώσεως Γυναικών “Φέμινα”»²⁰². Τέλος υπήρχαν και οι διαφημίσεις για την οικοκυρική μόρφωση των γυναικών με δωρεάν μαθήματα στις γυναίκες για τους «σπουδαιότερους κλάδους», όπως αναφέρει, της οικιακής εργασίας. Αυτό ήταν μια πρωτοβουλία του Δήμου Αγρινίου σε συνεργασία με την εταιρία «ΣΙΓΓΕΡ» και δίνονταν η ευκαιρία στις γυναίκες να μάθουν «ράψιμο, κέντημα, μαντάρισμα και κοπή ενδυμάτων»²⁰³.

¹⁹⁸ Βλ. εφημερίδα «Φως», 02/03/1930

¹⁹⁹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 26/01/1930, 02/02/1930, 02/03/1930

²⁰⁰ Βλ. εφημερίδα «Φως», 13/04/1930, 26/10/1930, 04/10/1931, 13/03/1932

²⁰¹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 02/03/1930, 18/05/1930,

²⁰² Βλ. εφημερίδα «Φως», 01/06/1930

²⁰³ Βλ. εφημερίδα «Φως», 02/02/1930

4.3 Ο Γυμναστικός σύλλογος

Ο Γυμναστικός Σύλλογος είναι ένας από τους μακροβιότερους συλλόγους που υπάρχουν στην πόλη. Ιδρύθηκε το 1926 και στις πηγές τον συναντάμε με το όνομα «Γυμναστικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Παναιτωλικός»²⁰⁴.

Ο χαρακτηρισμός «φιλεκπαιδευτικός» δεν είναι τυπικός, αλλά αντιπροσωπεύει πλήρως τον Σύλλογο, ο οποίος διατηρούσε νυχτερινή σχολή για τους άπορους μαθητές της πόλης²⁰⁵. Τα μαθήματα ήταν δωρεάν και μπορούσε να φοιτήσει όποιος ήθελε, χωρίς περιορισμούς. Η Σχολή αποτελούνταν από πλήρες εξατάξιο Δημοτικό Σχολείο, στο οποίο μάλιστα όλα τα βιβλία και τα βοηθήματα παραχωρούνταν δωρεάν στους μαθητές από τον Σύλλογο. Ακόμα, τον Νοέμβριο του 1932 προσθέτει στις νυχτερινές σχολές και μαθήματα Γαλλικών με δίδακτρα 100 δραχμές τον μήνα προσπαθώντας να κάνει την εκμάθηση της γλώσσας προσιτή σε όλους. Δημιουργεί τρία τμήματα χωρισμένα σε αρχάριους, σε αυτούς που γνωρίζουν ελάχιστα την γλώσσα και σε αυτούς που θέλουν να την τελειοποιήσουν καθώς και «ιδρύονται ωσαύτως ιδιαίτερα τμήματα δια Δεσποινίδας»²⁰⁶. Με τις σχολές αυτές επιτέλεσε ένα πολύ σημαντικό εκπαιδευτικό έργο για την πόλη του Αγρινίου²⁰⁷.

Η παρουσία του Συλλόγου είναι έντονη και όσον αφορά τους χορούς και τις λαχειοφόρους αγορές. Όπως διαβάζουμε στις διάφορες πηγές καθώς και στην εφημερίδα, οι χοροεσπερίδες του Παναιτωλικού αποτελούσαν το κοσμικότερο γεγονός του Αγρινίου και είχαν μεγάλη συμμετοχή του λαού. Συνεργάζονταν με διάφορους άλλους Συλλόγους όπως με τον Μουσικό Σύλλογο ή με την «Φιλόπτωχο Αδελφότητα Κυριών», αλλά και μόνος του διοργανώνοντας βραδιές χορού, τα έσοδα των οποίων διατίθεντο υπέρ των Νυχτερινών Σχολών. Στις σελίδες του «Φωτός» βρίσκουμε την διαφήμιση ενός από αυτούς τους χορούς, που θα δίνονταν για τις Απόκριες στην οικοδομή Καμποσιώρα: «Μέγας χορός του Γυμναστικού συλλόγου και των Νυχτερινών σχολών, περιβολή περιπάτου ή ευπρεπής μεταμφίεση»²⁰⁸.

²⁰⁴ Ανδρικόπουλος Ευθύμιος ό.π. σελ. 96

²⁰⁵ Βλ. εφημερίδα «Φως», 27/09/1931

²⁰⁶ Βλ. εφημερίδα «Φως», 13/11/1932

²⁰⁷ Μαραγγιάννης Κώστας Δήμου, ό.π., σελ. 330

²⁰⁸ Βλ. εφημερίδα «Φως», 16/02/1930

Φυσικά ο «Παναιτωλικός Γυμναστικός Σύλλογος» είναι επίσης ένας αθλητικός σύλλογος, ο οποίος γνώρισε στην ιστορία του μεγάλες διακρίσεις στον χώρο του αθλητισμού. Η δραστηριότητά του είναι τόσο πλούσια, που από τον Μάιο του 1930 η εφημερίδα αφιερώνει ειδική στήλη για τους αγώνες του Παναιτωλικού με τις υπόλοιπες τοπικές, επαρχιακές αλλά και με τις ομάδες των μεγάλων πόλεων²⁰⁹. Η στήλη αυτή είναι δημοφιλής και θεωρείται πολύ σημαντική για το κοινό του Αγρινίου. Ακόμα και όταν για οικονομικούς λόγους η εφημερίδα γίνεται δίφυλλη και πολλές στήλες χάθηκαν από τα σελίδες της, η στήλη των αθλητικών παρέμεινε.

²⁰⁹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 18/05/1930

Κεφάλαιο 5: Ψυχαγωγία και διασκέδαση

5.1 Μουσική ζωή

Στο Αγρίνιο του 1930 υπήρχαν ποικίλες εκδηλώσεις από τους διάφορους συλλόγους που διοργάνωναν εκδρομές, χοροεσπερίδες, λαχειοφόρους αγορές και πανηγύρια ενώ εξίσου πολλά ήταν και τα μέρη που μπορούσε να διασκεδάσει κάποιος αφού υπήρχαν εξοχικά κέντρα, θέατρα, κινηματογράφοι, καφεενεία και καφωδεΐα και τέλος θέατρα σκιών²¹⁰ με Καραγκιόζη. Στις διάφορες εκδηλώσεις που πραγματοποιούνταν κάθε τόσο στην πόλη, αλλά και στα γύρω χωριά κυρίαρχο ρόλο φαίνεται να έχει η φιλαρμονική της πόλης, όπως για παράδειγμα στην οικογενειακή χοροεσπερίδα που πραγματοποιήθηκε στο κεντρικό Ζυθοπωλείο του Αιτωλικού λόγω των αποκριών έπαιζε η φιλαρμονική υπό του μαέστρου της Σπ. Μπιφέρνο²¹¹. Αξίζει να σημειωθεί πως για τα χρόνια που μελετήσαμε φαίνεται πως ο τελευταίος χορός κάθε αποκριάς γίνεται από τον Μουσικό Σύλλογο της πόλης και συγκεντρώνει πλήθος κόσμου με την φιλαρμονική να παίζει ελληνικούς και ευρωπαϊκούς χορούς²¹². Σε αυτό το σημείο θα μπορούσαμε να πούμε ότι την περίοδο αυτή οι εκδηλώσεις της αποκριάς είχαν έναν τελείως διαφορετικό χαρακτήρα από σήμερα. Υπήρχαν βέβαια μασκαράδες που έκαναν την εμφάνιση τους στην αγορά της πόλης²¹³ αλλά οι διάφοροι χοροί γίνονταν από τις εύπορες οικογένειες στα σπίτια τους ή σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους και αποτελούσαν ένα σπουδαίο κοινωνικό γεγονός. Ακόμα και όταν τους διοργάνωνε κάποιος σύλλογος ήταν καλεσμένη όλη η καλή κοινωνία του Αγρινίου όπου στροβιλιζόνταν μέσα σε περίτεχνα διακοσμημένες αίθουσες που ο πλούτος και η πολυτέλεια δέσποζαν σε κάθε γωνιά.

Αυτού του είδους η διασκέδαση ωστόσο συναντιόνταν και σε άλλες εκδηλώσεις όπως για παράδειγμα τις γυμναστικές επιδείξεις ή σε απλές γιορτές στις αυλές σχολείων

²¹⁰ Με την κάθοδο του Καφέ-αμάν, άρχιζαν να κερδίζουν έδαφος τα θέατρα σκιών και από το 1891 έκαναν την εμφάνιση τους οι πρώτοι Καραγκιοζοπαίχτες του «Κωνσταντινουπολίτικου σιναφιού». Επιπλέον, «η άνθηση της ανατολίτικης μουσικής στην Αθήνα και οι συχνές επισκέψεις Κωνσταντινουπολιτών τραγουδιστών» ίσως αποτέλεσαν αρωγό και έδωσαν βάση στην ενθάρρυνση του θεάτρου σκιών. Χατζηπανταζής Θεόδωρος, «Της Ασιάτιδος μουσικής ερασταί», Στιγμή, Αθήνα, 1986, σελ 95-96

²¹¹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 09/03/1930

²¹² Βλ. εφημερίδα «Φως», 09/03/1930, 01/03/1931, 13/03/1932

²¹³ Βλ. εφημερίδα «Φως», 09/03/1930

όπου στο τέλος είχαν γλέντια με ελληνικούς χορούς υπό τους ήχους του γραμμοφώνου²¹⁴. Χαρακτηριστικά αναφέρεται στα εγκαίνια νέου σχολείου στο χωριό Λεπενού, το 1930, παρευρέθηκε όλη η κοινοτική αρχή και μετά τον αγιασμό υπήρχε γλέντι αφού αρχικά «εψάλησαν από τους μαθητές διάφορα άσματα»²¹⁵. Σε αυτό το σημείο θα ήταν χρήσιμο να αναφέρουμε πόσο σημαντικό ρόλο φαίνεται να κατείχε η εκκλησία στην ζωή των ανθρώπων αλλά και στο σχολείο. Η ετήσια σχολική γιορτή των Τριών Ιεραρχών δεν πραγματοποιείται στο σχολείο αλλά στην εκκλησία με δοξολογία που λαμβάνει χώρα στον μητροπολιτικό ναό²¹⁶. Επιπλέον γίνονται συχνά αναφορές για δωρεές, εύπορων οικογενειών, σε ανεγέρσεις ναών²¹⁷ καθώς και στην ηλεκτροδότηση τους και τον καλλωπισμό τους. Όπως έχουμε αναφέρει η οικογένεια Παπαστράτου έκανε δωρεά την ηλεκτροδότηση του δασυλλίου που περικλείει το ναό του Αγίου Χριστοφόρου²¹⁸. Αλλά και ο ποιητής Γεράκης διοργάνωσε βραδιές ποίησης τα έσοδα των οποίων διατέθηκαν για την δημιουργία τεχνητής λίμνης στον ίδιο ναό²¹⁹.

Από το πρώτο φύλλο της εφημερίδας πολλά είναι και τα άρθρα που αναφέρονται στο πρόγραμμα της εκκλησίας για τους εσπερινούς, τις λειτουργίες ακόμα και τα κηρύγματα που θα έβγαζε η κάθε ενορία καλώντας τους πιστούς να συμμετέχουν²²⁰. Επιπλέον δεν λείπουν από την εφημερίδα, σε σχετικά τακτική βάση, στήλες με Ψαλμούς για τον Θεό²²¹ όπου με την είσοδο της εφημερίδας στο τέταρτο έτος που εμπλουτίζεται το περιεχόμενο της, συναντάμε ακόμα περισσότερες. Αρκετοί ήταν και οι χριστιανικοί σύλλογοι που είχαν δημιουργηθεί στην πόλη και οργάνωναν εράνους, συσσίτια και λαχειοφόρους αγορές υπέρ των απόρων συμπολιτών τους, καθώς επίσης πληροφορούμαστε και την ύπαρξη κατηχητικού στο Αγρίνιο αφού σε δημοσίευση της εφημερίδας σε ένα χριστιανικό ποίημα, υπάρχει υπογραφή στο τέλος από έναν «μαθητή ανώτερου χριστιανικού Κατηχητικού σχολείου Αγρινίου»²²². Τα ονόματα των συλλόγων που συναντάμε είναι η «Φιλόπτωχος Χριστιανική Αδελφότητα Κυριών» και η

²¹⁴ Βλ. εφημερίδα «Φως», 17/05/1931, 15/05/1932

²¹⁵ Βλ. εφημερίδα «Φως», 14/12/1930

²¹⁶ Βλ. εφημερίδα «Φως», 08/02/1931

²¹⁷ Βλ. εφημερίδα «Φως», 18/08/1930

²¹⁸ Βλ. εφημερίδα «Φως», 20/07/1930

²¹⁹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 20/03/1932

²²⁰ Βλ. εφημερίδα «Φως», 01/02/1931

²²¹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 16/03/1930

²²² Βλ. εφημερίδα «Φως», 25/12/1932

«Χριστιανική Ένωση»²²³, με την τελευταία να υφίσταται μέχρι και σήμερα στο Αγρίνιο. Η παρουσία της εκκλησίας ήταν ορατή και μέσα από τους ιεροψάλτες της. Τα Χριστούγεννα του 1932 για παράδειγμα από τους προαναφερθέντες συλλόγους είχε δημιουργηθεί συναυλία βυζαντινής μουσικής με την χορωδία των ιεροψαλτών της πόλης²²⁴. Κάπου εδώ είναι χρήσιμο να αναφέρουμε και ένα άρθρο για την βυζαντινή μουσική και τον Ιωάννη Σακελλαρίδη που βρίσκουμε στα πρώτα φύλλα της εφημερίδας²²⁵. Οι ιεροψάλτες Αγρινίου θεωρούν φρόνιμο να αποστείλουν μια επιστολή στην οποία αναφέρουν πόσο ενάντια είναι με τις νέες τεχνικές του κ. Σακελλαρίδη, με τις οποίες θεωρούν πως αμαυρώνεται η κληρονομιά που έχουν αφήσει οι πρόγονοι μας. Υποστηρίζουν πως είναι «αμίμητη σε έμπνευση και ύφος» οπότε δεν χρειάζεται η ανακάλυψη «ενός δήθεν νέου μουσικού συστήματος». Στο τέλος αυτού του άρθρου επισημαίνει το πόσο πρέπει να προσέχουν και να βρίσκουν τους σωστούς ιεροψάλτες για να διατηρηθεί εκείνη η αγνή μουσική που θα πρέπει να παραδώσουν στο μέλλον. Μέσα από αυτές τις γραμμές γίνεται φανερή και επιβεβαιώνεται η αντιδικία που υπήρχε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ανάμεσα στους προοδευτικούς και τους παραδοσιακούς. Κύριο θέμα τους, όπως βλέπουμε και από το άρθρο, ήταν ο σωστός τρόπος για να ψάλλεται η εκκλησιαστική μουσική, με τον Τύπο της εποχής να αποτελεί τον διαμεσολαβητή για την διάδοση των διαφόρων ιδεών²²⁶.

Εκτός από τα ποικίλα άρθρα της για τα θέματα της πόλης, η εφημερίδα «Φως» φιλοξενούσε στις σελίδες της και πλήθος διαφημίσεων για κάθε είδος. Φυσικά σε μία πόλη άρρηκτα συνδεδεμένη με τον καπνό δεν θα μπορούσαν να λείπουν από την εφημερίδα οι χιλιάδες διαφημίσεις για το τσιγάρο τις οποίες συναντάμε σε κάθε ένα από τα φύλλα της ακόμα και όταν από τετράφυλλη γίνεται δίφυλλη. Ασφαλώς δεν συναντάμε μόνο μία αλλά πληθώρα από μάρκες «σιγαρέτων» και ενδεικτικά αναφέρουμε «τα σιγαρέτα Έθνος», «η νέα μάρκα Κούβα», «Μαργαρίτη», «σιγαρέτα Ελένη», «σιγαρέτα Καρέλια» και πολλά ακόμα²²⁷. Με την έναρξη των αεροπορικών πτήσεων ξεκινάνε και οι διαφημίσεις για τις αεροπορικές εταιρίες που και αυτές κάνουν την εμφάνιση τους σε κάθε φύλλο της εφημερίδας²²⁸. Παρατηρούμε πως το καθεστώς διαφήμισης δεν διαφέρει πολύ σε σχέση με

²²³ Βλ. εφημερίδα «Φως», 26/01/1930, 18/12/1932

²²⁴ Βλ. εφημερίδα «Φως», 25/12/1932

²²⁵ Βλ. εφημερίδα «Φως», 25/5/1930

²²⁶ Ρωμανού Καίτη, «Ιστορία της έντεχνης νεοελληνικής μουσικής», κουλτούρα, Αθήνα, 2000, σελ. 97

²²⁷ Βλ. εφημερίδα «Φως», 13/07/1930, 19/04/1931, 07/06/1931, 11/10/1931, 25/11/1931

²²⁸ Βλ. εφημερίδα «Φως», 27/11/1931

σήμερα καθώς ανάλογα με την εποχή υπάρχει η κατάλληλη διαφήμιση. Τους καλοκαιρινούς μήνες για παράδειγμα οι διαφημίσεις σχετικά με τα φροντιστήρια της πόλης και την εκπαίδευση ήταν πιο πολλές χωρίς αυτό να σημαίνει ότι έλειπαν τους υπόλοιπους μήνες. Για παράδειγμα το καλοκαίρι του 1930, λίγο πριν ξεκινήσει η σχολική χρονιά, βρίσκουμε διαφήμιση για φροντιστήρια μαθηματικών και λογιστικής, με το δεύτερο να είναι σε θέση να καταρτίσει άτομα για να δουλέψουν σε τράπεζες²²⁹. Τον ίδιο χρόνο βλέπουμε διαφήμιση για το λύκειο Κανελλόπουλου που όπως μας αναφέρει διαθέτει εξατάξιο γυμνάσιο, δημοτικό και νηπιαγωγείο καθώς και οικοτροφείο ξένων γλωσσών, εμπορικών σπουδών, μουσικής και ζωγραφικής²³⁰. Ακόμα ένας «κύριος ευρείας μορφώσεως» παραδίδει μαθήματα ξένων γλωσσών με τμήματα Αγγλικών και Γαλλικών²³¹. Ένα χρόνο αργότερα και πάλι καλοκαίρι συναντάμε και την εμπορική σχολή «Ερμής»²³². Και τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, για τις εύπορες οικογένειες, υπήρχαν τα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια στην Αθήνα τα οποία είχαν και τμήμα ωδείου²³³.

Εκτός των άλλων συναντάμε στην εφημερίδα και διαφημίσεις που είχαν να κάνουν με την μουσική εκπαίδευση των πολιτών. Έτσι τον Ιανουάριο του 1930 συναντάμε διαφήμιση για διδασκαλία μουσικών οργάνων, και συγκεκριμένα παραδόσεις πιάνου, βιολιού, και εγχόρδων μουσικών οργάνων από τον αρχιμουσικό της Φιλαρμονικής Σ. Μπιφέρνο²³⁴. Τον πρώτο μήνα του 1932 δημοσιεύεται πρόσκληση από την φιλαρμονική για την εκμάθηση πνευστών μουσικών οργάνων και την εισχώρηση στην μπάντα²³⁵ και τον Νοέμβριο του 1932 γνωστοποιείται η ίδρυση ελληνικού ωδείου με οργανική, φωνητική και θεωρητική μουσική. Είναι υποκατάστημα του ωδείου της Αθήνας και υφίσταται σε 13 επαρχιακές πόλεις²³⁶. Ακόμα υπήρχαν κάποιες διαφημίσεις και για τα εξοχικά κέντρα της περιοχής όπως για παράδειγμα αυτό που βρισκόταν «στην μέση των οδών Αγρινίου – Αμφιλοχίας σε πολύ ρομαντική τοποθεσία»²³⁷ αλλά και ένα

²²⁹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 15/06/1930, 08/08/1930, 27/08/1930

²³⁰ Βλ. εφημερίδα «Φως», 11/11/1930

²³¹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 21/09/1930

²³² Βλ. εφημερίδα «Φως», 02/08/1931

²³³ Βλ. εφημερίδα «Φως», 27/09/1931

²³⁴ Βλ. εφημερίδα «Φως», 19/01/1930

²³⁵ Βλ. εφημερίδα «Φως», 10/01/1932

²³⁶ Βλ. εφημερίδα «Φως», 06/11/1932

²³⁷ Βλ. εφημερίδα «Φως», 20/04/1930

«διανυκτερεύον κέντρο στην Στοά Παπαγιάννη στο Αγρίνιο»²³⁸. Επιπλέον υπήρχαν διαφημίσεις για τους προσεχείς χορούς και τις συναυλίες που θα λάμβαναν χώρα στην πόλη ή στις γύρω περιοχές και στην Αθήνα. Όπως η ετήσια χοροεσπερίδα των «εν Αθήνα Αιτωλοακαρνανών» που δημοσιεύονταν κάθε χρόνο²³⁹ αλλά και η μεγάλη συναυλία που δόθηκε υπέρ της Φιλαρμονικής από τον Σωζόπουλο²⁴⁰. Τέλος μια διαφήμιση που συναντάμε είναι σχετικά με την ίδρυση παραρτήματος του εθνικού ωδείου Αθηνών που θα ανοίξει στο Αγρίνιο με μηνιαία συνδρομή τις 100 δραχμές τον μήνα²⁴¹. Παρατηρείται επομένως από τις σχολές μουσικής που ιδρύθηκαν πως στο Αγρίνιο από πολύ νωρίς υπήρχε όρεξη για την διδασκαλία μουσικών οργάνων και μουσικής γενικότερα. Επιπλέον αυτό το γεγονός θα μπορούσαμε να πούμε πως επιβεβαιώνει την ανάπτυξη και την νέα τάξη πραγμάτων που είχε ήδη αρχίσει από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα στην πόλη. Δεν γίνεται σαφές το είδος μουσικής το οποίο διδάσκουν αλλά μπορούμε να υποθέσουμε πως δίνεται μια βαρύτητα στην ευρωπαϊκή μουσική λόγω των ωδείων που ιδρύονται αλλά και από το οργανολόγιο που επιλέγουν να διδάξουν.

Γενικά στην εφημερίδα η μουσική κίνηση και η πολιτιστική ζωή της πόλης είναι πολύ έντονη στα χρόνια που αποδελτιώθηκαν. Ωστόσο είναι φυσικό να υπάρχουν και περίοδοι που παρατηρείται μία κάμψη είτε λόγω πολιτικών, οικονομικών ή κοινωνικών συνθηκών, είτε ακόμα και λόγω έλλειψης θεαμάτων. Όπως βλέπουμε στα άρθρα της εφημερίδας για το Πάσχα και τις τρεις χρονιές η κίνηση ήταν ολότελα διαφορετική. Ενώ την πρώτη χρονιά ο γνωστός πόλεμος των χαλκουνιών²⁴² ήταν εκθαμβωτικός το 1932 έγινε με λιγότερα πυρομαχικά απ' ότι άλλες φορές και όπως αναφέρει το άρθρο «εκείνο που δεν κατάφερε η αστυνομία... το κατάφερε η παντοδύναμη!!! φτώχεια...».²⁴³

Τα χαλκούνια είναι ένα έθιμο που έχει τις ρίζες του στην Τουρκοκρατία. Σύμφωνα με τη λαογραφία, οι Έλληνες σε όλα τα χρόνια σκλαβιάς ήταν πάντα ελεύθεροι να τηρούν

²³⁸ Βλ. εφημερίδα «Φως», 17/05/1931

²³⁹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 01/02/1931, 21/02/1932

²⁴⁰ Βλ. εφημερίδα «Φως», 24/05/1931

²⁴¹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 22/11/1931

²⁴² «Τα χαλκούνια είναι χάρτινοι κύλινδροι 25-35 εκατοστών μήκους και διαμέτρου περίπου μιας ίντσας γεμισμένοι με μπαρούτι. Πυροδοτούνταν από το στόμιο του ενός άκρου ενώ το άλλο είναι στουμπωμένο με χαρτιά. Επειδή μέσα στην τριμμένη μπαρούτη υπάρχουν και ψηλά ρινίσματα σιδήρου ή κεραμιδιού, όταν καίγεται πετάει σπίθες σε απόσταση 10-15 μέτρων σαν πύρινος πίδακας.» Θωμόπουλος Θεόδωρος, «Το Αγρίνιο από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα», Αθήνα, 1954, σελ. 202

²⁴³ Βλ. εφημερίδα «Φως», 20/04/1930, 19/04/1931, 01/05/1932

τα θρησκευτικά τους καθήκοντα, ύστερα από ειδικές παραχωρήσεις με την επέμβαση των Μεγάλων Χριστιανικών Δυνάμεων²⁴⁴. Στο Βραχώρακι εκείνη την περίοδο υπήρχε όμως και μια μεγάλη κοινότητα από διακόσιες εβραϊκές οικογένειες, οι οποίες ήταν σε αντιπαλότητα με το ελληνικό στοιχείο. Την Μεγάλη Παρασκευή με την περιφορά των Επιταφίων οι Εβραίοι έβρισκαν την ευκαιρία να διεισδύουν ανάμεσα στους χριστιανούς και να δημιουργούν προβλήματα, λιθοβολώντας τούρκικα σπίτια και δημιουργώντας γενικά επεισόδια με την τουρκική διοίκηση, με απώτερο σκοπό να απαγορευθεί το χριστιανικό αυτό έθιμο. Οι χριστιανοί ζήτησαν τότε άδεια από τους Τούρκους να χρησιμοποιούν τα χαλκούνια, αυτοσχέδια εκρηκτικά, ώστε να διώχνουν τους Ισραηλίτες από τις περιφορές των Επιταφίων. Στα νεότερα χρόνια υπήρχαν επανειλημμένες απαγορευτικές διατάξεις από την αστυνομία αλλά κάθε χρόνο οι χαλκουνάδες ήταν έτοιμοι να αντιμετωπίσουν το αυτόφωρο²⁴⁵. Το έθιμο αυτό έχει διασωθεί μέχρι και σήμερα στο Αγρίνιο και γίνεται στην κεντρική πλατεία της πόλης την Μεγάλη Παρασκευή μετά την περιφορά των Επιταφίων.

Στην εφημερίδα εκτός από τα άρθρα και τις διαφημίσεις που αναφέρθηκαν υπήρχαν και πολλά ευχαριστήρια συλλόγων για την συμμετοχή των ανθρώπων καθώς και για αυτούς που βοήθησαν στην διοργάνωση των εκάστοτε εκδηλώσεων. Αναφέρεται ενδεικτικά το ευχαριστήριο του Παναιτωλικού γυμναστικού συλλόγου για την συμμετοχή του κόσμου στην λαχειοφόρο αγορά²⁴⁶. Ακόμα υπάρχει αναφορά για πολλές διαλέξεις με ποικίλα θέματα πολιτισμού, οικονομίας, εκπαίδευσης κ.α. Εξίσου πολλά και σε συνεχή βάση ήταν και τα άρθρα που προέρχονταν από άλλες πόλεις, ακόμα και από διαφορετικές χώρες όπως η Αμερική. Αυτή η στήλη δεν είχε μία συγκεκριμένη θεματική αλλά περιείχε είτε μουσικά, είτε οικονομικά ή ακόμα και κοινωνικά θέματα. Η παρουσία αυτής της στήλης ίσως να υποδηλώνει ότι πρόκειται για μια σύγχρονη, για την εποχή της, εφημερίδα η οποία ήταν σε επαφή και με άλλες πόλεις κοντινές όπως το Μεσολόγγι, στο οποίο αφιέρωνε την στήλη «Μεσολογγίτικες πενιές», η Αθήνα, με την στήλη «Κοσμικές πενιές» ή «Γράμματα από την Αθήνα», και όπως ήδη αναφέρθηκε η Αμερική με την στήλη «Γράμματα από την Αμερική». Φυσικά είχε και από άλλες πόλεις αλλά αναφέρονται ενδεικτικά αυτές οι τρεις.

²⁴⁴ Ιωάννης Ν. Κουφός, ό.π., σελ. 224-225

²⁴⁵ Θεόδωρος Θωμόπουλος, ό.π., σελ. 204

²⁴⁶ Βλ. εφημερίδα «Φως», 05/01/1930

Για το Μεσολόγγι πρέπει να αναφέρουμε τις εκδηλώσεις που είχαν γίνει για τον εορτασμό της Εξόδου με την παρουσία του τότε πρωθυπουργού Ελευθερίου Βενιζέλου. Η πόλη από το πρωί κιόλας είχε μια διαφορετική όψη, όπως αναφέρεται, και όλοι προετοιμάζονταν για την μεγάλη τελετή καθώς και την άφιξη του πρωθυπουργού και των επισήμων οι οποίοι κατέφθασαν δια μέσο θαλάσσης στο λιμάνι Κρυονερίου. Ακολούθησε δοξολογία στον Μητροπολιτικό ναό της πόλης και στην συνέχεια πρώτα οι μουσικοί και μετά οι λοχίες και οι μαθητές έκαναν παρέλαση κρατώντας την σημαία και πηγαίνοντας στον κήπο των Ηρώων για την κατάθεση στεφάνων. Μετά το πέρας των εκδηλώσεων υπήρχε γεύμα και όπως αναφέρει η εφημερίδα ο πρωθυπουργός αναχώρησε με έκτακτη αμαξοστοιχία για την πόλη του Αγρινίου. Παρόμοιο είναι το σκηνικό και την επόμενη χρονιά χωρίς όμως την παρουσία του πρωθυπουργού²⁴⁷.

Θα μπορούσαμε να πούμε πως αυτό που παρατηρείται στα περισσότερα φύλλα της εφημερίδας είναι πως η ζωή στην πόλη του Αγρινίου είχε πολλές και διαφορετικές εκφάνσεις. Ποικίλες εκδηλώσεις, όπου η μουσική ήταν μέρος αν όχι όλων των περισσότερων από αυτές, με πολιτιστικό, εκπαιδευτικό αλλά και ψυχαγωγικό χαρακτήρα. Σίγουρα βλέπουμε μια διάκριση στον τρόπο διασκέδασης για κάθε κοινωνική ομάδα. Υπάρχουν όμως και διάφορες εκδηλώσεις όπως ο Καραγκιόζης ή τα πανηγύρια και οι εμποροπανηγυρίς που διαπιστώνουμε ότι συγκεντρώνουν κόσμο από όλες τις κοινωνικές τάξεις.

²⁴⁷ Βλ εφημερίδα «Φως», 20/04/1930, 12/04/1931

5.2 Καραγκιόζης

Κατά τους καλοκαιρινούς μήνες όπως και σε κάθε επαρχιακή πόλη έτσι και στο Αγρίνιο πραγματοποιούνται παραστάσεις του θεάτρου σκιών. Ο Καραγκιόζης από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα ως τα μισά του 20^{ου} αντικατέστησε τα καφέ αμάν, καθώς είχαν πλέον παρακμάσει²⁴⁸ και αποτελούσε την κύρια διασκέδαση στις επαρχιακές πόλεις και στα χωριά ακόμα και στην πρωτεύουσα²⁴⁹. Ο λαός θεωρούσε τον Καραγκιόζη ένα διασκεδαστικό θέαμα καθώς οι καραγκιοζοπαίχτες κατάφεραν με την τέχνη αυτή να εκφράσουν την ψυχή του απλού ανθρώπου. Αυτό γίνεται αντιληπτό και μέσα από τα άρθρα της εφημερίδας, όπως για παράδειγμα τον Ιούλιο του 1931 όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά, «Δεύτερος Καραγκιοζοπαίχτης έκανε έναρξη υπό την μαεστρία του καλού καραγκιοζοπαίχτη κ. Κουτσούρη, τον έφερε ο Γιώργος Αμπέσης που εδέησε επιτέλους να καταλάβει ότι οι Αγρινιώτες θέλουν: Καραγκιόζη, ρετσίνα, καμπαρέ και σαντούρι»²⁵⁰. Αυτό δείχνει πόσο σημαντική ήταν αυτού του είδους η διασκέδαση για τους ανθρώπους της πόλης καθώς και επιβεβαιώνει και την παρουσία μουσικής στην παράσταση. Κατά τη διάρκεια των παραστάσεων ο θεατής είχε τη δυνατότητα να ακούσει πολλές και διαφορετικές μελωδίες, όπως «δημοτικά δίστιχα, αδέσποτες βαλκανικές μελωδίες, τραγούδια των κουτσαβάκηδων, αμανέδες, νεότερα πειράματα του αστικού κέντρου»²⁵¹, ενώ όπου θεωρούνταν απαραίτητο σύμφωνα με την πλοκή του έργου, αλλά και χάρη του κέρδους και της εμπορικότητας, χρησιμοποιούνταν και «δυτικότεροι ρυθμοί»²⁵².

Οι παραστάσεις αυτές γινόντουσαν σε καφενεία, σε μικρούς χώρους ή στην περίπτωση μας σε ένα μικρό θερινό θέατρο, την μάντρα του Κρίππα. Ο Καραγκιόζης ήταν η αγαπημένη συνήθεια των λαϊκών στρωμάτων, ως επί το πλείστον, ωστόσο δεν ήταν λίγες οι φορές που στο κοινό του βρισκονταν δικηγόροι και γιατροί, ακόμα και δικαστές που πήγαιναν να παρακολουθήσουν τις παραστάσεις. Τον Αύγουστο του 1930 συναντάμε πρώτη φορά άρθρο στην εφημερίδα που αναφέρεται στην έναρξη των παραστάσεων στο

²⁴⁸ Μανιάτης Διονύσης, Οι Φωνογραφιτζήδες, Αθήνα, 2001, σελ 31

²⁴⁹ Χατζηϊωσήφ Χρήστος «Η ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Οι απαρχές 1900-1922» Α τόμος, Μέρος 2^ο, Βιβλιόραμα, σελ. 339-384

²⁵⁰ Βλ. εφημερίδα «Φως», 26/07/1931

²⁵¹ Καλλιάρια Δήμητρα, «Η Μουσική ζωή των Τρικάλων την περίοδο 1900-1920 μέσα από την εφημερίδα «Αναγέννησις», Άρτα, Μάρτιος 2014, σελ 70

²⁵² Βολιότης-Καπετανάκης Ηλίας, Μούσα πολύτροπος, Μετρονόμος, Αθήνα, 2007, σελ. 106

θέατρο Κρίππα από τον διάσημο, για την εποχή, καραγκιοζοπαίχτη Βασίλαρο (Βασίλης Ανδρικόπουλος), που σκορπά κάθε βράδυ ακράτητα γέλια²⁵³. Ο Βασίλης Ανδρικόπουλος ήταν ένας κωμικός και πολύ ετοιμόλογος άνθρωπος που παρουσίασε έργα μεγάλων αξιώσεων, πατριωτικά, δραματικά, κωμωδίες κ.α. Γεννήθηκε το 1899 στο Αίγιο και υπήρξε μεγάλος «μάστορας» του θεάτρου σκιών²⁵⁴. Δραστηριοποιούνταν κυρίως στην Πάτρα αλλά και στις γύρω επαρχιακές πόλεις. Από τις χρονιές που μελετάμε στην εφημερίδα κάθε καλοκαίρι είτε για κάποιο αριθμό παραστάσεων αλλά ακόμα και για ολόκληρο το καλοκαίρι βρίσκονταν στο Αγρίνιο και σχεδόν πάντα στο θέατρο Κρίππα. Κάθε βράδυ άνθρωποι από όλες τις κοινωνικές τάξεις πήγαιναν στο μικρό θέατρο για να τον απολαύσουν.

Εντύπωση μας προκαλεί το γεγονός ότι στις χρονιές που αποδελτιώθηκαν στην εφημερίδα δεν συναντάμε, πλην μιας φορές, κάποιον άλλο καραγκιοζοπαίχτη να βρίσκεται την ίδια περίοδο στο Αγρίνιο. Μόνο τον Σεπτέμβριο του 1932 γίνονται ταυτόχρονα δυο διαφορετικές παραστάσεις Καραγκιόζη και για πρώτη φορά συναντάμε τον καραγκιοζοπαίχτη Βασίλαρο στο θέατρο Θέσπης αντί για το Κρίππα²⁵⁵.

Ο Καραγκιόζης στις αρχές της δεκαετίας που εξετάζουμε ήταν ένα οπτικοακουστικό λαϊκό θέαμα οπότε τόσο στην Αθήνα όσο και στις επαρχίες συνοδεύονταν και από ζωντανή μουσική. Είχαν συνήθως τέσσερις με πέντε μουσικούς οι οποίοι υποδέχονταν τον κόσμο και τους κρατούσαν συντροφιά στα διαλείμματα ενώ έπαιζαν και τα μουσικά μέρη της παράστασης του θεάτρου σκιών²⁵⁶. Ο Βασίλαρος έπαιζε άλλοτε μόνος του²⁵⁷, επειδή γνώριζε και αρκετά καλό μπουζούκι και άλλοτε με συνοδεία μουσικών. Το πιθανότερο είναι ότι οι μουσικοί που συνόδευαν τις παραστάσεις ήταν ντόπιοι οργανοπαίχτες καθώς θα ήταν δύσκολο ο κάθε καραγκιοζοπαίχτης να είχε την αποκλειστική του ορχήστρα. Γνώριζε πολλά έργα Καραγκιόζη, αφού το ρεπερτόριο του στηρίχτηκε στην παράδοση αυτή, αλλά και το γεγονός ότι ήταν εγγράμματος τον βοήθησε να αξιοποιήσει γραπτές πηγές (μυθιστορήματα, κινηματογραφικές ταινίες, κοινωνικά γεγονότα που απασχολούσαν τον τύπο κ.α.) και να το εμπλουτίσει ακόμα περισσότερο.

²⁵³ Βλ. εφημερίδα «Φως», 1/06/1930

²⁵⁴ http://politeiamag.blogspot.com/2017/07/blog-post_26.html

²⁵⁵ Βλ. εφημερίδα «Φως», 25/9/1932

²⁵⁶ «Βολιώτης-Καπετανάκης Ηλίας, Μούσα πολύτροπος, Μετρονόμος, Αθήνα, 2007, σελ. 107» Στο Καλλιάρια Δήμητρα, σελ. 71

²⁵⁷ Βλ. εφημερίδα «Φως», 13/07/1930

Έτσι κατάφερε να γίνει ιδιαίτερα αγαπητός στο κοινό του Αγρινίου, και όχι μόνο, και δεν δίσταζε να σατιρίσει και να πειράξει, δια στόματος Καραγκιόζη, ακόμα και τους πιο αυστηρούς θεατές του. Χαρακτηριστικό είναι πως στην εφημερίδα με την έναρξη των παραστάσεων του αναφέρει πως «ο λαοφιλής Καραγκιοζοπαίχτης Βασίλαρος δεν μας λησμόνησε ούτε φέτος και άρχισε από την προηγούμενη εβδομάδα τις οικογενειακές του παραστάσεις. Κάνει χρυσές δουλειές και έχει γίνει ιδιαίτερα αγαπητός»²⁵⁸.

Ένας ακόμα μεγάλος καραγκιοζοπαίχτης που συναντάμε στο Αγρίνιο είναι ο Δημήτρης Μανωλόπουλος. Γεννήθηκε στην Αμαλιάδα το 1885 και το πραγματικό του όνομα ήταν Δημήτρης Νταλιάνης. Ο πατέρας του ήταν επίσης καραγκιοζοπαίχτης γνωστός ως γέρο Μώρος²⁵⁹. Ο Δημήτρης Μανωλόπουλος φέρνει από την Αίγυπτο τις διάφανες φιγούρες που φτιάχνονται από κατεργασμένο δέρμα καμήλας²⁶⁰. Έτσι ο Καραγκιόζης για πρώτη φορά αποκτά χρώμα και ανθρώπινες διαστάσεις. Δεν τον συναντάμε παρά μόνο μία φορά στην εφημερίδα και μάλλον για μία μόνο παράσταση²⁶¹ στο θέατρο Κρίππα τον Σεπτέμβριο του 1932 αφού στο επόμενο φύλλο της εφημερίδας στο ίδιο θέατρο εμφανίζεται ο καραγκιοζοπαίχτης Δάκης για τον οποίο δεν μπορέσαμε να βρούμε κάποιες πληροφορίες. Στην εφημερίδα συναντάμε έναν ακόμα καραγκιοζοπαίχτη τον Γεώργιο Κουτσούρη με καταγωγή από την Αθήνα για μια παράσταση στην ταρατσα Τσιτσιμελή²⁶² τον Ιούλιο του 1931. Το ίδιο έτος στα τέλη Νοεμβρίου, εμφανίζεται στο θέατρο Θέσπης και ο Καραγκιοζοπαίχτης, Ντίνος Θεοδωρόπουλος²⁶³ ο οποίος γεννήθηκε στην Αγγελώνα της Μάνης το 1890. Εισήγαγε πολλές καινοτομίες στο θέατρο σκιών όπως, οι έγχρωμες και διάφανες φιγούρες από ζελατίνα καθώς και το μικρόφωνο και την μουσική από φωνογράφο. Επίσης ήταν ο πρώτος που διαφήμιζε τις παραστάσεις του με φεϊγβολάν²⁶⁴. Είναι η πρώτη φορά που συναντάμε Καραγκιόζη τόσο αργά το φθινόπωρο, και ο συγκεκριμένος καραγκιοζοπαίχτης δεν φαίνεται να εμφανίζεται άλλη φορά στα φύλλα που αποδελτιώθηκαν.

²⁵⁸ Βλ εφημερίδα «Φως», 19/7/1931

²⁵⁹ https://el.wikipedia.org/wiki/Μήτσος_Μανωλόπουλος

²⁶⁰ Από τον Άθω Δανέλλη στο <http://www.athosdanellis.com/902rhothetarhoalpha.html>

²⁶¹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 04/09/1932

²⁶² Βλ. εφημερίδα «Φως», 26/07/1931

²⁶³ Βλ. εφημερίδα «Φως», 27/11/1931

²⁶⁴ Βακάλογλου Ανέστης, «Ορέστης ο Πατρινός Καραγκιοζοπαίχτης», Αχαϊκές εκδόσεις, Πάτρα 1999

5.3 Πανηγύρια

Μια συνήθεια των Αγρινιωτών, ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξης²⁶⁵ ήταν τα πανηγύρια και οι ετήσιες εμποροπανηγύρεις που πραγματοποιούνταν σε διάφορα μέρη του νομού. Συνήθως με αφορμή τον εορτασμό των Αγίων, μετά τη θεία λειτουργία στον προαύλιο χώρο της εκκλησίας ή ακόμα και στις κεντρικές πλατείες των χωριών, συγκεντρώνονταν πλήθος κόσμου που γλεντούσαν χορεύοντας, πίνοντας και τραγουδώντας. Πολλές φορές τις πανηγύρεις τις συναντούσαμε και στους χώρους των σχολείων με μαθητές και γονείς να διασκεδάζουν χορεύοντας. Τα πανηγύρια αυτά γινόντουσαν σε διάφορα χωριά του νομού και της ευρύτερης περιοχής όπως στην Αμφιλοχία, στη Βόνιτσα, στη Γαβαλού, στον Προυσό, στο Αιτωλικό, στη Σταμνά και σε πολλά άλλα μέρη, όπως και στο Αγρίνιο με μικρότερη συχνότητα όμως. Παρά τις οικονομικές δυσκολίες που είχαν, παρατηρούνταν εξαιρετική κίνηση και φαίνεται ότι ο κόσμος περίμενε με ανυπομονησία αυτά τα πανηγύρια και τις εμποροπανηγύρεις.

Ενδεικτικά αναφέρουμε την ετήσια εμποροπανήγυρη στη Γαβαλού όπου συγκέντρωσε πλήθος κόσμου και μαγαζάτορες είχαν έρθει να στήσουν τους πάγκους τους από όλα τα γύρω χωριά αλλά και από το Αγρίνιο. Αναφέρονται πολλά θεάματα με χορούς και γλέντια στην ύπαιθρο και η εφημερίδα αναφέρει πως «ο λαός εννοεί να διασκεδάσει τη φτώχεια του»²⁶⁶. Ακόμα, στη Σταμνά συναντάμε την ετήσια γιορτή προς την μνήμη του Προφήτη Ηλία, όπου μετά την Θεία λειτουργία άρχισε το γλέντι στην πλατεία του χωριού με την συνοδεία «εγχώριων οργάνων» παίζοντας ελληνικούς χορούς²⁶⁷. Επίσης στην ετήσια πανήγυρη που έγινε στην Βόνιτσα αναφέρεται πως υπήρχε κοσμοσυρροή και σε αυτό φαίνεται να συντέλεσε ο ηλεκτροφωτισμός που είχε μόλις εγκατασταθεί στο χωριό. Το γλέντι κράτησε μέχρι το πρωί υπό τους ήχους των «εγχώριων οργάνων» με ελληνικούς χορούς²⁶⁸. Δυστυχώς η εφημερίδα δεν μας δίνει περισσότερες πληροφορίες για τους μουσικούς και το οργανολόγιο. Το μόνο πανηγύρι που συναντάμε και μαθαίνουμε το οργανολόγιο είναι αυτό που πραγματοποιήθηκε στην Κόνισκα. Το ετήσιο αυτό, θρησκευτικό πανηγύρι για την Κοίμηση της Θεοτόκου έγινε «με μεγάλη λαμπρότητα και εξαιρετικό κέφι». Το απόγευμα στην πλατεία του χωριού μπροστά στην εκκλησία είχαν

²⁶⁵ Κλιάφα Μαρούλα, «Άνθρωποι του μόχθου», Θεσσαλία, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2007, σελ. 201

²⁶⁶ Βλ. εφημερίδα «Φως», 13/09/1931

²⁶⁷ Βλ. εφημερίδα «Φως», 02/08/1931

²⁶⁸ Βλ. εφημερίδα «Φως», 09/08/1931

μεγάλους χορούς με συνοδεία «νταούλια και πίπιγες», ενώ την επόμενη μέρα οι εορτασμοί συνεχίστηκαν αυτή τη φορά με εγχώρια νταούλια και κλαρίνα ωστόσο, παρατηρείται μια ακαταστασία λόγω της κερδοσκοπίας των οργανοπαιχτών όπως αναφέρει²⁶⁹.

Γενικά η διοργάνωση και η συμμετοχή στα πανηγύρια όπως προκύπτει από την εφημερίδα είναι μεγάλη. Συνήθως διαρκούσαν μια εβδομάδα και όπως φαίνεται σε κάποιες περιπτώσεις, έχουν διττή σημασία καθώς υπήρχε και εμπορικός χαρακτήρας εκτός από τη διασκέδαση των ανθρώπων και την κοινωνικοποίησή τους²⁷⁰.

²⁶⁹ Βλ. εφημερίδα «Φως», 30/08/1931

²⁷⁰ Κλιάφα Μαρούλα, ό.π., σελ. 73

Συμπεράσματα

Οι πληροφορίες που προέκυψαν από την αποδελτίωση της εφημερίδας «Φως», αλλά και από τις διάφορες άλλες πηγές που συμβουλευτήκαμε μας επέτρεψαν να έχουμε μια αρκετά σύνθετη άποψη σχετικά με την πολιτιστική ζωή στο Αγρίνιο από τον 19^ο αιώνα μέχρι και την περίοδο του Μεσοπολέμου. Η φύση της εργασίας ήταν τέτοια που ασχοληθήκαμε με όλα τα άρθρα της εφημερίδας, εφόσον ο ίδιος ο Τύπος αποτελεί πολιτιστικό πεδίο, καθώς και με πληθώρα βιβλίων που αφορούν την πόλη του Αγρινίου.

Συνοψίζοντας όλα τα παραπάνω, μπορούμε να υποστηρίξουμε πως το Αγρίνιο ήταν αρχικά μια πόλη χωρίς τις κατάλληλες υποδομές για την ανάπτυξή της. Μόνο στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την γενικότερη ανάπτυξη της και τη διαφυγή από τη στασιμότητα²⁷¹. Σε αυτό σίγουρα συμβάλει η στροφή στις εμπορευματικές καλλιέργειες που οδήγησαν στην επιτακτική διάνοιξη των δρόμων. Η σταδιακή ανάπτυξη της πόλης και η οργάνωση της εσωτερικής αγοράς προσελκύουν τους κατοίκους των ορεινών περιοχών οι οποίοι μετοικούν στο Αγρίνιο και έτσι επιταχύνεται η διαδικασία της αστικοποίησης. Στην γενικότερη θετική συγκυρία που είχε δημιουργηθεί για το Αγρίνιο έρχεται να προστεθεί και η εγκατάσταση των προσφύγων, γεγονός που δίνει τεράστια ώθηση στην παραγωγή και την καλλιέργεια του καπνού. Επιπλέον με την εισροή των προσφύγων η πόλη αποκτά ισχυρό εργατικό κίνημα, με μαζικό και μαχητικό χαρακτήρα του οποίου οι κινητοποιήσεις έμειναν στην ιστορία. Το Αγρίνιο μέσα σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα μετασχηματίστηκε σε μια σημαντική περιφερειακή πόλη, που κατάφερε όχι μόνο να επιβιώσει αλλά και να ακμάσει σε περίοδο διεθνούς κρίσης²⁷². Όλο αυτό δίνει και την κατάλληλη ώθηση για την ανάπτυξη του Τύπου και της πνευματικής ζωής γενικότερα.

Μέσα από την εφημερίδα συναντάμε δύο εκ διαμέτρου αντίθετους κόσμους σε κάθε ένα από τα φύλλα της. Γενικά η αντίθεση ήταν κάτι που κυριαρχούσε σε όλη την αποδελτίωση. Από την μία οι εξεγέρσεις και τα συλλαλητήρια από τους παραγωγούς και τους εργάτες του καπνού για τις συνθήκες εργασίας και τις τιμές του προϊόντος και από την άλλη, δεξιώσεις και χοροί με πλουσιοπάροχα γεύματα και εκλεκτές παρουσίες από τον χώρο του Αγρινίου. Στην ουσία όμως η εφημερίδα μας παρουσιάζει δυο άμεσα

²⁷¹ Περιοδικό «Ιστορικά», ό.π., σελ. 17

²⁷² Δώρα Μανιούδη-Γαβαλά, ό.π., σελ. 164

εξαρτώμενες όψεις του ίδιου νομίσματος. Αυτό που παρατηρήσαμε λοιπόν είναι πως η ζωή στο Αγρίνιο ήταν ιδιαίτερη, τουλάχιστον όσον αφορά τις επιλογές που είχε κάποιος για διασκέδαση, ψυχαγωγία και εκπαίδευση. Ανάλογα με την κάθε εποχή οι κάτοικοι ήταν σε θέση να επιλέξουν το είδος της διασκέδασης που οι ίδιοι προτιμούσαν. Τον χειμώνα τα θέατρα, τους κινηματογράφους, τους χορούς των συλλόγων και τα καφενεία ενώ τους καλοκαιρινούς μήνες είχαν τον Καραγκιόζη, τους θιάσους και τους θερινούς κινηματογράφους.

Όπως προκύπτει το Αγρίνιο ήταν μία πόλη που συνυπήρχε μουσικά η Ανατολή με την Δύση. Η εφημερίδα όμως φαίνεται να προβάλλει περισσότερο την δυτική μουσική και να παραγκωνίζει την ανατολίτικη, με περιορισμένες αναφορές σε ελάχιστα από τα φύλλα της, χρησιμοποιώντας λιγότερες πληροφορίες σε σχέση με την δυτική. Όπως διαβάσαμε, στους χορούς που διοργανώνονταν στην πόλη παιζόντουσαν ευρωπαϊκές μελωδίες και ο κόσμος χόρευε με αυτές βαλς, ταγκό, μαζούρκα και άλλα. Υπήρχε ωστόσο και η παρουσία ελληνικών χορών χωρίς ωστόσο να μας δίνονται ιδιαίτερα στοιχεία. Αυτό θεωρούμε πως οφείλονταν αφενός στην «ξενομανία» και αφετέρου στην «καλή κοινωνία» της πόλης εφόσον η διοργάνωση των χορών ήταν σχεδόν αποκλειστική τους υπόθεση. Η αντίθεση που προαναφέρθηκε εμφανίζεται λοιπόν και στις μουσικές επιλογές. Από την μία υπάρχουν τα καφωδεία, τα πανηγύρια και ο Καραγκιόζης και από την άλλη οι κινηματογράφοι, τα θέατρα και οι διάφοροι θίασοι, τα ρεσιτάλ τραγουδιών, και τα ωδεία με το συγκεκριμένο οργανολόγιο που δίδασκαν.

Όπως προέκυψε από την μελέτη των διαφόρων στοιχείων εξίσου σημαντική φαίνεται να είναι και η ύπαρξη των συλλόγων στην πόλη σε μουσικό, κοινωνικό, εκπαιδευτικό και πνευματικό επίπεδο. Η ίδρυση των διαφόρων σχολών αποτέλεσε σπουδαίο έργο για την πνευματική ανάπτυξη της πόλης και η τακτική διοργάνωση χορών και μουσικών εκδηλώσεων, συντέλεσε αποφασιστικά και στην ανάπτυξη της μουσικής καλλιέργειας. Απόρροια όλων αυτών φαίνεται να είναι και η ίδρυση των ωδείων, γεγονός που μας επιτρέπει να καταλάβουμε και την σπουδαιότητα που είχε η μουσική και η εκμάθησή της στην ζωή των κατοίκων.

Κάτι που μας έκανε εντύπωση και διαψευστήκαμε όσο προχωρούσε η αποδελτίωση, αφορούσε τις διάφορες ευκαιρίες που παρουσιάζονταν σε κάθε κοινωνική ομάδα στον τομέα της μόρφωσης και της διασκέδασης. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως η αστική τάξη είχε τον κύριο λόγο σε ότι αφορά την διασκέδαση και την μόρφωση,

χωρίς αυτό να σημαίνει πως τα υπόλοιπα κοινωνικά στρώματα της εποχής δεν είχαν τις ανάλογες ευκαιρίες. Αυτό που προκύπτει όμως από την εφημερίδα είναι πως όλες οι κοινωνικές ομάδες φαίνεται να έχουν, όσο αυτό είναι δυνατό, ίσες ευκαιρίες στην μόρφωση και την διασκέδαση με την βοήθεια του Δήμου καθώς και των διαφόρων συλλόγων με την ίδρυση νυχτερινών σχολών για τους άπορους μαθητές της πόλης. Πολλές φορές οι χώροι διασκέδασης ήταν διαφορετικοί για κάθε ομάδα ωστόσο υπήρχαν και μέρη όπου οι διάφορες κοινωνικές ομάδες συνυπήρχαν και διασκεδάζαν, μορφωνόντουσαν ή ψυχαγωγούνταν όλοι μαζί, χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα πανηγύρια και ο Καραγκιόζης.

Στις σελίδες της εφημερίδας συναντήσαμε πληθώρα από λογοτεχνικά κείμενα, πεζογραφήματα, ποιήματα ενώ υπήρχε μια ξεχωριστή στήλη που δημοσίευε κάθε εβδομάδα αποσπάσματα μυθιστορημάτων σε συνέχειες. Αυτό θα μπορούσαμε να πούμε πως δείχνει την πνευματική αναζήτηση που είχε η κοινωνία του Αγρινίου αλλά και ένα συγκεκριμένο επίπεδο μόρφωσης αφού αυτά που δημοσιεύονταν ήταν έργα ντόπιων ερασιτεχνών. Δεν ήταν λίγες οι φορές που ανάμεσα τους υπήρχαν και γυναίκες ποιήτριες και πεζογράφοι γεγονός που φανερώνει πως το Αγρίνιο ίσως είναι μια πόλη αρκετά προοδευτική για την εποχή της. Αυτό προκύπτει και από την ίδρυση του συλλόγου «Εργάνη Αθηνά» που πάλευε για την θέση της γυναίκας στην κοινωνία καθώς και για τα δικαιώματά της. Η τοπική κοινωνία φαίνεται να αποδέχεται σχετικά εύκολα την νέα τάξη πραγμάτων και μέσα από τον Τύπο στηρίζει τις προσπάθειες των γυναικών. Αυτό ωστόσο δεν είναι μια συλλογική κίνηση καθώς υπάρχουν και αυτοί που διαφωνούν με την νέα πρόοδο.

Εν κατακλείδι, αυτό που συμπεραίνουμε είναι πως παρά τις όποιες οικονομικές συνθήκες καθώς και τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε ο νομός, παρουσιάζεται έντονη πνευματική και πολιτιστική κίνηση. Στη διάρκεια της αποδελτίωσης παρατηρήσαμε αρκετές οικονομικές δυσκολίες, κυρίως λόγω των προβλημάτων στην διάθεση του καπνού, ωστόσο ακόμα και τότε οι κάτοικοι προσπαθούσαν να βρίσκουν διεξόδους στην ψυχαγωγία, τη διασκέδαση και στην εκπαίδευση ενώ υπήρχαν παράπονα όταν αυτές δεν ήταν διαθέσιμες. Από τα πρώτα χρόνια της απελευθέρωσης, με την ανάπτυξη του Τύπου, η πνευματική αναζήτηση των πολιτών ήταν αξιοσημείωτη και σε συνάρτηση με την ίδρυση των διαφόρων Συλλόγων το Αγρίνιο εξελίχθηκε σε σπουδαίο πολιτιστικό λίκνο της ευρύτερης περιοχής. Πρόκειται για μια πόλη με σπουδαία ιστορία στον πνευματικό και

μουσικό τομέα κάτι που αποδεικνύεται και από τις προσωπικότητες που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν σε αυτόν τον τόπο όπως ο ποιητής Κώστας Χατζόπουλος και ο στιχουργός Πυθαγόρας.

Τέλος, λόγω των ιδιαίτερων περιορισμών που συναντήσαμε στην έρευνα μας αρχικά λόγω έλλειψης βιβλιογραφίας, επειδή η ψηφιακή μορφή της εφημερίδας ήταν διαθέσιμη μόνο για τρία χρόνια, καθώς και τα πλαίσια μιας πτυχιακής εργασίας που είναι συγκεκριμένα, δεν μας επέτρεπε να ασχοληθούμε σε μεγαλύτερο βάθος. Μια μελλοντική έρευνα θα μπορούσε να καλύψει μεγαλύτερη χρονική περίοδο καθώς και να στηριχτεί στην σύγκριση και άλλων εφημερίδων της ίδιας εποχής για να υπάρχει μια πιο σφαιρική άποψη των γεγονότων εκείνης της περιόδου και ίσως να ενσωματώσει και προσωπικές συνεντεύξεις κατοίκων της περιοχής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ανδρικόπουλος Ευθύμιος, «Η Αρχιτεκτονική και η πολεοδομία του μεσοπολέμου στην πόλη του Αγρινίου», τεχνικό επιμελητήριο Ελλάδας, Αθήνα 2007
2. Βακάλογλου Ανέστης, «Ορέστης ο Πατρινός Καραγκιοζοπαίχτης», Αχαϊκές εκδόσεις, Πάτρα 1999
3. Βολιότης – Καπετανάκης Ηλίας, Μούσα πολύτροπος, Μετρονόμος, Αθήνα 2007
4. Γκιόλιας Μ., «Το εργατικό κίνημα στην Ελλάδα και ο Κώστας Χατζόπουλος», Αγρίνιο 1996
5. Δαμιανάκος Στάθης, Κοινωνιολογία του ρεμπέτικου, Πλέθρον, 2001
6. Θωμόπουλος Θ., «Το Αγρίνιο από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα», Αθήνα 1954
7. Ιωάννης Ν. Κουφός, «Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική εγκυκλοπαίδεια», τόμος πρώτος, ΑΙΤΩΛΙΑ, Αθήνα
8. Καλλιάρια Δήμητρα, «Η Μουσική ζωή των Τρικάλων την περίοδο 1900-1920 μέσα από την εφημερίδα «Αναγέννησις», Άρτα, Μάρτιος 2014
9. Κλιάφα Μαρούλα, «Άνθρωποι του μόχθου», Θεσσαλία, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2007
10. Μάγερ Κ., «Η ιστορία του ελληνικού τύπου», Τόμος Α΄ 1790-1900, Δημόπουλος Α., Αθήνα 1957
11. Μανιάτης Διονύσης, «Οι Φωνογραφιτζήδες», Αθήνα, 2001
12. Μανιούδη-Γαβαλά Δώρα, «Πολεοδομική εξέλιξη από την αναδημιουργία στην ακμή του μεσοπολέμου (1830-1940)», Δήμος Αγρινίου, Αγρίνιο 2010
13. Μαραγγιάννης Κώστα Δήμου «Το Αγρίνιο», Πάραλος
14. Μηλιώνης Αριστείδης, «Τουριστική ανάπτυξη και υποδομή στον νομό Αιτωλοακαρνανίας και η προοπτική ζεύξης Ρίου-Αντιρρίου», Πτυχιακή εργασία, Μεσολόγγι, 1995
15. Μπάδα Κωνσταντίνα, «Η μνήμη του επαρχιακού αστικού τόπου και τοπίου: Το Αγρίνιο μέχρι τη δεκαετία του 60», Μεταίχμιο –Δήμος Αγρινίου, Αθήνα 2003
16. Μπάδα Κωνσταντίνα, Αγγέλη Μαρία, «Οι γυναίκες του καπνού», Πάτρα 2007
17. Μπαρχαμπάς Αριστείδης, «Καπνεργάτες οι κυνηγοί του ονείρου», Ίβυκος, 2007
18. Μπαρχαμπάς Αριστείδης, «Το Αγρίνιο Κάποτε», ERGO, Αθήνα 2003
19. Ντόκα Ροδόπη-Ηρίννα, «Αγρίνιο –Καβάλα, Ήσαν μήπως τα καπνεργοστάσια μια κάποια λύσις», Διάλεξη, Ιούλιος, 2013
20. Παλιούρας Αθ, «Το Βυζαντινό Αγρίνιο» στο Μπαρχαμπάς Αριστείδης, «Το Αγρίνιο Κάποτε», ERGO, Αθήνα 2003
21. Πατρώνης Βασίλειος, «Η οικονομία του καπνού και το καπνεργατικό ζήτημα στο Αγρίνιο του Μεσοπολέμου» στο Μπάδα Κων. «Η μνήμη του επαρχιακού αστικού τόπου και τοπίου: Το Αγρίνιο μέχρι τη δεκαετία του 60», Αθήνα Μεταίχμιο –Δήμος Αγρινίου

22. Πατρώνης Βασίλειος, «Η οικονομία του καπνού και το καπνεργατικό ζήτημα στο Αγρίνιο του Μεσοπολέμου», στο Παπατρέχας Γερ. Ηρ., «Ιστορία του Αγρινίου», Αγρίνιο, 1991
23. Πατρώνης Βασίλειος, «Η περίοδος της ανόρθωσης και του Μεσοπολέμου, 1909-1940: Ο Αγροτικός τομέας», Πανεπιστήμιο Πατρών, 2015
24. Περιοδικό Ιστορικά, «Αγρίνιο η πόλη του καπνού», Ελευθεροτυπία, 2002
25. Πρακτικά της Βουλής, 1946
26. Ρωμανού Καίτη, «Ιστορία της έντεχνης νεοελληνικής μουσικής», Κουλτούρα, Αθήνα, 2000
27. Σπανού Μαρία, «Πολεοδομική εξέλιξη και κοινωνικά-οικονομικά χαρακτηριστικά των ελληνικών καπνουπόλεων στον 20^ο αιώνα. Η περίπτωση του τριγώνου Δράμα-Καβάλα-Βόλος», Διπλωματική εργασία, Βόλος 2010
28. Τριανταφυλλίδη Κ., Εφημερίδα «Το Βήμα», περιοδικό Ρίζα κ.α., Μάιος 2002
29. Τσιμούρτα Σ., «Η Καπνοκαλλιέργεια στην Ελλάδα και η συμβολή της στην εθνική οικονομία», Καβάλα 1998
30. Τσουκαλάς Κ., «Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος», Αθήνα 1980
31. Χατζηϊωσήφ Χρήστος «Η ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Οι απαρχές 1900-1922» Α τόμος, Μέρος 2^ο, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002
32. Χατζηϊωσήφ Χρήστος, «Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο μεσοπόλεμος 1922-1940», Β' τόμος, μέρος 1^ο, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002
33. Χατζηπανταζής Θεόδωρος, «Της Ασιάτιδος μούσης ερασταί», Στιγμή, Αθήνα 1986
34. «Η περίοδος της ανόρθωσης και του Μεσοπολέμου, 1909-1940: Ο Αγροτικός τομέας», Κεφάλαιο 7^ο, Πανεπιστήμιο Πατρών 2015
35. «Το Αγρίνιο του 1920», Εκδόσεις Ιστορικής - Αρχαιολογικής Εταιρίας Δυτικής Στερεάς Ελλάδος
36. Risto Pekka Penannen, «Η ελληνοποίηση της Οθωμανικής λαϊκής μουσικής», Μουσικός λόγος, τεύχος 8, Τμήμα Μουσικών Σπουδών Ιονίου Πανεπιστημίου, Γαβριηλίδης, 2009

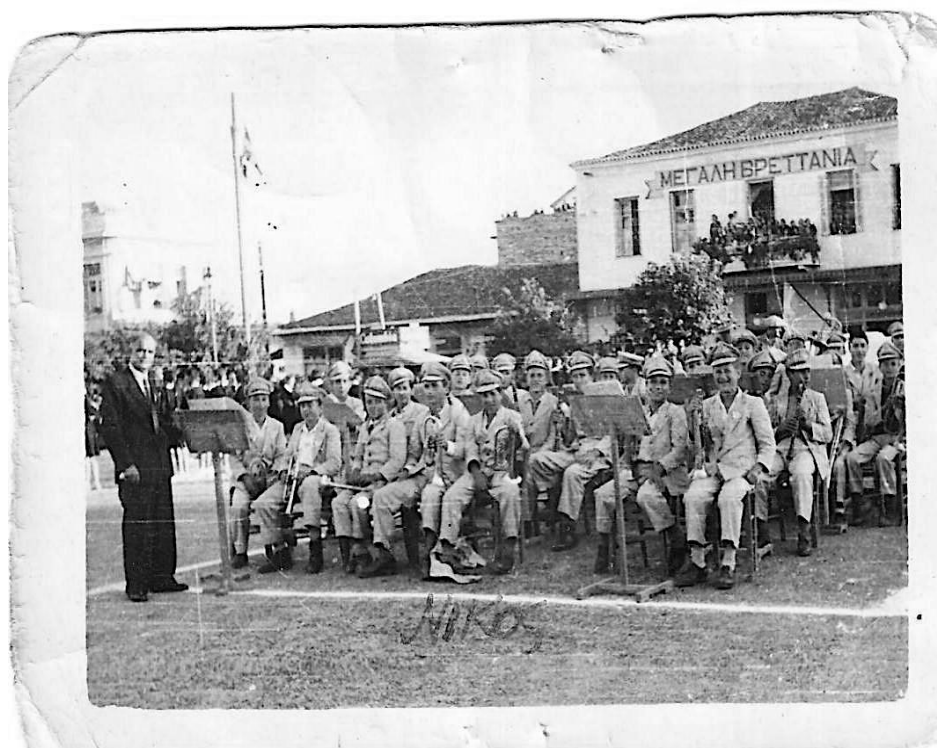
ΠΗΓΕΣ

1. <https://srv-web1.parliament.gr/library.asp?item=38350>
2. <https://www.clickatlife.gr/taksidi/story/92005>
3. http://www.cinephilia.gr/cinephilia_old/classic/ufa.htm
4. <http://agriniomemories.blogspot.com/search?q=καραγκιόζης>
5. http://agriniopolitismos.gr/keda_new/index.php/philarmoniki-agrinio/
6. http://politeiamag.blogspot.com/2017/07/blog-post_26.html
7. https://el.wikipedia.org/wiki/Μήτσος_Μανωλόπουλος
8. <http://www.athosdanellis.com/902rhothetarhoalpha.html>
9. <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/17027#page/1/mode/2up>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: ΟΠΤΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ

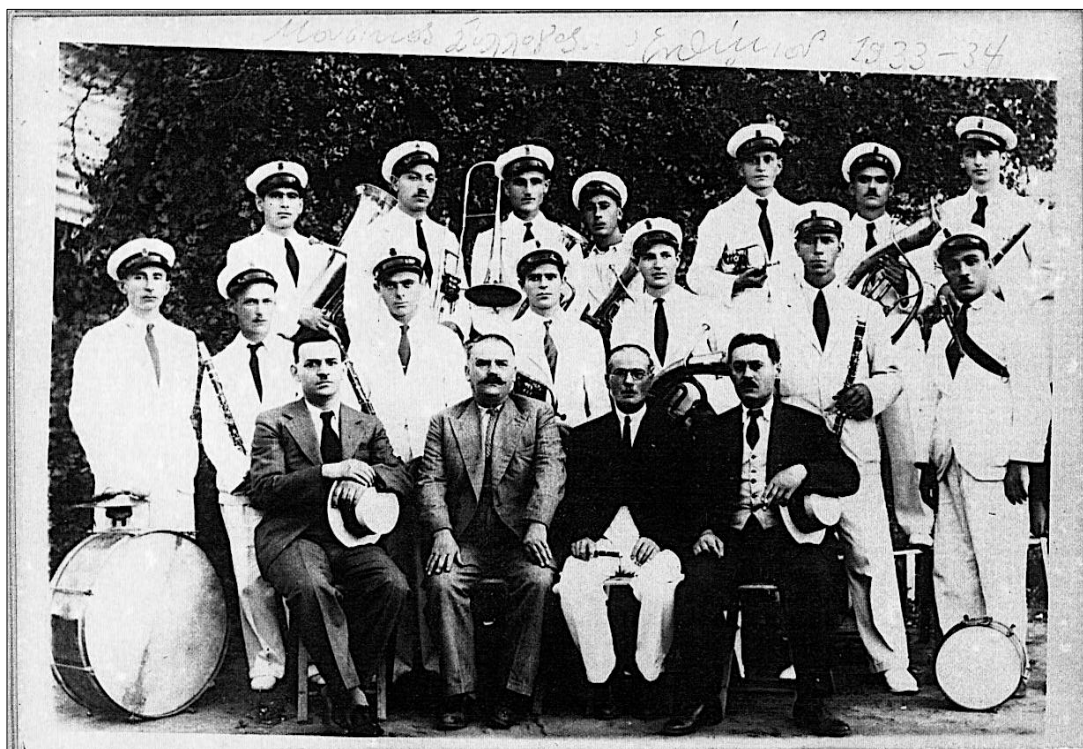
Εικ. 1 Η ταβέρνα του Σπανού κοντά στην κεντρική πλατεία της πόλης το 1936. Στην φωτογραφία απεικονίζεται η περίφημη «Παρέα της γκρίνιας» με τα όργανά τους. Το φωτογραφικό υλικό είναι από την κ. Γίστα Πανταζή-Ναστούλη και το site της agrinio-memories.

Εικ. 2 Η φιλαρμονική παίζει στην κεντρική πλατεία της πόλης. Από το Αρχείο το Αρχιμουσικού κ. Βασίλη Κονήδα

Εικ. 3 Η Φιλαρμονική στους δρόμους του Αγρινίου

Εικ. 4 Η Φιλαρμονική το 1934

Εικ. 5 Έναρξη δρομολογίων της αεροπορικής σύνδεσης Αγρινίου-Αθηνών (η φωτογραφία ανήκει στην κ. Λουκία Γεωργίου-Φερέτη)

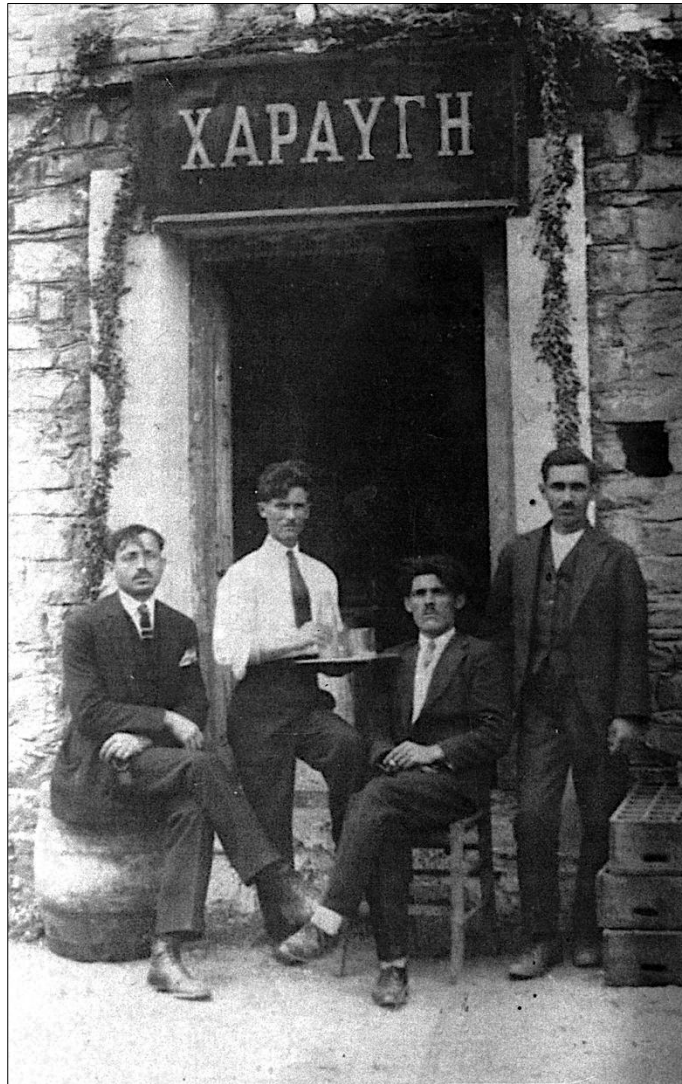

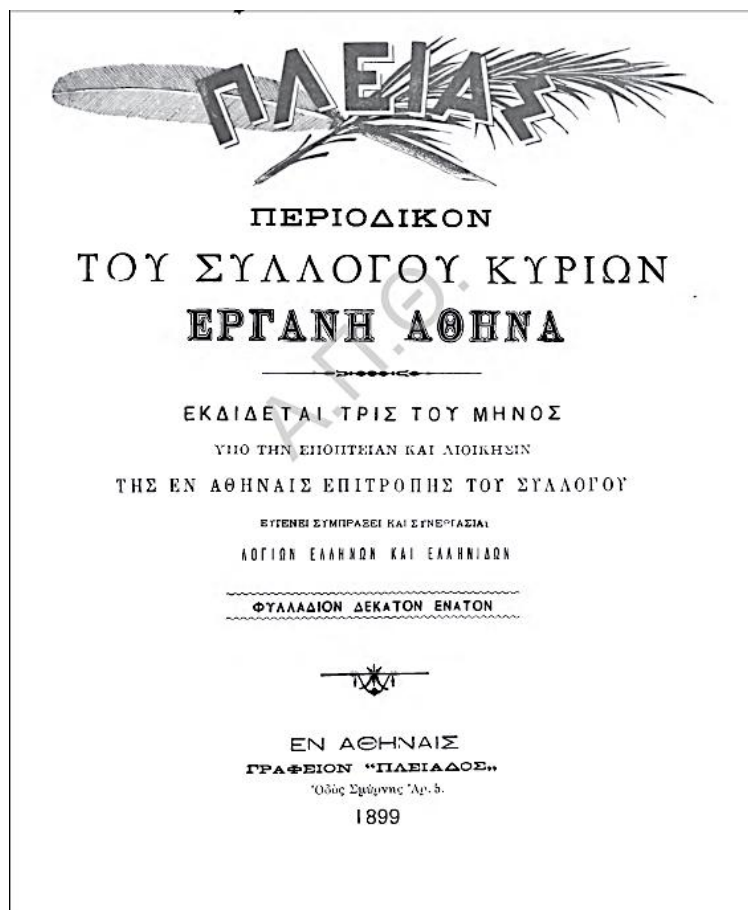
Εικ. 6 Υπαιθρια παράσταση θεάτρου σκιών

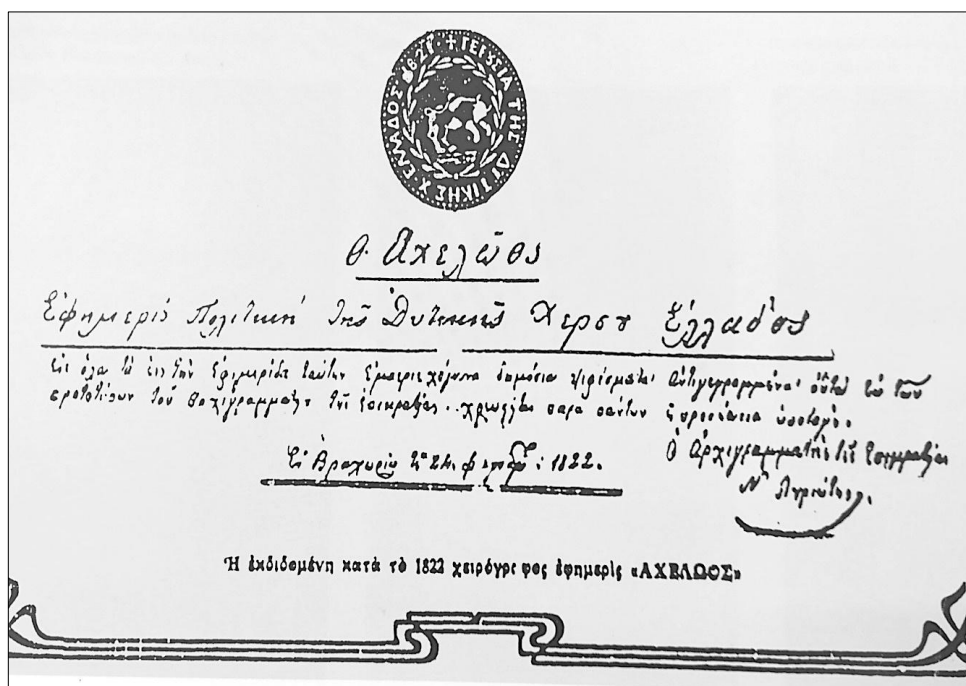
Εικ. 7 Η Μάντρα του μπάρμπα Λάμπρου του Κρίππα ήταν το πρώτο θέατρο που άνοιξε στο Αγρίνιο. Όπως μπορούμε να διακρίνουμε στην φωτογραφία, δίδεθε και πιάνο

Εικ. 8 Το εξοχικό κέντρο Χαραυγή

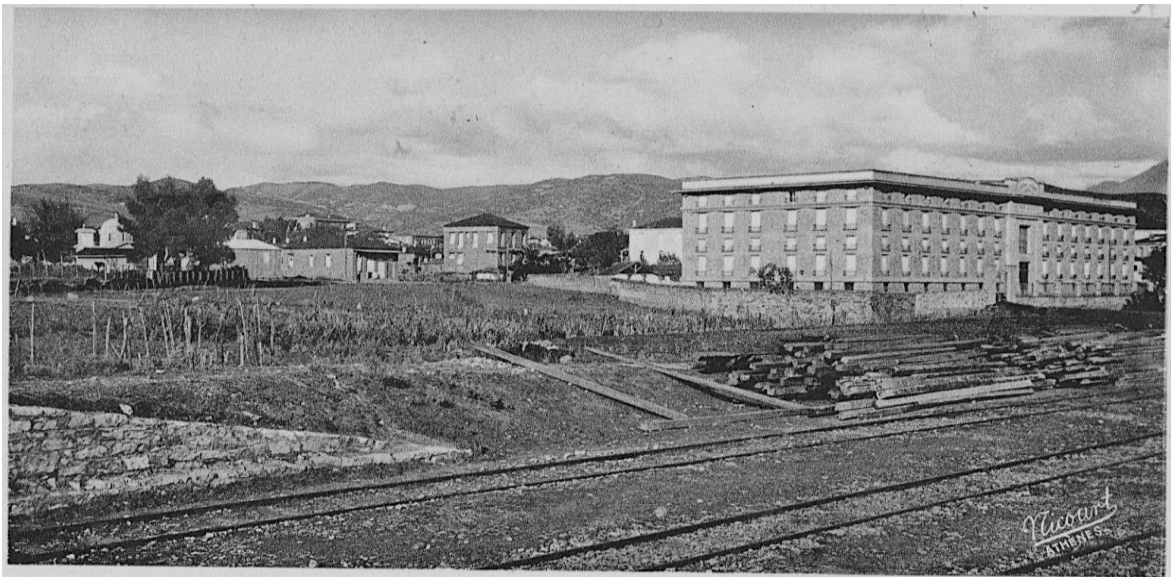
Εικ. 9 Το περιοδικό «Πλειάδες» που εξέδιδε ο πανελλήνιος σύλλογος γυναικών «Εργάνη Αθηνά». 19ο Φύλλο 1899

Εικ. 10 Η χειρόγραφη εφημερίδα «Αχελῶος» που εκδόθηκε στο Αργίνο το 1822 από το βιβλίο του Αριστείδη Μπαρχαμπά «Το Αργίνο Κάποτε»

Εικ. 11 Το ξεφόρτωμα των καπνών από το τρένο

541. Ἀγρίνιον.—Καπναποθήκη Ἀδελφῶν Παπαπέτρου.

Agrinion.—Depôt des tabacs Papapétros Frères.

Εικ. 12 Οι καπναποθήκες των αδελφών Παπαπέτρου